

Hitit Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

**ÎZÂHU'L- 'AKÂİD NAZMU'L- FERÂİD TERCÜMESİ VE
DEĞERLENDİRMESİ**

Adnan KARA

ÇORUM/ 2017

**ÎZÂHU'L- 'AKÂID NAZMU'L- FERÂID TERCÜMESİ VE
DEĞERLENDİRMESİ**

Adnan KARA

Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Hilmi DEMİR

Çorum 2017

KABUL VE ONAY

Adnan KARA tarafından hazırlanan “İzahu'l-Akaid Nazmu'l-Feraid Tercümesi ve Değerlendirmesi” başlıklı bu çalışma, 11.09.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Özden KANTER (Başkan)

Prof. Dr. Hilmi DEMİR (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Mustafa AYKAC

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Doç. Dr. Yakup ÇOŞTU
Enstitü Müdürü V.

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak; çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (11.09.2017)

Adnan KARA

ÖZET

KARA, Adnan "İzahu'l Akâid: Nâzmü'l Ferâid Tercüme ve Değerlendirmesi" Yüksek Lisans, Çorum, 2017.

Mezhepler arasındaki farklılara dair müstakil olarak telif edilen eserler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Şeyhzade Abdurahim b. Ali'ye nispet edilen *Nazmu'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid* adlı eserdir. Aslı Arapça olan daha sonra Osmanlıca'ya çevrilen eser, Osmanlı'dan günümüze Mâtürîdî ve Eş'arî mezhepleri arasındaki farklılıkları göstermesi nedeniyle önemlidir. Bundan dolayı daha önce Arapça'dan Osmanlıca'ya tercüme edilen eseri Türkçe'ye tercüme ederek günümüze kazandırmayı amaçladık.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde eserin müellife aidiyeti tartışılmıştır. İkinci bölüm eserin tercümesine ayrılmıştır. Değerlendirme adı altındaki son bölümde ise bazı konuların incelenmesi ve metin-tercüme arasındaki içerik ve yöntem farklılıkları ele alınmıştır.

Aidiyetine yönelik ihtilafların ele alındığı birinci bölümde, klasik ve modern metinlerden yararlanılarak mevcut iddialar ele alınmış; eserin Müeyyed-zâde Abdurrahim'e nispetinin sıhhatli olamayacağı tespit edilmiştir. Bu tespitimizin muhtemel gerekçeleri belirtilmiş ve müellifin kim olabileceğine dair de bir ihtimal üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde metnin aslıyla Osmanlıca tercümesinin karşılaştırılması şeklinde bir metot takip edilmiştir. Bu surette asıl metin ile tercüme arasında bulunan çeşitli farklılıkların tespiti amaçlanmıştır.

Değerlendirme kısmında mütercimın eserin aslında geçen birçok kaynak esere değinmediği ve bazı konu başlıklarında farklılıklar olduğuna değinilmiştir. Bu konu hakkında yazılan diğer eserlerle *Nazmu'l-Ferâid* arasındaki farklılara işaret edilmiştir. Ayrıca iki mezhep arsındaki farklılıklara dair bazı konular, ana kaynaklar ve akademik bazı çalışmalardan hareketle izah edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdîlik, Eş'arîlik, *Nazmu'l-Ferâid*, *İzâhu'l-akâid*, İhtilaf

ABSTRACT

KARA, Adnan "Translation and Evaluation of İzahu'l Akâid Nâzmü'l Ferâid" Master, Çorum, 2017.

There are individual copyrighted works on the differences between the sects. One of these is the Sheikhzade Abdurrahim b. It is the work of Nazmu'l-Ferâid and Cem'u'l-Fevâid which is given to Ali. The work, which was originally Arabic and later translated into the Ottoman language, is important because it shows the differences between the Ottoman days of Mâtudi and Eş'arî sects. Therefore, we aimed to translate the manuscripts previously translated from Arabic into Ottoman language into Turkish and gain them daily.

Our work consists of three parts. In the first chapter, the belonging of the work is discussed. The second chapter is devoted to translation of the work. In the last section under the name of the evaluation, the content and method differences between the examination of some subjects and the text-translation are discussed.

In the first chapter, which deals with the controversy over belonging, the existing claims were discussed using classical and modern texts; It has been determined that the work of Mueyyed-zâde Abdurrahim can not be healthy. The probable reasons for this testimony have been specified and a possibility of who the author might be is emphasized.

In the second part, a method of comparing the text with the Ottoman translation was followed. In this way it is aimed to identify the various differences between the original text and the translation.

In the evaluation section, it is mentioned that translator does not touch on the many sources mentioned in the work and there are differences in some subject titles. The differences between Nazmu'l-Ferâid and other works written on this subject have been pointed out. In addition, some of the differences between the two sects have been tried to be explicated in terms of some of the main sources and academic studies.

Key Words: Mâturidism, Ash'arism, Nazmu'l-Ferâid, İzahu'l-akâid, conflict

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER.....	III
KISALTMALAR.....	VI
ÖNSÖZ	VII

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM: NAZMU'L-FERÂİD VE CEM'U'L-FEVÂİD İSİMLİ ESERİN MÜELLİFE AİDİYETİ

.1 Eserin Müellife Aidiyeti	4
1.1. Şeyhzâde Abdürrahim b. Ali (Müeyyedzâde).....	5
1.2. Şeyhzâde Abdürrahman (ö. 1078/1667).....	7

İKİNCİ BÖLÜM

İZÂHÜ'L-'AKÂİD NAZMÜ'L-FERÂİD İSİMLİ ESERİN TERCÜMESİ

İfâde	10
Birinci Mes'ele: Vücûb-ı Bâri'nin Tefsîri Hakkında	11
Fâide	12
İkinci Mes'ele: Vücûb 'Ademî Yâhud Mevcûd Mudır?	12
Üçüncü Mes'ele: Vücûd Zât Üzerine Zâid Midir 'Aynî midir?	13
Fâide	14
Dördüncü Mes'ele: Bekâ Vücûd-ı Müstemir Midir Yoksa Vücûd Üzerine Zâid Midir?	14
Fâide	15
Beşinci Mes'ele: Kudret Hakkında	15
Altıncı Mes'ele: Allah Te'âlânın İrâde Sıfatı Mahabbet Ve Rızâyı Mutazammın Ve Müstelzim Midir Degil Midir?	16
Fâide	17
Yedinci Mes'ele: Allah Te'âlâ'nın Sem' Ve Basar Sıfatları Hakkında	17
Sekizinci Mes'ele: Sıfat-ı Kelâm'a Dâirdir	18
Îzâh	19
Tetimme:.....	19
Dokuzuncu Mes'ele: Kelâm-I Nefsînin İşidilüb İşidilmemesi Hakkında	20
Onuncu Mes'ele: Sıfat-ı Tekvîn Beyânındadır.....	21

On Birinci Mes'ele: Eşyânın Vücûdî Kün Emrine Ta'alluk Edüb Etmediği	22
On İkinci Mes'ele: İsimle Müsemâmâ Hakkındadır	22
Fâide	23
On Üçüncü Mes'ele: Kazâ Ve Kader Bahsine Müt'e'allikdir	23
Tetimme.....	24
On Dördüncü Mes'ele: Müteşâbihâta Müt'e'allikdir	25
Fâide	26
On Beşinci Mes'ele: Tevfik Bahsine Dairdir	26
On Altıncı Mes'ele: Teklîf-İ Bimâ-Lâ-Yutâk Beyanındadır.....	27
On Yedinci Mes'ele.....	29
On Sekizinci Mes'ele: Hikmetin Sıfat-I Ezeliyye Olub Olmadığı	30
On Dokuzuncu Mes'ele: Allah Te'âlânın Va'idinden Hulfi Câiz Midir ?	30
Yigirminci Mes'ele: Cenâb-I Hak Kabîh Olan İşi İşlemez Ve İşlese İdi Kubh İle Muttasîf Olur Mu Olmaz Mı?.....	31
İzâh	32
Yigirmi Birinci Mes'ele: Küfri 'afv 'aklen Câiz Olur Mı Olmaz Mı?	32
Yigirmi İkinci Mes'ele: 'aklî Olan Hüsn Ve Kubh Hakkındadır	33
Hulâsa:	34
Yigirmi Üçüncü Mes'ele: İmân-I Billâh 'aklen Vâcib Midir Degil Midir?.....	34
Yigirmi Dördüncü Mes'ele: İmân Hakkındadır	36
Tafsîl:.....	37
Yigirmi Beşinci Mes'ele: İmân Ziyâde Ve Noksanı Kabûl İder Mi?.....	38
Yigirmi Altıncı Mes'ele: İmânü'l-Mukallid Sahîh Olur Mu?.....	39
Yigirmi Yedinci Mes'ele: Delâil-i Nakliyye Medlûlünde Kat' İfâde İder Mi İtmez Mi?	40
Fâide:	41
Yigirmi Sekizinci Mes'ele: İmân Mahlûk Mudur Degil Midir?	41
Yigirmi Dokuzuncu Mes'ele: İmân Ve İslâm Bahsine Dairdir.....	42
Otuzuncu Mes'ele: İmân Da 'ibret Havâtimiyye Midir Degil Midir?	42
Otuz Birinci Mes'ele: Sa'âdet Ve Şekâ Tebeddül İder Mi?	43
Fâide	44
Otuz İkinci Mes'ele: İmânda İstisnâya Dairdir	45
Fâide:	46
Otuz Üçüncü Mes'ele: Enbiyâ Ve Rusûl Âhirete İntikâlden Sonra Hakîkaten Enbiyâ Ve Rusûl Midirler Yoksa Hükümünde Midirler?	47
Otuz Dördüncü Mes'ele: Nübüvvetde Zükûret Şart Mıdır?.....	47

Fâide:	48
Otuz Beşinci Mes'ele: Avâm-ı Beşer 'âmme-i Melâikeden Efdal Olub Olmaması Hakkındadır	48
Otuz Altıncı Mes'ele: Kudret-İ Hakîkiyye Zıddına Sâlih Mi Degil Mi?	50
Îzâh:	50
Otuz Yedinci Mes'ele: Kudret-İ 'abdin Makdûrda Te'sîri Var Mı Yok Mu?	51
Îzâh:	52
Otuz Sekizinci Mes'ele: Asl-ı Kitâbda Bu Mes'ele Otuz Dokuzuncudur. Otuz Sekizinci Mes'ele İnkâ' Hâl Mi Ma'dûm-İ Mahz Mı Hakkındadır	52
Fâide:	53
Otuz Dokuzuncı Mes'ele: Küffâr Furûz Ve Vâcibâtı Terk İtdiklerinden Dolayı 'Azâb Olınur Mı Olınmaz Mı?	53
Kırkıncı Mes'ele	54
Nazar-ı dikkate:	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İZÂHÜ'L-'AKÂİD NAZMÜ'L-FERÂİD'İN İÇERİK VE SAĞLADIĞI KATKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. Nazmu'l-Ferâid ve İzâhu'l-akâid'in İçerik Karşılaştırması	56
1.1. Nazmu'l-Ferâid	56
1.2. İzâhu'l-akâid	59
2. Eserin Konu İtibariyle Değerlendirmesi	60
2.1. İman Konusu	60
2.2. Nübüvvet	67
2.3. Sıfatlar	72
2.4. Fiiller	76
2.5. Marifetullah	83
SONUÇ	85
KAYNAKÇA	87

KISALTMALAR

a.g.e: Adı Geçen Eser

a.g.t: Adı Geçen Tez

a.g.m: Adı Geçen Makale

a.g.y.: Adı Geçen Yer

bkz: Bakınız

DİA: Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi

İSAM: İslam Araştırma Merkezi

İFAV: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

DEÜİFAD.: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

C.: Cilt

m.: Miladi

h: Hicri

ö.: Ölüm Tarihi

S.: Sayı

s.: Sayfa Sayısı

ss.: Sayfa Aralığı

v.: Varak

ÖNSÖZ

Allah yaratmış olduğu her insanı sadece suret olarak değil, mizaç, karakter ve zekâ olarak da farklı yaratmıştır. Bu farklılıklar insanlık için rahmet olmuştur. Örneğin Allah her bireyi farklı yetenek sahibi kılarak fitri olarak iş paylaşımını gerçekleştirmiştir. Bu sayede insanlar yaşamlarını idame ettirme imkânı bulmuşlardır. Bunca farklı özellik ve yeteneğe rağmen zekâ olarak farklı da olsa her kuluna akıl vermiştir. Ve insanlardan kendilerine vermiş olduğu akıl nimetini kullanmalarını istemiştir. İnsanları diğer varlıklardan üstün ve şerefli kılanın da akıl olduğunu belirtmiştir.

Her insanın yukarıda saydığımız farklı özelliklere sahip olması dünyadaki farklılıkların da en temel etkenidir. Bu sebepten dolayı farklı inanışlar, farklı dil, örf, adet ve kültürler meydana gelmiştir. Bunlar insanlığa zenginlik katmıştır.

Dinimiz düşünce özgürlüğüne büyük önem vermiştir. Tanınan özgürlük alanının da etkisiyle insanlar dini konularda kendi fikir ve yorumlarını ifade etmekten çekinmemişlerdir. Sonuç olarak insanların dini farklı anlama ve yorumlarının birer ürünü olan İslam mezhepleri ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan itikâdda Eşâri ve Mâtûridî amelde ise Hanefî, Hanbelî, Mâlikî, Şafî mezhepleri süreç içinde aralarındaki ortak noktalardan hareketle kendilerine bir ana çatı oluşturmuşlardır. Bu ana çatıya da Hz. Peygamber'in sünnetini takip edenler anlamında Ehl-i Sünnet adı verilmiştir. Ehl-i Sünnet'in kelamî yapısını ise Mâtûridî ve Eş'arî gelenekleri temsil etmiştir. Bununla birlikte Mâtûridî ve Eş'arî gelenekleri kendi içerisinde bir takım farklılıkların görüldüğü de malumdur. Ancak bu ayrılıkların dinin fer'i konularda olduğu birçok çalışma tarafından dile getirilmiştir.

Eş'arîlik ve Mâtûridîlik arasındaki farklar üzerine birçok eser yazılmıştır. Bu eserlerden birisi de ekseriyetle Şeyhzâde Abdürrahim b. Ali el-Amâsî'ye nispet edilen *Nâzmü'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâ'id*'dir. Müellif eseri yazarken dönemindeki iki ekolün ana kaynaklarından yararlanmış ve konuları ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Bu yönüyle eserimiz, iki ekol arasındaki farklılıkları ele alan diğer eserlerden kullandığı kaynak, yaptığı açıklama ve sunduğu deliller açısından ayrılmaktadır.

Nâzmü'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâ'id adlı eserin, Gürün eski vâizi İlginli Hacı Ali Efendi-zâde Muhammed Emîn tarafından önemine binaen "*İzâhu'l-akâid*" adıyla Osmanlıca'ya da tercüme edildiği görülmektedir. Biz de tezimizde söz konusu Osmanlıca çevirinin günümüz Türkçesi'ne aktarılmasını, asıl metin ile tercüme arasında farklılıkların

tespitini ve ilgili tercümenin asıl metin ile içerik ve yöntem açısından karşılaştırılmasını amaçlamış bulunmaktayız.

Lisans ve Yüksek Lisans öğrenimim boyunca ilminden istifade etmeye çalıştığım danışman hocam Prof. Dr. Hilmi DEMİR'e, Kelam ilmine olan ilgimizin önemli mimarlarından Prof. Dr. Mehmet EVKURAN hocama, ilme olan iştiağımızın devamlılığına dair telkinleri dolayısıyla kıymetli hocam Prof. Dr. Cemil HAKYEMEZ'e, tezin tamamlanma aşamasında desteğini esirgemeyen Arş. Gör. Yunus ÖZTÜRK'e şükranlarımı sunmayı bir borç telakki ederim. Çalışmamın her aşamasında manevî desteğini esirgemeyen eşim Fatma KARA'ya ayrıca teşekkür ederim.

GİRİŞ

Hz. Peygamber yirmi üç yıllık risâlet görevi süresi içerisinde, Allah Teâla'dan almış olduğu vahiy çerçevesinde, içerisinde bulunduğu toplumu ıslah ve ihya etmeye çalışmıştır. Hz. Peygamber vahye muhatap olduğu dönemde çeşitli soru ve sorunları vahiy ile çözüme kavuşturmuştur. Bilmediği konularda bilmediğini açıkça ifade etmiş ve kendisine vahiy gelmesini beklemiş, vahiy gelince gerekli cevapları vermiştir. Hz. Peygamber dini konularda kesin otorite olduğu için vermiş olduğu cevaplar mü'minler tarafından olduğu gibi kabul edilmiştir. Bu sebeple Hz. Peygamber döneminde müslümanlar arasında önemli problemler ve ayrılıklar yaşanmamıştır.

Hz. Peygamber risâleti boyunca sadece dini alanda değil hayatın tüm alanlarında düzenlemeler getirmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Medine şehrinde bir İslam devleti kurulmuştur. Kurulan İslam devletinde sadece Müslümanlar değil diğer din mensupları da huzur içerisinde yaşamıştır. Hz. Peygamber kurulan bu huzur ortamının bozulmaması için çeşitli anlaşmalar dahi yapmıştır.¹

Bu huzur ortamı Hz. Peygamber'in vefatıyla bazı gerekçeler dolayısıyla tam anlamıyla sürdürülememiştir. Müslümanlar arasında imamet/hilâfet kader gibi fikri Cemel, Sıffin, Tahkim gibi fiili çatışmalar meydana gelmiştir.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra onun yerine dini alanda otorite kalmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber Allah'tan vahiy almakta ve hataya düşse bile bu hatası vahiy ile Allah tarafından düzeltilmekte idi.² Peygamber dışında herkesin dini alanda yapmış olduğu itikadi ve fıkhi açıklamalar yorum kabul edildiğinden sorgulamaya açıktır. İnsanlar da bu yapılan bu yorumları sorgulamaktan çekinmemiştir. İnsanlar kendi zihinsel, kültürel ve coğrafi yapılarına göre kendilerine en uygun düşen yorumları benimsemiş ve bu görüşleri ortaya koyan kişilerin etrafında toplanmışlardır. Bu şekilde dinin farklı yorumları yani İslam ekolleri oluşmuştur. Zamanla ekoller İslam dünyasında bir realite olarak kabul görmüştür.

¹ bkz. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2012 s. 167

² bkz. <http://kuran.diyinet.gov.tr/tefsir/sure/58-mucadele-suresi>, <http://www.enfal.de/mdiyinet/abese.htm>. (Erişim Tarihi: 07.07.2017)

İslam'ın farklı yorumlanması ilk bakışta siyasi ve itikâdi olarak bir parçalanma gibi görünmektedir. Ancak durum fiili olarak çatışma ortamı oluştursa da fikri olarak bunun tam aksinedir. Çünkü İslam dini son ve evrensel dindir. Son ve evrensel din olduğunu iddia eden İslam, indiği tarihten kıyamete kadar insanların soru ve sorunlarına çözüm üretmek zorundadır. Soru ve sorunlara çözüm üretmezse hem ilahi hem de evrensel din olma özelliğini sürdüremez. İslam medeniyeti içerisinde, bu işlev Hz. Peygamber'in "varislerim" dediği âlimler tarafından, değişen ve gelişen dünyada ortaya çıkan yeni soru ve sorunlara Kur'an ve sünnet bağlamında yapmış oldukları yorumlarla yerine getirilmektedir.

İslam dünyasının büyük çoğunluğunu Ehl-i Sünnet adını verdiğimiz ana yapı oluşturmaktadır. Ehl-i Sünnet'in omurgasını da Eş'arî ve Mâtûrîdi mezhepleri temsil etmektedir. Zamanla oluşumunu tamamlayan her iki mezhep kendi külliyatlarını oluşturmuştur. Ehl-i Sünnet'in önemli iki kelim mezhebi olmakla birlikte aralarında belirli konularda farklılıklar olduğu da bilinmektedir. Bu farklılıkları bölüm bölüm ele alan önemli kelim eserlerinin yanında farklılıkları toplu bir şekilde ele alan müstakil eserler de mevcuttur. Yazılan müstakil eserlere Mâtûrîdi mezhebi için Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) *Bahr'ül Kelam*'ını, Eş'arî mezhebi için İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî et-Tâî en-Nîsâbûrî (ö. 478/1085) *İrşâd*'ını, iki mezhep arasındaki görüş ayrılıklarını belirtmek için yazılan eserlere ise; Ahmed b. Ali el-Makrîzî'nin (ö. 845/1441), "*Kitâbü'l-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bizikri'l-Hutat ve'l-Âsar*", Kemalpaşazâde'nin (ö. 940/1564), "*Risâle fi ihtilaf beyne'l-Eş'arîyye ve'l-Mâtürîdiyye fi İsnâ aşar mesâil*" gibi eserleri örnek verebiliriz. Bunlar dışında *Nazmu'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid*'de iki mezhep arasındaki farkları belirtmek için yazılmış ve yazıldığı dönem sonrası yapılan çalışmalar için başvuru kaynağı haline gelen önemli bir eserdir. Bununla birlikte *Nazmu'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid* önemine binaen Gürün Eski Vaizi İlgınlı Hacı Muhammed Emin tarafından da "*İzâhu'l-akâid*" şeklinde isimlendirilerek Osmanlıca'ya çevrilmiştir. 19. yy. sonrası süreçte üretilen tez, kitap, makale, sempozyum vb. çalışmaların kaynağı haline gelen *Nazmu'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid*'in Osmanlıca tercümesini çalışmamıza konu ederek geleneğimize ait bir halkanın gün yüzüne çıkarılmasını amaçlamış bulunmaktayız. Bu şekilde yazıldığı andan bugüne kıymetini devam ettiren *Nazmu'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid*'e Osmanlı Dönemi müellif ve ulemalarının da muhtasar bir tercüme ile istifadeye daha açık kılmaya çalışarak teveccüh ettiklerini görmüş olmaktadır.

Biz de ilgili tercümeyle aslıyla karşılaştırarak günümüz Türkçesi'ne aktararak ülkemiz ilim camiasına kazandırmış; karşılaştığımız muhtemel farklılıkları belirtmiş ve özellikle *Nazmu'l-Ferâid*'in müellifine aidiyetini de tartışmış bulunmaktayız. Bu surette önemli bir kaynak olan eserin aidiyeti sorunu da tartışılarak tezin zenginleştirilmesi de amaçlanmış olmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM: NAZMU'L-FERÂİD VE CEM'U'L-FEVÂİD İSİMLİ ESERİN MÜELLİFE AİDİYETİ

1. Eserin Müellife Aidiyeti

Nazmu'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid adlı eserimizin müellifinin aidiyeti konusunda farklı açıklamaların olduğu görülmektedir. *Sicill-i Osmanî*'de Şeyhzâde, Hanefî, Rumî künyesi ile Abdürrahim b. Ali Müeyyed el-Amâsi'ye nispet edilmiştir. Ölüm tarihi olarak ise h.944 m.1537 verilmektedir.³ *Esmâü'l Müellifin'de* el- Amâsi başlığında Abdürrahim b. Ali b. Müeyyedzade el-Amâsi, el-Hanefî olarak geçmektedir. Ölüm tarihi *Sicill-i Osmanî* 'de olduğu gibi h. 944 m. 1537'dir.⁴ Müellifin *Nazmu'l-Ferâid*'de yararlandığı kaynakları incelediğimizde Müeyyedzâde'ye yapılan bu nispetin mümkün olmadığını söyleyebiliriz. Zira Şeyhzâde Abdürrahim b. Ali 1537 vefat ederken *Nazmu'l-Ferâid*'de kaynak olarak kullanılan eserlerin bir kısmının Şeyhzâde'nin vefatından sonra yazılmış olduğunu görmekteyiz. Müellif *Nazmu'l-Ferâid*'de Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî'nin (ö. 1041/1631) *Cevheretü't Tevhid*⁵ ve Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö. 1098/1687) *İşârâtü'l Merâm*⁶ adlı eseriden yararlanmaktadır. Lekânî yüz yıla yakın ve Beyâzîzâde'nin ise elli yıldan uzun bir süre sonra Müeyyedzâde'den vefat ettikleri dikkate alındığında eserin Müeyyedzâde'ye nispeti imkansız görünmektedir.

Nazmu'l-Ferâid'in nispeti konusunda Hayreddin ez-Ziriklî ve Halîl Serkîs'in Abdurrahman b. Muhammed b. Süleyman isimli farklı birine yaptıkları nispet de kaynaklarda geçmektedir. *Osmanlı Müellifleri*'nde bu nispetin isim benzerliğinden dolayı sehven yapıldığı vurgulanıp *Nazmu'l-Ferâid*'in Bafra Müftüsü Şeyhzâde Abdürrahim b. Ali'ye ait olduğu ve eserin 1136 veya 1137 de tamamlandığı belirtilerek farklı bir isme yapılan nispetle de karşılaşmaktayız.⁷

Ancak Tabakat kitaplarında Şeyhzâde Abdürrahim olarak kayıtlı kişilerden Bafra Müftüsü olarak kayıtlı kimseye ulaşamadık. *Nazmu'l-Ferâid* başlığı altındaki kayıtlarda ise

³ Mehmed Süreyya, *Sicilli-î Osmanî*, Haz.: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Yeni Yazıya Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996, C. I, s. 135.

⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin Esmâü'l-müellifin ve Asarü'l-musannifin*, Maarif Vekaleti, 1995, s. 563.

⁵ Emrullah Yüksel "Cevheretü't Tevhid", *DİA*, İstanbul 1996, C. XII, s. 457.

⁶ İlyas Çelebi, "*İşârâtü'l Merâm*", *DİA*, İstanbul 2012, C. XXXXII, s. 220.

⁷ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, haz.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, Meral Yayın Evi, İstanbul, Trs., C. I, s. 445, (Dipnot,1); Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1989, s. 309, Tahsin Özcan "Şeyhzâde" *DİA*, İstanbul 2010, C .XXXIX, s. 86.

müellif ismi sadece Şeyhzâde Abdürrahim b. Ali el-Amâsi olarak geçmekte ve “Baфра Müftülüğü yapmıştır” diye ayırt edici bir ifade geçmemektedir.

Mütercim hakkında bizi aydınlayabilecek yeterli bir bilgiye ne yazık ki ulaşamadık.

Her ne kadar *Nazmu’l-Ferâid*’in Şeyhzâde Abdürrahim b. Ali b. Amâsi ve Şeyhzâde Abdurrahman’a ait olmadığı ortaya çıkmış ise de kaynak eserlerde bu iki müellife nispet edildiğinden dolayı hayatlarına kısaca değinmeyi uygun gördük.

1.1.Şeyhzâde Abdürrahim b. Ali (Müeyyedzâde)

Şeyhzade Abdürrahim b. Ali, Osmanlı Devleti’ne önemli âlimler yetiştirmiş Müeyyedzâde ailesindedir. Babası, Divrikli-zâde Şemseddîn Müeyyed Çelebi’nin oğlu Alâeddîn Ali Çelebi’dir. Aslen Amasya’lı olan âlim, Ebû İshak Kâzerûnî neslindedir.⁸ Bu aile daha sonra Müeyyedzâde lakabıyla tanınmıştır. Şeyhzade Abdurrahim’in babası Ali Çelebi, Amasya’da Yâkut Paşa zâviyesinde vazifeliydi. Babası Alâeddîn Ali Çelebi, Şehzâde Bâyezîd Amasya sancak beyi olunca Bâyezîd’in nişancısı oldu.⁹

Şeyhzâde Abdürrahim, Molla Sinan Paşa ve Hocazâde gibi döneminin önemli isimlerinden eğitim almıştır. Arap dilinde oldukça ilerlemiştir ve hat sanatında da ustadır.¹⁰ Şeyhzâde, zâhirî ilimlerde ilerlerken bir yandan da kendisini tasavvufa adanmış, ilmiyle amel eden bir şahsiyettir. Dönemin önemli şeyhlerinden İskilipli Şeyh Muhyiddîn Efendi’nin hizmetine girmiştir.¹¹ Şeyh Muhyiddîn Efendi’ye Sultan II. Bâyezîd İstanbul’da bir zaviye yaptırmıştır. Bu zaviyenin başına Şeyh Muhyiddîn’in vefatından sonra Muslihuddîn Şîrâzî geçmiş; ondan sonra ise Şeyhzâde Abdürrahim geçmiştir. Burada öğrencilerine zahiri ilimlerin yanında tasavvuf ilmi de vermiş; kendisi halk arasında tanınan birisi olmuştur.¹²

Şeyhzâde Abdürrahim hocası İskilipli Şeyh Muhyiddîn Efendinin kızı ile evlenmiş, bu evlilikten Ali Çelebi adında bir oğlu olmuştur. Ancak oğlu küçük yaşta vefat etmiştir.¹³

⁸ Ebû İshâk İbrâhîm b. Şehriyâr Kâzerûnî (ö. 426/1035), Kâzerûniyye tarikatının kurucusudur. Detaylı bilgi için bkz. Hamid Algar, “Kâzerûnî”, *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, s. 145-146.

⁹ Hasan Aksoy, “Müeyyedzade Abdurrahman Efendi”, *DİA*, C. XXXI, s. 486.

¹⁰ *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık Gazetecilik Yayınları, İstanbul, Basım Yılı Yok, C. XIV, s. 282.

¹¹ Şeyh Yavsi (ö. 920/1514) Bayramî-Şemsî şeyhi ve Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi’nin babasıdır. Bkz. Kâmil Şahin - Semih Ceyhan “Şeyh Yavsi”, *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 75-77.

¹² *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık Gazetecilik Yayınları, İstanbul, Basım Yılı Yok C. XIV, s. 282.

¹³ *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, İhlas Matbaacılık Gazetecilik Yayınları, İstanbul, Basım Yılı Yok C. XIV, s. 282.

Şeyhzâde Abdürrahim h. 944 (m. 1537) yılında İstanbul'da vefat etmiştir. Kendisi gibi âlim bir zât olan Şeyhzâde Abdurrahman'ın Eyüp Sultan civarındaki mezarının yanına defnedilmiştir.¹⁴

Şeyhzâde Abdürrahim hakkında baktığımız birçok eserde hakkındaki bilgilerin çok kısa ve hemen hemen aynı cümlelerle geçtiğini görmekteyiz. Örneğin ez-Ziriklî (ö. 1976)'in *el-A'lâm* adlı eserinde Şeyhzâde başlığında, Abdürrahim b. Ali b. Müeyyed el-Âması, Şeyhzâde diye bilinen Osmanlı devleti mutasavvıf sınıfından olan, *Nazm'ül Ferâ'id ve Cem'ül Fevâ'id* Eş'âire ve Mâturidiyye arasındaki kırk mes'ele diye geçmektedir.¹⁵ Aynı şekilde *Sicilli-î Osmanî*'de Abdürrahim Efendi (Hacı Halife) başlığında hemen hemen aynı bilgiler yer almakta ve eser Müeyyedzâde ailesinden Şeyhzâde şeklinde tanınan Abdürrahim b. Ali el-Amâsi'ye nispet edilmektedir.¹⁶ Şeyhzâde Abdürrahim'in ilim ve takvasını göstermesi açısından önemli gördüğümüz yazmış olduğu bir vasiyeti de bulunmaktadır:

“Bismillâhirrahmânirrahîm. Yanımda bulunan kişiler şâhid olsunlar. Fakîr Abdürrahîm bin Ali bin Müeyyed el-Kâtib'in vasiyyeti:

Allah Teâlâ'nın bir ve noksansız olduğuna, eşi, ortağı, benzeri olmadığına, hiçbir varlığa muhtaç olmadığına, doğurmadığına ve doğurulmadığına, (ana, baba ve oğul olmadığına) kesin olarak inandım. Allah Teâlâ, Muhammed aleyhisselâmı bütün insanlığa, diğer Peygamberleri de ba'zı kavimlere gönderdi. Hepsinin bildirdikleri hakır ve gerçektir. Onların hepsi, kıyâmet gününün, Cennet ve Cehennem, Mîzân ve Sırât'ın, ni'met, azâb ve affın, kabir hayâtının hak olduğunu bildirdiler. Bu îmânla yaşadım ve bu îmânla vefât ediyorum.

Dostlarıma ve talebelerime şunları vasiyyet ediyorum: Ben vefât ettikten sonra, ilk gecede yetmiş bin defa “La ilahe illallah” okusunlar. Sonra hepsi, Allah Teâlâ'nın azâbından mutlak kurtuluşum için duâ etsinler. Allah Teâlâ'nın her türlü azâbından, Muhammed aleyhisselâmın tebliğ ettiklerini tasdik etmemiz sebebiyle, duâlarının kabûl olacağı ümidiyle kurtulabilirim.

Yine dostlarıma ve talebelerime, gerekli şekilde techiz, tekfin ve defn etmelerini, kabrim üzerine türbe ve ziyâretgâh yapmamalarını, cenâze namazımda bid'at

¹⁴ Osman Fevzi Olcay, *Amasya Meşhurları*, Transkribe: Turan Böcekci, Bsk yy Tsz., s. 8.

¹⁵ Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmâsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1992, C. III, s. 347.

¹⁶ Mehmed Süreyya, *a.g.e.*, C. I, s. 135.

işlenmemesini ve bid'at ehli kimseleri bulundurmamalarını, elbiselerimden derecelerine göre dostlarıma ve sâlih kimselere verilmesini vasiyyet ediyorum. Beni böylece duâlarıyla, kardeş ve dost olarak hatırlamalarını istiyorum. Dinen kendilerine düşen vazîfelerin yapılmasını sağlamaları böylece mümkün olur. Size söylediğimi hatırlayacaksınız, işlerimi Allah Teâlâ'ya havale ediyorum. Muhakkak O, kullarını görür. Kendim ve sizin için Allah Teâlâ'dan mağfîret diliyorum. Vasiyyetimi, “Sübhâneke Allahümme ve bi-hamdike lâ ilahe illâ ente estagfîruke ve etübü ileyke fagfirlî verhamnî inneke ente'l-gafur er-rahîm” diyerek bitiriyorum.

Yine dostlarıma ve talebelerime, namaz iskâtı, yemîn ve oruç kefâreti için terekemden bin dirhem vermelerini ve borçlarımı ödemelerini vasiyyet ediyorum”.¹⁷

1.2.Şeyhzâde Abdurrahman (ö. 1078/1667)

Tam adı Abdurrahman ibni Şeyh Muhammed'dir. Babası Gelibolulu Şeyhî Mehmed Efendi'ye nisbetle Şeyhîzâde olarak tanınmıştır. Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi'nin damadı olmasından dolayı diğer bir lakabı da Damad Efendi'dir. Şeyhîzâde Abdurrahman fıkıh bilgisi oldukça yüksek bir âlimdir. Bundan dolayı Merdûmiye Medresesi, Şâban Şeyhülislâm Hüseyin Efendi Medresesi, Kasım Paşa Medresesi gibi farklı medreselerde müderrislik yapmıştır. Ayrıca farklı yerlerde kadılık da yapmıştır. Ancak Şeyhîzâde Abdurrahman'ın Kadılık görevlerinin inişli çıkışlı bir şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Selânik kadılığına tayin edilen Şeyhîzâde Abdurrahman daha sonra Edirne kadılığına tayin edildi. Bir süre sonra Edirne kadılığından azledildi. Bu azledilmeden sonra İstanbul kadısı olarak görev verildi. İkinci defa azledilen Şeyhîzâde Abdurrahman'a Balıkesir kazası arpalık olarak verildi.¹⁸ Bu azledilmenin peşine ikinci defa İstanbul kadılığına getirildi. Daha sonra Şeyhîzâde Abdurrahman görevinde terfi ettirilerek Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. 1663 yılında emekli olup kendisine Hezargrad kazası arpalık olarak verilmiş iken ikinci defa Anadolu kazaskerliğine tayin edildi. 1077'de ise Rumeli kazaskerliğine getirildi. Daha sonra bu görevinden azledilen

¹⁷ Vasiyetin tercümesini şu kaynaktan iktibas etmiş bulunmaktayız. *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*; C.14, s. 282 Vasiyet'in aslı için bkz. Abdürrahim b. Ali b. Mücyyedzade, *el-Vasiyye*, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Kütüphânesi, No: 1599/11 vr.: 139-140.

¹⁸ Osmanlı devletinde memurlara hizmette buldukları süre içerisinde maaşlarına ilâveten, görevden ayrıldıktan sonra ise bir nevi emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir için kullanılan terimdir, Cahit Baltacı, “Arpalık”, *DİA*, XLIV, İstanbul 1991, III, 392.

Şeyhîzâde Abdurrahman 1667 tarihinde vefat etti ve Edirnekapı dışındaki Emîr Buhârî Tekkesi'nin civarında defnedildi.¹⁹

¹⁹ Tahsin Özcan, “Şeyhîzâde”, *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 86; Bursalı Mehmed Tahir, a.g.e, s. 447.

**İKİNCİ BÖLÜM İZÂHÜ'L-'AKÂİD NAZMÜ'L-FERÂİD İSİMLİ ESERİN
TERCÜMESİ**

İZÂHÜ'L-'AKÂİD NAZMÜ'L-FERÂİD TERCEMESİ

MÜTERCİMİ: FÂTİH DERSİ'ÂMLARINDAN KEREK VÂ'İZ-İ SÂBIKI
ILĞINLI HACI ALİ EFENDİ-ZÂDE MUHAMMED EMÎN

Tedkîk ve Müellefât-ı Şer'yye Meclisi'nin
16 Teşrîn-i Evvel 338 Târihli Ruhsatıyla

Dersa'âdet
Müşterekü'l-Menfa'a Osmanlı Matba'ası
1338

İfâde

Bu kitâb Kâdî Beydâvî beyyedallâhu te‘âlâ vechehû hazretlerinin tefsîri muhaşşîlerinden Şeyh-zâde dinmekle ma‘rûf Abdürrahîm bin Ali hazretlerinin beyne'l-Eşâ'ira ve'l-Mâtürîdiyye muhtelefün fihâ olan kırk mes'eleyi zikr ve *Nazmü'l-Ferâid* ve *Cem'ul-Fevâid* ismiyle tevsîm eylediği risâle-i merğûbenin ba'zan meâlen ve ba'zan sâir kütüb-i dîniyyeden isti'âne tarîkiyle tercemesidir. Fuzalâ-i be-nâmdan ve 'ulemâ-i zevi'l-ihtirâmdan Ödemişli Çakır Ahmed-zâde Ahmed efendi merhûmun dahî iş bu Nazmü'l-Ferâid ve Cem'ul-Fevâid nâm risâle-i pesen-dîde ve ber-güzîdeleridir deyü risâle-i mezbûreyi hîn-i tab'da zahrında beyân olunmuşdur. Her müslim için ve bi'l-hâssa talebe-i 'ulûm efendilerce kesb-i vukûf edilmesi lâzım ve lâ-büdd olan mesâil-i mezkûrenin mümkün mertebe şu sûretle terceme ve îzâhı din kardaşlarımıza bir hizmet-i fâhire teşkîl edeceği gibi müellif-i müşârün ileyhın bu vesîle ile dahî rahmetle yâdına sebep olacağından dolayı bu cür'et-i 'âcizleri için cidden mûcib-i şeref bir gayret olmuşdur. Binâen'aleyh derûn-i risâlede hasebü'l-beşer vukû'-ı tabî'î olan hatâların mazhar-ı 'afv olacağı emel-i kavîsiyle cümlemizin tevfkât-ı sübhâniyyeye mazhariyyeti du'âsını tekrâr ideriz. Ve minellâhi't-tevfik.

Rodos Kal'ası Şubat 327

Melek-zâde Fuâd

Fâtih Dersi'âmlarından Gürün vâ'iz-i sâbıkı İlğınlı Hacı Ali Efendi-zâde Muhammed Emîn

Bismillâhirrahmânirrahîm

Ma'lûm ola ki 'amel-i sâliha esâs olan i'tikâd-ı sahîh, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâ'at bulunan tâife-i Eşâ'ira ve Mâtürîdiye'nin îtikâdlarıdır. Her ne kadar mezhebeyn beyninde mesâil-i kalîle-i âtiyede ihtilâf var ise de ol ihtilâf ehadühümâ âhari tadrîl ve tebdî'a müeddî olamaz. Allâme 'Adud diyor ki, Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem buyurur: (Se-tefteriku ümmetî selâsen ve seb'îne firkatën küllühâ fi'n-nâri illâ vâhidetün. Kîle yâ Rasûlallâh ve men hüm? Kâlellezîne hüm 'alâ mâ ene 'aleyhi ve eshâbî.) Bu hadîs-i şerîfde beyân buyrulan fırka-i nâciye Eşâ'ira ve Mâtürîdiye'dir. Çünkü: Bunların fırka-i nâciye olmaklığı sallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimizle ashâbının mu'tekidâtına kemâl-i mütâba'at ve iltizâm ve zevâhir-i nusûsdan bilâ-zarûret tecâvüz etmeyüb mesâil-i mu'tekidelerinde kat'iyen 'akla iltifat etmeyerek ancak kavî-i Rasûlullâh 'aleyhisselâm ve ashâbı ve tâbi'îne temessük-i tâm ile temessük eylemeleridir. Her kim ki müşârun ileyhimâ mezheplerinden birine muhâlif olur firak-ı dâlledendir. *Fetevâ-yı Bezzâziye'de*: Hâlik te'âlânın sıfatını ve ehl-i sünnet ve'l-cemâ'at mezhebinin hasâisini beyân ve telkîn eylemek ehemmi-i umûrdan olduğı ve bi'l-'umûm cevâmî' ve mesâcid-i şerîfe imâmlarıyla va'z u nasîhata tasaddî iden zevâtın şerâit-i salât ve şerâyi-'i İslâm ve hasâisi-i mezheb-i ehl-i hakkı cemâ'ate ta'lîm ve telkîn cümle-i vezâif-i mühimmelerinden bulunduğı zikr olunur. Ve fi'l-hadîs: El-mü'minü izâ ehabbe's-sünnete ve'l-cemâ'ate istecâbellâhu du'âehû ve kadâ bihî havâyicehû ve ğafera lehü'z-zünûbe ve ketebe lehû berâeten mine'n-nâri. İşte muhtefûn fih olan kırk mes'ele âtîde zikr olunur.

Birinci Mes'ele: Vücûb-ı Bâri'nin Tefsîri Hakkında

Ulemâ-i Hanefiyye 'indinde: Vücûb-un bi'z-zât ('ademe kâbiliyetden tenezzüh iderek hakîkat nefsinde tahakkuk eylemektir) vâcib-un bi'z-zât, gayrın medhali olmaksızın hakîkatin tahakkuku vâcib ve sâbit olan şeydir.

İstidlâlleri: Zât-ı Vâcib te'âlâ, 'ademi 'aklen mümkün olmayan zât olduğına icmâ'ın vukû'ı, zâtü'l-Vâcib te'âlâyı 'adem sakt eylememesi ve ol zâta 'adem lâhik olmamasını kat'â îcâb ider. Ve bu da zâtü'l-vâcibde vücûd-ı zâtının 'aynı olduğına cezm ile vücûbü'l-vücûd 'ademe kâbiliyetden tenezzüh iderek zâtın nefsinde tahakkuk etmesiyle tefsîr olınmaklığı îcâb ider.

Eşâ'ira'ya göre: Vücûb-un bi'z-zât şöylece kâbil-i tefsîrdir.

Zât-ı Bâri vücûdını muktazîdir. Ta'bir-i âhar ile zât, vücûda 'illet-i tâmmedir. Çünkü vücûdın zarûreti sâbitdir. Ve bu zarûret de zât sebebiyledir gayr sebebiyle degildir. Binâen 'aleyh zât sebebiyle vücûdın zarûreti tahakkuk etdi mi vücûb-ı zâtı tahakkuk ider.

Hanefîlerin Eşâ'ira'ya cevâbları: Vücûb zât üzerine zâid olmayub belki zâtın 'aynı olduğu sâbit olduysa vücûdın zâtı iktizâ eyledigi tasavvur olunamaz. Mevcûd olmayan şeyden iktizâ mümkün ve mutasavver olmaz. (Kemâ ennehû mâ-lem yüced lem yûcid izi'l-îcâdü fer'ül vücûdi) Nitekim mevcûd olmayan şey mûcid olamaz çünkü îcâd eylemek fer'idir.

Cevâb-ı âhar: Bi'l-farz mâhiyyet kendi vücûdına 'illet olsa vücûdî îcâd üzerine takaddüm etmesi lâzım gelür ki butlânı der-kârdır. O hâlde vücûdın bi'z-zât nefsinde tahakkukı bi'z-zarûre sâbit olur.

Fâide

Hanefî 'indinde: Mutasavver ve mefhûm olan şey için bilâ-medhal li'l-ğayri tahakkuk ve mevcûdiyyet vâcib olur. Hakîkat bulunur ise o mefhûm vâcib, ve illâ nefis mefhumundan için 'ademi vâcib olur ise mümteni, ve illâ mümkündür. Birinciye vâcib-un bi'z-zât ikinciye mümteni-'un bi'z-zât üçüncüye mümkün-un bi'z-zât denilir.

Şâfi'î'ye göre: Mutasavver olan zât vücûdunu iktizâ ider ise vâcib, 'ademini iktizâ ider ise mümteni' ikisini de îcâb etmez ise mümkündür.

İkinci Mes'ele: Vücûb 'Ademî Yâhud Mevcûd Mudır?

Ulemâ-i Hanefiyye 'indinde: Vücûb zât üzerine zâid bir şey olmadığı gibi ma'dûm veya emr-i i'tibârî de değildir.

Eşâ'ira'ya göre: Vücûb emr-i i'tibârîdir. Hâricde vücûdî yokdur.

Hanefîlerin delâli: Vücûb, vücûdî müekkiddir. Bi'l-farz vücûb 'ademî olsa ehad-i nakîzeyn âherin te'kîdine sebep olması lâzım gelür. Bu ise muhâldır. Bir de vücûb, lâ-vücûbe münâkızdır. Lâ-vücûb tahtında dâhil ya mümteni' veyâhud mümkün-i hâs olur. Halbuki bunların her ikisinin de ma'dûm olmaklığı câizdir. Lâ-vücûb ma'dûm olur. Bu sûretde vücûb mevcûd olur. Nakîzeynden birisinin elbette sübûtı zarûrîdir. Bununla beraber vücûb menfî olsa nefy-i vücûb ile vücûb-ı nefiyde fark yokdur. Bu takdirde vâcibü'l-vücûddan vücûb-un nefy lâzım gelür. Cenâb-ı Hak ise bunan münezzehdir.

Eşâ'ira'nın delîli: Vücûb emr-i i'tibârîdir. Çünkü vücûb mevcûd olsa ya nefis-i mâhiyyet olur yâhud mâhiyyetde dâhil veya mâhiyyetden hâric olur. Bunların iki evvelkisi

bâtıl olur. Zîrâ vücûb mâhiyyetle vücûd beyinde bir nisbetdir. Bu da bi't-tab' mâhiyyetden müteahhirdir. Üçüncüsü vücûbin mümkün olmasının cevâzını iktizâ ider. Zîrâ bir şey'in mâhiyyetden hâric olan muhtâc olur. Muhtâc olunca mümkün olur. Mümkün oldu mu vücûbden zevâli câiz olur. Bu hâlde vücûbın emr-i i'tibârî olduğu sâbitdir.

Hanefîlerin cevâbı: Evvelkisini ihtiyâr ideriz. Lâkin vücûbın mâhiyyetiyle vücûd beyinde nisbet olduğu teslîm edilemez. Çünkü vücûb-ı 'ayn-ı hakikat vücûbdir. Bunun da bürhânı sâbit oldu. Öyle ise vücûb nisbet olmak mümkün değildir. "Kemâ fi'l-Mevâkifi ve şerhihî."

Eşâ'ira'nın delîl-i âharı: Vücûb vücûdî olsa vücûb için vücûd olmak lâzım gelir. Gayriye vücûdda müşârik olup ba'zı husûsiyyetde mümtâz olur. Bu hâlde vücûd mâhiyyetinin gayrı olur. Eger mâhiyyetin vücûb ile ittisâfî vücûb olsa vücûb içinde diğer vücûb olur. Bu da teselsüldür. Mâhiyyet vücûb ile ittisâfî vücûb olmasa mâhiyyetden vücûbın zevâli mümkün olur. Hîn-e zevâlinde vücûb vücûb olduğu hâlde kalmaz.

Hanefîlerin cevâbı: Teselsül teslîm olunamaz. Çünkü vücûdın vücûdî 'ayn-ı vücûd olduğu gibi vücûbın vücûbı da âyn-ı vücûbdır. Teselsül teslîm olınsa vücûb 'ayn-ü'z-zât olduktan sonra câiz ki vücûbın vücûbı vemâ ba'dehû mine'l-merâtib emr-i i'tibârî olsun. Zîrâ tabi'atin efrâdından bir ferdin vücûdî cem'î ferdinin vücûdını istilzâm etmez. (Kemâ yusteğâdü mine's-sahâifi ve'l-mevâkifi ve fi'l-erba'îne el-mu'âradatü bi-esrihâ müte'âridatün) Ya'nî vücûb-ı hâricde 'adem-i mahz olsa hâricde bir şey vücûb olmağa mevsûf olamaz. Bu ise vücûb-ü'l-vücûd li-zâtihinin nefyini iktizâ ider ki emr-i muhâldir.

Üçüncü Mes'ele: Vücûd Zât Üzerine Zâid Midir 'Aynî midir?

Ulemâ-yı Hanefiyye 'inde: Vücûd-ı zât Vâcibü'l-Vücûd hazretleri üzerine zâid değildir.

Hanefîlerin delâili: Vücûd-ı zât üzerine zâid bir sıfat kadîme ve kâime bi'z-zât olsa zât eliyle vücûdın kıyâmından ol zâtın vücûdî lâzım gelir. Bu hâlde bir şey'in iki kerre mevcûd olması lâzım gelir. Bu ise bâtıldır. (Ve takaddümü'ş-şey'i 'alâ nefsihî de) lâzım gelir. Eger vücûd-ı sâbık vücûd-ı lâhikın 'aynı olursa yâhud vücûd-ı sâbık mâhiyyetle kâim bir sıfat olsa vücûd mâhiyyet ile kâim olmazdan evvel mâhiyyet için vücûd-ı sâlis lâzım gelir. Bundan da ilâ-gayri'n-nihâye vücûdât teselsül etme lâzım gelir. Bu da mümteni'dir.

Ulemâ-i Eşâ'ira 'inde: Vücûd zât-ı Vâcibü'l-Vücûd üzerine zâiddir.

Delilleri: Vücûdü'l-vâcib mâhiyyetine mukârin olmasa belki mâhiyyetinin 'aynı mücerred kâim-un bi'zâtihi olsa o vücûdın tecerrüdü ve bi'zâtihi kıyâmı ya zâtındandır, tecerrüd muktezâ-yı zât oldu öyle ise her bir vücûd velev mümkünin vücûdı olsun mücerred olmak lâzım gelür. Bâtıldır veyâhud vücûdının tecerrüdü zâtının gayrisindendir. Tecerrüd 'illet-i münfasileden olmuş olur. Vücûdın zâtıyla kıyâmında ve tecerrüdünde gayra muhtâc olduğundan vâcibin vâcib olması lâzım gelür. Bu da hulf ve bâtıldır.

Hanefîlerin cevâbı: Mes'ele-i nizâ' ibtidâ mevcûdât beyninde müşterek olan vücûdda degil vücûd-ı hâsdadır. Vücûd denildiği zaman mebde-i mümkinât murâd olunub vâcibde emr-i zâid degildir. Belki mâhiyyet vâcibin 'aynî, kâim-un bi'zâtihi ve zâtının husûsiyyetini muktazî vücûd-ı mücerreddir, mebde-i mümkinâtdır. Bundan vücûd-ı Bâri'ye mâhiyyetde muhâlif olan sâiri vücûdâtın mücerred ve mebde' olması lâzım gelmez. (Ve bi-hâza'l-kader temme'l-cevâb)

Fâide

Ehl-i hak 'indinde bir şey'in vücûdı demek mâhiyyetinin 'aynı demektir. Meselâ insanın vücûdı, hayvân-ı nâtik olmaklığının 'aynıdır. Hayvân-ı nâtik mevcûddur vücûd degildir. Ya'nî mevcûdın mefhûmu mâhiyyet demektir. Vücûd ise 'araz-ı âmdır. Mevcûd ile vücûd beynindeki fark budur.

Dördüncü Mes'ele: Bekâ Vücûd-ı Müstemir Midir Yoksa Vücûd Üzerine Zâid Midir?

Hanefîler 'indinde: Bekâ vücûd-ı müstemirredir. Ya'nî nefis-i vücûddur. Vücûd üzerine bir emr zâid degildir.

Delilleri: Bekâ nefis-i vücûd olmayub da vücûd üzerine zâid bir sıfat olsa ânun için de bir bekâ olması lâzım gelir. Çünkü bekâ bâkî olmasa mevcûd bâkî olmaz. Çünkü vücûdun bekâsı bekâ vâsıtasıyladır. Bekânın zevâli ise mefrûz diger bir bekâyâ lüzûm görülür ve bu keyfiyyet bekâât-ı mevcûde-i mürettebenin teselsülünü icâb edeceğinden bekâ vücûd üzerine zâid bir sıfat olmayub belki 'ayn-ı vücûd olduğu tahakkuk ider.

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve tevâbi'i 'indinde: Bekâ vücûd üzerine zâid bir sıfat-ı vücûdiyedir.

Delilleri: Vâcib, bi'z-zarûre bâkîdir. O hâlde 'âlim ve kâdirde olduğu gibi vâcibin kendîsiyle kâim bir ma'nâsı bulunmak lâ-büddür. O da bekâdır. Bu takdirde bekâ vücûddan 'ibâret olmayub vücûd üzerine zâid olmak lâzım gelir. Zîrâ vücûd bi-düni'l-bekâ

mütehakkikdir. Çünkü ibtidâ-i hudûsda vücûd bekâsız mütehakkikdir. Ba‘de’l-hudûs bekâdan ‘ibâret sıfat olan teceddüd eder.

Hanefîlerin Cevâbı: Bekâdan ma‘kûl zamanı olmamasında ve zamanda vâki‘ olmamasında cezmile bâkînin ebeden mevcûd olmasıdır. Çünkü vücûd-ı Vâcib te‘âlâya kıyâs ile zemâniyâtta bulunduğu mâzi, hâl, istikbâl bulunamaz. Ve illâ vücûd-ı Bâri zemânî olmak lâzım gelür.

Fâide

Muhakkikîn-i Eşâ‘ira ‘inde kîdem, vücûd üzerine sâbık olan ‘ademî selb; bekâ, vücûda lâhik olan ‘ademi selb ma‘nâlarına gelir. İkisi de sıfât-ı selbiyyedir.

Beşinci Mes‘ele: Kudret Hakkında

Meşâyh-i Hanefîyye ‘inde: Kudret, Allah te‘âlânın sıfat-ı ezeliyyesidir. Terke temekkün ve iktidâr ve sudûru’l-eser sahîh olmak ma‘nâsına irâdeye muvâfakat üzere ta‘alluk ider.

‘Aklen delilleri: Meselâ bir fi‘le kâdir, o fi‘li ba‘zan îcâd ider ba‘zan etmez. Hak te‘âlâ hazretleri semâda müte‘addid şems ve kamer halkına kâdir idi. Me‘a hâzâ böyle müte‘addid halk buyurmadı. Şu nefy ve isbâtın sıhhati Hak te‘âlânın ‘aklen mücid olmaklığı kâdir olmaklığına muğâyir olduğuna delâlet ider. Sahâyif sâhibi diyor ki (Kânellâhu te‘âlâ kâdirun ‘alâ halki’ş-şümûsi ve’l-ekmâri fi hâza’l-‘âlemi lâkinnehû mâ halekahümâ. Fe’l-kudratü hâsalehû dûne’t-tahlîki fihimâ müteğâyirânü.) Ve fi’t-te‘dîli (İnne’l-kudrate sâbitetün ‘ale’l-me‘dûmâti lî’t-tekvînî.) Ya‘nî ma‘dûmât üzerine kudret sâbitdir tekvîn sâbit degildir.

Meşâyh-i Eşâ‘ira’ya göre: Kudret mekdûrâtda ‘alâ sebîli’l-cevâz müessir bir sıfatdır. Ya‘nî bi-tarîki’t-te’sîr ta‘alluk etmesi ve bi-zarîki’t-te’sîr ta‘alluk etmemesi câiz olur.

Eşâ‘ira’nın delâili: Kudret mekdûrâtda ‘alâ sebîli’l-cevâz müessirdir. Ya‘nî te’sîr ile ta‘alluk etmesi ve etmemesi câizdir. Sıfat-ı halkda mahlûkatda te’sîr etmesi ve etmemesi câiz olsa bi-‘aynihî kudret olur. Binâen ‘aleyh te’sîri kudretten tecrîd ile sıfat-ı uhrâ ‘addeylemek sahîh olamaz. Halk sıfatı âlâ sebîli’l-vücûb müessire olsa Hak te‘âlânın mücib olub muhtâr olmaması lâzım gelir. Bu da muhâldır.

Hanefîlerin cevâbı: Halk sıfatının mahlûkda te’sîri ‘alâ sebîli’l-vücûbdur. Ya‘nî Cenâb-ı Kâdir-i Mutlak her ne zaman halk iderse mahlûkın vücûdî vâcib olur. Böyle

olmasa ‘aciz lâzım gelir. Ammâ halk sıfatının Bâri te‘âlânın ihtiyârıyla ta‘allukı ki husûl ile murâd da budur. ‘Alâ sebîli’l-cevâzdır. Her ne zaman diler ise halk ider dilemez ise halk etmez. Kudret ise bunun ‘aksinedir. Zîra kudretin makdûrda te’sîri ‘alâ sebîli’l-cevâz ve kudretin Allah için husûlü ‘alâ sebîli’l-vücûbdur. Binâen ‘aleyh halk sıfatı için iki cihet vardır ki anlar da cihet-i îcâb cihet-i cevâzdır.

Cihet-i îcâbdan Hak te‘âlânın mûcib olması lâzım gelmez. Zîra îcâb demek (Metâ haleka vecebe vücûdü’l-halki) demektir. Cihet-i cevâzü’l-halk ise; cihet-i cevâz-ı kudretin gayrıdır. Hattâ kudemâ-i Hanefiyye ‘indinde (lehü’l-hâlikiyyetü ve lâ mehlûkin) kelâm-ı meşhûrî da buna işâretidir. Ya’nî fi’l cânibiyle terk cânibine ta‘alluku cihetinden kudrete muğâyir olmasıdır.

Altıncı Mes’ele: Allah Te‘âlânın İrâde Sıfatı Mahabbet Ve Rızâyı Mutazammın Ve Müstelzim Midir Degil Midir?

Meşâyih-i Hanefî’yeye göre: İrâde sıfatı mahabbet ve razâyı müstelzim degildir. (Ve lâ yerda li-‘ibâdihi’l-küfra)²⁰, (Vallâhu lâ yuhibbü’l-fesâd)²¹ âyet-i kerîmeleri Hak te‘âlâ hazretlerinin küfrü fesâda râzı olmadığına kat’î sûretde delîldir. Halbuki bunlar irâde-i ilâhiyyenin ta‘allukıyla husûle gelirler. İrâde-i rızâ mahabbeti müstelzim oldadığı sâbit oldu.

Meşâyih-i Eşâ’ira ‘indinde: Mahabbet, rızâ ve irâde bir ma’nâyadır. Zîra marzî ve mahbûb olmayan şey murâd olmaz. (Ve lâ yerda li-‘ibâdihi’l-küfra) âyet-i kerîmesi lâ yerda’l-küfra dînen ma’nâsınadır. Ya’nî Hak te‘âlâ küfre dîn olmadığı halde belki dîn olmak yönünden ve dîn olarak ya’nî küfrün dîn olmasına râzı olmaz demektir.

Hanefîler’in cevâbı: İrâdenin mahbûb ve mardîye ta‘allukı ancak bi-tarîki’t-taglîbdir, bi-tarîki’l-lüzûm degildir. Zîra çok kerre insan li-hikmetin ve li-nüktetin nefsinde irâde etdiği şey’in vücûdını kerih bulur.

Meselâ bir marîz şûrb-i devâyı irâde ider lâkin meşrûbı kerihbulur. Kezâlik vücûdından hâle lâzım kılan bir emr-i mahbûbın husûlını irâde etmez.

İbn Hümâm Müsâyere nâm kitâbında diyor ki: Şu âyet-i kerîmede Hak te‘âlâdan rızâ, fi’l üzerine sevâbdır. Yâhud i’tirâzı terkdir. Mahabbet ve rızânın hilâfını irâde nusûs-ı Kur’aniyyeye muhâlifdir.

²⁰ Zümer, 39/7

²¹ Bakara, 2/205

Fâide

Bu mes'elede küfr ve me'âsî Allah te'âlânın kazâsıyladır. Kazâyâ rızâ vâcibdir. Öyle ise küfr ve me'âsiye rızâ vâcibdir. Bu da küfrdür diye suâl vârid olmaz. Çünkü bi'l-ittifâk küfr makzîdir, kazâ degildir. Rızânın vücûbı kazâyadır makzîye degildir. Zîra Allah te'âlânın küfrü halkı, halka râzı olması, ancak kâfirin sû-i ihtiyârını mucâzât içündür. Bu da mahlûk olan küfre rızâyı müstelzim olmaz. Kezâlik küfre i'tirâzı terki de müstelzim olmaz. Çünkü küfr ile ittisâf münkerdir. Küfrü halk ve îcâd münker degildir. Meselâ bir musavvirin mâhirane hınzîr resmini tersîm eylediği vakitte fi'l-i tersîm memdûh olub musavver kerih olduğu gibi.

Yedinci Mes'ele: Allah Te'âlâ'nın Sem' Ve Basar Sıfatları Hakkında

Hanefîye İndinde: Allah te'âlânın sem' u basar sıfatları mesmû'iyet ve mübassariyyet şânından olan mevcûdâta ta'alluk ider. Mübssar olmak ve mesmû' olmak şânından olmayanlara ta'alluk etmez. Ve 'âmme-i Mütakellimîn de bunu ihtiyâr eylemişlerdir.

Delilleri: Mübssar olmak ve mesmû' olmak şânında olanlara Vâcib te'âlânın sem' ve basar sıfatlarının ta'allukı bilâ-inkâr Kitâb ve Sünnet'ten mefhûmdır. Bunların gayriye ta'mîm, kendine i'timad olunur. Delîl-i şer'îye müstenid degildir. Akâid-i İslâmiyye ise şer'den me'hûz olması vâcibdir. Binânen 'aleyh ta'mîm olunmaz.

Meşâyih-i Eşâ'ira ve tevâbi'ine nazaran: Sem' ve basar sıfatları cemî-'i mevcûdâta ta'alluk ider. Ya'nî Hak te'âlâ 'âlem-i ezelde zât-ı 'aliyyesini ve bi'l-cümle sıfât-ı vücûdiyyesini görür ve işidir. Ve lâ-yezâlde zevât ve gerek esvât kabîlinden olsun gerek başka kabîlden olsun cemî-'i sıfât mevcûde-i kâinâtın küllîsini görür ve işidir. Çünkü mübssarın bâsıra ile idrâki vâcib olmayup belki sâmi'a ile idrâki câiz olur. Lâkin 'âdet-i ilâhiyye bâsırayı isti'mâli ânında mübsarı idrâki ifâza etmekle câridir. Bu takdîrde Allah te'âlâyâ mübsarâtın inkişâfı sıfat-ı basara tevakkuf etmeyüb belki sem' sıfatıyla dahî inkişâfı sahîh olur ve bi'l-'aks.

Hanefîler'in cevâbı: Bu zikr etdikleri şey'in ta'mîme delâleti teslîm olinsa re'y mücerredde kalır. Bu da nazar-ı şer'îde bid'at sayılır. İlm-i Tevhîd'de bid'at olacağı bi-tarîki'l-evlâdır.

Sarraha bihî eş-Şeyh Aliyyü'l-Kârî fi Şerh-i Fikhi'l-Ekber (İmâm-ı Neseî Umde Şerh'inde diyor ki) İctimâ-'ı nakîzayn gibi ma'dûm-ı mûmteni'a ittifâkan rü'yetullâh

ta'alluk etmez. Lâkin ma'dûm-ı mümkün rü'yet ta'alluk idüb etmedigine dâir 'ulemâ beyninde çok münâzara vâki' oldu. Buhârî ve Semerkand 'uleması ma'dûm-ı mümkünin de 'aklen ve naklen gayr-i mer'î olduğına dâir fetvâlar vermeşlerdir. Meselâ 'âlem halk olınmazdan evvel mer'î midir degil midir? Naklen delîl (Fe-kad eftû bi-ennehû müstehîlü'r-ru'yeti) Ma'dûm-ı mümkünin rü'yeti muhâl olduğına mütekellimîn ve müfessirîn-i kirâm da zâhib olmuşlardır. Ma'dûmın gayr-i mer'î olduğına 'aklen delîl şudur: Meselâ bir beyaz kılın siyahlığı fi'l-hâle ma'dûmdur. Eger bu siyahlığı Hak te'âlâ görür ise ya bu kılda yâhud diger kılda görür. Eger bu kılda görür ise bir cismin ân-ı vâhidde hem beyaz hem de siyah olması lâzım gelür ki muhâldir. Eger digerinde görür ise o başka bu başkadır. Siyah ile muttasıf diger kıl olmak lâzım gelür. Bilâ-mahal görür ise o da muhâldir. Muhâl ise bi'l-ittifâk gayr-i mer'îdir.

Sekizinci Mes'ele: Sıfat-ı Kelâm'a Dâirdir

Hanefîlere göre: Hak te'âlâ hazretlerinin kelâmı bilâ-keyfiyyetdir. Ya'nî zâtıyla kâim kelâm-ı ezelisine dilediği âdemi bilâ-savt ve lâ harf muttali' ve kavlini âna izhâr etmektedir.

Ba'zı 'ulemâ, kelâmullâh ma'nâ-yı vâhiddir, Cenâb-ı Hak'dan semâ'ı tasavvur olunamaz demişler ise de kavullâh'ın bilâ-keyfiyyet zuhûrî bunu red ider. Ve İmâm-ı A'zam'dan meşhûr olan şu kelâmda; Hazret-i Mûsa Kelîm-î Hudâ'ya kelâm-ı kadîm-i Akdes-i ezelinin maznûnıyla söylediğine "Ve lemmâ câe Mûsâ li-mîkâtinâ ve kelleme hû rabbühü" âyet-i kerîmede delâlet ve ma'nâ-yı vâhid olmadığına da şehâdet ider. *İmâm-ı Rüstagfeni İrşâd* da bu 'ibârât ma'ânî-yi luğaviyyeye ve eşhâs ve ahvâle delâlet ider diyor. Mûsa ve kelâmı, Fir'avn ve Fir'avn'nın ğarkı gibi. Ve bunları ezelde zikr ve ihbâr eylemesi kelâm-ı nefsidir. Kâdi'l-Kudât İşârât'da diyor ki: Kelâm-ı nefsi zikr olındığı vakit ba'zan bu elfâz ve 'ibârâtın ma'nâsı ve ba'zan sıfat-ı vahdaniyye-i basîta-i kadîme-i kâime-i bi-zâtihî te'âlâ murâd olunur.

Eşâ'ira mezhebinde: Kelâmullah vahdet-i şahsiyye ile emr-i vâhiddir. Ya'nî kelâmullah ezelde emr, nehy, haber, istifhâm ve nidâya taksîm olunmaz. Belki bu taksîm lâ-yezâlde hâdisâta ta'allukı cihetiyle hâsıl olur. Vahdet-i cinsiyye demek ezelde bunlara taksîm olunur.

Ba'zıları 'inde: Vahdet-i nev'iyye iledir. Nev vâhidde tahakkuk ider. O da haberdir demişlerdir.

Îzâh

Vahdet-i nev'iyeye, emr ile nehy beynine nisbetle müfesser bir haberdir. Hattâ 'ulemâ-i usûlün "El-emru bi's-şey'i yücübü tahrîme zıddihî" bir şey'in emri o şey'in zıddının nehyihi îcâb ider ka'idesince; müte'addid evâmîr-i hakikat nefsü'l-emirde ma'nâ-yı vâhide delâlet ider. O da fi'l-i hayra da'vetdir. Fi'l-i hayra da'vetten fi'l-i şerden imtinâ' hâsıl olur. Bir kimseye hayrı işle demek, şerden kaç, şerri işleme demek, hayrı işle demektir. Bu hâlde hayra da'vet şerden nehyi mutazammındır. Bu ise hakikat-i kelâm ve ma'nâ-yı vâhiddir.

Hanefîler'in cevâbı: "Ve lev ennemâ fi'l-ardî min şeceratin aklâmîn ve'l-bahrî yemüddühü min ba'dihî seb'ate ebhurin mâ nefidet kelimâtullâhi."²² "Ve kul lev kâne'l-bahru midâden li-kelimâti rabbî le-nefide'l-bahru kable en-tenfede kelimâtü rabbî."²³ âyet-i kerîmeleri kelâmullahda kesret ve ma'nânın te'addüdünü isbât iderler. Şâfi'îler'in kelâmullah vâhiddir kavilleri te'vîldir. Bi-ğayr-i zarûratin te'vîle gidilmez ve (ve lâ tekrebü'z-zinâ²⁴) âyet-i kerîmesinin ma'nâsı (ve ekîmu's-salâte ve âtü'z-zekâte²⁵)'nin ma'nâsına mübâyindir. Ve sûre-i İhlâs'ın ma'nâsı sûre-i Tebbet'in ma'nâsına mübâyindir. Bu mübâyenetler elbette ma'nânın te'addüd ve 'adem-i ittihâdına delâlet ider.

Eş'arîler 'aklen isbâtda diyorlar ki: Kelâmullah te'âlâ te'addüd etse ya bi'l-ihtiyâr yâhud bi'l-îcâb zâtına müstenid olur. İkisi de bâtıldır. Evvelkinin butlânı kâdfîmin zâta istinâdı câiz degildir. İkinci ki istinâd-ı bi'l-îcâbın butlânı, mücibin/mücebin cemî-'i a'dâda nisbeti müsâvîdir. Bu müsâvâtdan kelâm-ı lâ-yetenâhînin vücûdı lâzım gelir. Bu da bâtıldır. Öyle ise kelâmın vahdet-i nev'iyeye veyâhud vahdet-i şahsiyye ile vahdeti müsbetdir diyorlar. Fakat Hanefîler dediler ki: Ma'ânînin kesret ve ihtilâfı zarûrîdir. Vahdet delîli ise zarûrete muzırdır. Her halde te'addüdi 'aklen ve naklen de sâbitdir. Evfak olan da budur.

Tetimme:

'Ulemâ-i Hanefiyye ve Şâfi'iyye'den ehl-i sünne ittifâk eylediler ki Allah te'âlânın dâima kelâm-ı nefsi ile mükellim olduğu sâbitdir. Lâkin dâimâ mükellim olmasında ihtilâf eylediler. Şeyh Eş'arî 'inde dâima mükellimdir. Ba'zı Hanefiyye 'inde mükellim

²² Lokman, 31/27.

²³ Kehf, 18/109.

²⁴ İsrâ, 17/32.

²⁵ Bakara, 2/110.

olmadığı nakl olunmuştur. Mükellim demek (uktülü'l-müşrikîne, ve lâ tekrabü'z-zinâ) gibi emri nehyi mutazammın olan nefis-i hitâb murâd olmayub belki (fehla' na'leyk, ve mâ tilke bi-yemînike yâ mûsâ)'nın ma'nâlarını ismâ'dır. İşte mükellim bu ma'nâyadır.

Dokuzuncu Mes'ele: Kelâm-I Nefsînin İşidilüb İşidilmemesi Hakkında

Ebû Mansûr Mâtürîdî ve tevâbi'i: Kelâm-ı nefisînin işidilmedigine zâhib olmuşlardır.

Ebû'l-Hasen el-Eş'arî: Semâ' câiz olduğına zâhib olub hattâ Mûsâ 'aleyhisselâmın işitdiği de kelâm-ı nefisîdir. Zîra semâ' rü'yet gibi her mevcûda ta'alluk ider. Kelâm-ı nefisî de mevcûddur. Öyle ise semâ'ı câizdir.

Meşâyih-i Hanîfe: (İz ra'â nâren fe-kâle li-ehlihi'm-küsû innî ânestü nâren le'allî âtiküm minhâ bi-kabesin ev ecidü 'ale'n-nâri hüden).²⁶ Fe-lemmâ etâhâ nûdiye yâ mûsâ innî ene Rabbüke fehla' na'leyk. İnneke bi'l-vâdi'l-mukaddesi tuvâ.) âyet-i kerîmesiyle istidlâl iderek diyorlar ki: Mesmû' ancak savt-ı muhdesdir. Zîra Hak te'âlâ nidâyı rü'yet-i nâr üzere tertîb buyurdu. Muhdes üzerine müretteb muhdesdir. Öyle olunca nidâ da muhdesdir. Fakat ba'zı 'ulemâ-i ehl-i sünnet diyorlar ki kelâm-ı kadîmi isbât eylediler lâkin Mûsâ 'aleyhisselâmın işitdiği, Hak te'âlânın şecerde halk eylediği savtdır. Bu âyet-i kerîme ile de müdelleldir ki savt-ı mesmû' savt-ı muhdes olub Vâcib te'âlânın kelâm-ı ezelişi degildir.

Eşâ'ira 'indinde: (Ve kellemellâhu mûsâ teklîmen)²⁷ âyet-i kerîmesinde kelâm-ı ezeli-i nefisîyi ismâ' eylediği zâhirdir. Ânınçün Mûsâ hâssaten kelîmullâh ile tavsîf olındı.

Hanefîler'in cevâbı: Hazret-i Mûsâ'nın kelâm-ı ezeliyi semâ'ı için delîli sâbit olmayub belki asıl 'adem-i aslî üzere bâkîdir. Şu takdîrde Mûsâ 'aleyhisselâmın kelîmullâh olması ancak melek yâhud kitâb vâsıtasıyla olmaksızın kelâm-ı lafzîyi işitmesiyledir. Ve buna da (Ve mâ kâne li-beşerin en-yükellimehullâhu illâ vahyen ev min verâi hicâbin ev yürsile rasûlen)²⁸ âyet-i kerîmesi de delâlet ider. Ve teklîm bi-tarîki'l-vahyde semâ'ın medhali yokdur. Çünkü vahy kalb-i insana bi-tarîki'l-hafîyye/hufye manâyî ikâ'dır. Teklîm bi-tarîki'l-irsâl de böyledir. Çünkü bu teklîmde mesmû' savtû'r-rasûldür, mürsilin savtı degildir.

²⁶ Taha, 20/10-12

²⁷ Nisa, 4/164.

²⁸ Şura, 42/51.

Ve emme't-teklîm bi-tarîk-i min verâi'l-hicâb harf ve savt vâsıtasıyladır. Böyle olunca mesmû' kelâmullâha dâlldir, nefis-i kelâm nefsi-yi ilâhî degildir.

Onuncu Mes'ele: Sıfat-ı Tekvîn Beyânındadır

Meşâyih-i Hanefiyye 'indindi: Tekvîn Allah te'âlânın sıfat-ı ezeliyyesidir. Hak te'âlâ kâinatı mûcib ve 'âlemi mükevvin oldığına 'akl ve nakl ittifâk eylemiştir ve icmâ' da hâsıldır. Halbuki me'haz-i iştikâk bir şey'ile kâim o şey'ise vasf olmadıkça müştakın ismini o şey'e ıtlak mümteni'dir. Çünkü eser kendiyile hâsıl-ı sıfat bulunmaksızın eserin vücûdı bi'z-zarûre muhâldir. Tekvîn ezeldir, Mükevven Lâ-yezâldir.

Meşâyih-i Eşâ'ira 'indinde: Tekvîn Allah te'âlânın sıfat-ı ezeliyyesi olmayub belki müessirin eserine nisbetden 'akılda hâsıl bir emr-i i'tibârîdir. Çünkü tekvîn makdûrda kudretin nefis-i müessiriyeti olsa bir sıfat-ı nisbiyye olur. Bu da müntesibeyn beyninde mutasavverdir. Bu takdirde mükevvinin hudûsından tekvînin hudûsı lâzım gelir. Bu da bâtıldır. Eger tekvîn eserin vücûdında sıfat-ı müessir olsa kudretin 'aynı olur. Bu sûretde eger makdûrın vücûdında bu sıfat-ı tekvînin te'sîri bulunuyorsa o te'sîr 'alâ sebîli'l-cevâz ise te'sîrde müstakil olan iki sıfatın makdûr-ı vâhîde ictimâ'ı lâzım gelür, muhâldir. 'Alâ tarîki'l-vücûb ise makdûrın Allah te'âlâdan 'adem-i tahakkukı müstehîl olmak lâzım gelür. Buna binâen zât-ı Bârî'nin mûcib-un bi'z-zât olması fâ'il-i bi'l-ihdiyâr olmaması lâzım gelür. Bu ise bâtıldır. Binâen 'alâ hâzâ tekvînin emr-i i'tibârî olduğu tebeyyün ider.

Hanefiler'in cevâbı: Mükevvenâtı îcâdda Cenâb-ı Hakk'a vasf olan mebdeü't-tekvîndir. Öyle ise mebdeü't-tekvîn eserin vücûdında müessire olan sıfatdır. Kudret ise sıhhat-i sudûri'l-eser ma'nâsına Vâcib te'âlânın sıfatıdır. Mebde-i tekvîn kudretten husûs-ı mutlak ile ehasstır. Zîra kudret bi'l-cümle mukadderâta mütesâviye'in-nisbedir. Mebde-i tekvîn ise makdûrât içinden vücûdda dâhil olan makdûrlara mahsûsdir. Kudret makdûrın mevcûd olmasını iktizâ etmez, mebdeü't-tekvîn ise makdûrın vücûdını iktizâ ider. Eşâ'ira'nın ictimâ-'ı misleyn lâzım gelür kavilleri mukâbilinde deriz ki: Ol vakitte lâzım gelür ki sıfateynin müte'allikleri vâhid olsa. Amma kudretin müte'allığı sudûru'l-eserin sıhhati, tekvînin müte'allığı sudûru'l-eser olsa lâzım gelmez. Ve Vâcib te'âlâ mûcib-un bi'z-zât olmak lâzım gelir kavilleri cevâbında deriz ki; bu lâzım gelmez. Çünkü o vücûb, Vâcib te'âlâ üzerine îcâdı vâcib olmak ma'nâsına degildir. Belki bir şey'in îcâdını dilerse o şey'in husûli vâcib olur ma'nâsnadır.

On Birinci Mes'ele: Eşyânın Vücûdı Kün Emrine Ta'alluk Edüb Etmediği

Ulemâ-i Hanefiyye-î cumhûrî 'indinde: Eşyânın vücûdı (kün) emrine ta'alluk etmeyüb ancak Allah'ın tekvînine ta'alluk ider. Kün emri sür'at-i îcâddan kinâyedir.

Ulemâ-i Eşâ'ira 'indinde: Eşyânın vücûdı kelâm-ı ezelîsine müte'allıktır. (Kün) kelîmesi de ona dâldir.

Hanefîler'in cevâbı: Kün lafzı hakîkaten hitâb olınsa ya ma'dûma ya mevcûda hitâb olur. Ma'dûma hitâb denilirse ma'dûm ma'dûmdur, ana hitâb câiz olmaz. Mevcûda hitâb olsa mevcûd mevcûd iken (kün) lafzıyla hitâb hâsıl-ı tahsîldir. Binâen 'aleyh eşyânın vücûdı tekvîne müte'allıktır. Kün kelîmesi sür'at-i îcâddan kinâyedir. Ta'bîr-i âher ile, vücûd-ı eşya mebd-e-i tekvîn ile, kün kavliyle degildir. Eşâ'ira diyorlar ki (İnnemâ emrunâ li-şey'in izâ eradnâhü en-neküle lehü kün fe-yekûn²⁹) âyet-i kerîmesi vücûd-ı eşyânın kün emriyle hâsıl olduğına bi-hasebi'z-zâhir dâll ve te'vîle mahal kalmaksızın mûcibiyle hükm-i sâbitdir.

Hanefîler'in cevâbı: Emir sîğası me'mûrun-bihi taleb içündür. Buradaki kün emri hâdisin vücûdını taleb (ve min ğayr-i tahallüfin ve lâ türâh) mükevvinin tekvînini irâde içün olsa hâdisin kıdemi lâzım gelir. Hâdis kadîm ve ezelî olur ise hâdisin vücûdına irâde-i ilâhiyenin ta'allukı sahîh olmaz. Âyet-i kerîmede buna işâret vardır.

On İkinci Mes'ele: İsimle Müsemâmâ Hakkındadır

Cumhûr-ı Hanefiyye 'indinde: İsim müsemâmânın hâricen 'aynı, mefhûmen muğâyiridir. Öyle ise mutlaka esmâullâh te'âlâ kadîmdir.

Eş'arîler'e göre: İsmi medlûli min haysü huve huve zâtdır. Yâhud zâta sâdık ve zâta 'arız bir şey i'tibâriyle zâtdan inbâ ider. Öyle olunca müsemâmânın min haysü huve huve 'aynıdır, Allah lafz-ı şerîfi gibi. Ba'zı kerre müsemâmânın gayrı olur, gayra nisbete delâlet eden Hâlik Râzık isimleri gibi. Ba'zı kerre isim müsemâmânın ne 'aynı ne gayrı olur.

Cenâb-ı Hakk'ın zâtıyla kâim sıfat-ı hakîkiyesi üzere delâlet eden sıfatlar bu kabîldendir. Hayy, Basîr, 'Alîm, Mütakellim gibi ki bunların zıddıyla tesmiyeleri gayr-i câizdir.

Hanefîler'in delâili: (İsmü'ş-şey') şey'e haml huve huve -ki haml-i muvâta'a dahî denilür- tarîkiyle mahmûl olan zâtü'ş-şey' kendinden fehm olunmak içün vaz' olunan lafzın medlûlidir. Zâlike'l-lafzın kendisi degildir. Çünkü umûr ehemmu'ş-şey'e isnâd olunur. Eger

²⁹ Nahl, 16/ 40.

isim lafızdan ‘ibâret olsa bu isnâd ve haml sahîh olmaz. Halbuki isim ile müsemmâ beyninde haml-i muvâta‘adan lâzımdır. Öyle olunca isim medlûlden ‘ibâret olub lafızdan ‘ibâret olmadığı ve isim müsemmânın hâricde ‘aynı olub mefhûmen ‘aynı olmadığı sâbit oldu.

(Delîl-i âher) İsim müsemmânın ‘aynıdır. Çünkü biz Allah’ı tevhîd ile emr olındık. İsm-i celâl-i rabbânî zâtının gayrı olsa ismi tevhîd-i hâsıl zât-ı Allah’ı tevhîd hâsıl olmaz. Kezâlik bir kimse zevcesi Zeyneb’e yâ Zeyneb (sen tâliksın) veyâ ‘abdine yâ fülân (sen hürsün) demiş olsa talâk vâki‘ ‘abb de hür olu. Çünkü isim müsemmânın ‘aynıdır.

Eşâ‘ira’nın delâili: (Ve lillâhi’l-esmâü’l-hüsnâ³⁰) âyet-i kerîmesi ismin müsemmâyâ muğâyeretine delîldir. Zîra te‘addüd bi’z-zarûre mahallin gayrıdır.

Hanefîler’in cevâbı: Lafza-i celâlde ma‘nâ-yı âher i‘tibâr olunmayarak lafza-i celâl Allah te‘âlânın ‘alemidir. Binâen ‘aleyh ma‘nâ-yı âher i‘tibâr olunmasızın ‘alemiyyeti sebebiyle isim müsemmânın ‘aynı olmak iktizâ ider. Fakat Hâlik Râzık isimleri gayra nisbete delâlet ettiği cihetle müsemmânın gayri olmak iktizâ ider. Bununla beraber ‘Alîm, Kadîr zât-ı Ecell-i A‘lâ ile kâime sıfât-ı hakîkiyye olduğundan ‘aynı da olmamak gayrı da olmamak lâzım gelir. Bu beyân ile sâbit oldu ki isim müsemmâyâ nisbetle üç kısım oldu. Cevâb-ı âher: Hâlik Râzık isimlerinin medlûli nisbet degildir. Belki Hâlik (zâtün lehü’l-halk) ma‘nâsınadır. Ve ‘Alîn zâtün lehü’l-ilm ma‘nâsınadır, nisbet degildir. Binâen ‘aleyh isim müsemmânın ‘aynıdır.

Fâide

İşbu ihtilâf, esmâullah kadîmedir yâhud hâdisedir diye ihtilâfa râci‘dir. İsim ve müsemmâyı müttehid kılanlar esmâ ve sıfâtın ‘ale’l-ıtlâk kadîm olmasıyla kâil oldılar. Kelâmı taksîm edenler ba‘zısı kadîm ba‘zısı hâdisdir dediler.

On Üçüncü Mes’ele: Kazâ Ve Kader Bahsine Müte‘allikdir

Hanefîler’e göre: Kader, Allah te‘âlâ hazretlerinin ezelen her şey’i kendiyile bulunacağı haddiyle ki hüsn ve kubh ve nef‘ ve zarrdır ve o şey’i ihâta eden zaman ve mekân ile tahdîd eylemektir. Kazâ ziyâde-i ahkâma mukârin fi‘lidir.

³⁰ A‘raf, 7/180.

Eşâ'ira'ya göre: Kazâ, mevcûdâtın tertîb-i hâs üzere nizâm ve intizâmını iktizâ eden Cenâb-ı Hakk'ın irâde-i ezeliyyesidir. Kader, irâde-i ezeliyyenin evkât-ı mahsûsasında eşyâya ta'allukıdır.

Hanefiler mezheblerini isbâtda diyorlar ki: (Ve haleka külle şey'in fe-kaddehû tekdîran) âyet-i kerîmesinde Allâhu zü'l-celâl her şey'i hikmetine muvâfık takdîr, ba'dehû halk etdigini beyân buyurur. Âyet-i kerîmede (haleka) lafzının takdîmi fâsıla-i âyete ri'âyet içündür. Yoksa halk, takdîr üzerine mukaddem degildir. Ve hadîs-i sahîhde (Ketebellâhu mekâdîra'l-halâiki kable en-yekluka's-semâvâti ve'l-ardi bi-hamsîne elfe senetin) ya'nî Allah te'âlâ hazretleri semâvât ve arzı halk buyurmazdan elli bin sene evvel halâikin mekâdîrini takdîr ve ta'yîn eylemişdir. (Sümme yehluku külle şey') Bundan sonra hangi zamanda halk etmegi takdîr eylemişdir, o zamanda o şey'i îcâd ider.

Eşâ'ira'nın delîli: (İnne racüleyni min müzeyne kâlâ yâ rasûlallâhi e-ra'eyte mâ ye'melü'n-nâsü ve yekdehûne fi'ş-şey'i kadâ 'aleyhim ve medâ fihim min kaderin sebeka em fimâ yestekbilûne? Fe-kâle lâ bel şey'ün kadâ 'aleyhim.) el-hadîs. hadîs-i şerîfnde kazâ mukaddem kader, irâdenin ta'allukı oldığına delâlet ider.

Hazret-i Ali kerremellâhu vechehûnın (El-kaderu bahrun 'umkuhûma beyne's-semâi ve'l-ardi ve 'ardahû mâ beyne'l-meşriki ve'l-mağribi) hutbe-i belîğânesinde müntehâ-yı hiss-i 'ibâd olan mağrib ile maşrik ve arz ile semânın mesâfesi gibi kaderin bu'diyyetini tahdîdden tûlen ve 'ardan 'âlem-i şuhûda intibâkı istifâde olındı. Şu istifâdeye göre hiss-i 'ibâdın müntehâsının mâverâsı olan 'âlem-i ğaybda bulunan bir şe'ye takdîrin dahli olmadığı sâbit olmuşdur.

Hanefiler'in cevâbı: Hadîs-i evveldeki kazâ, Şâfi'îler'in dedigi ma'nâya olmuyub (hükm) ma'nâsına olduğu "Ve kadâ rabbûke en-lâ te'büdû illâ iyyâhu³¹" âyetiyle sâbitdir. Hadîs-i sânde ise ma'kûli mahsûsa teşbîh kılındığındandır. Ke-enne kader bir bahr-i lâ-yetenâhîdir ki idrâk-i beşerden hâric demektir. Bu teşbîhde esrâr-ı kadere vukûf hâsıl olmadığı muttazı olmak içündür.

Tetimme

Kader hakkında tekellüm menhiyyün 'anh degildir. Menhiyyün 'anh ancak esrâr-ı kaderde tekellümdür. Kaderin aslında bu kadarcık nazar kudredi bulunan 'ulemâya vâcibdir. İmâm-ı Tahâvî '*Akâid*'inde demişdir ki: Kader Vâcib te'âlânın mahlûkâtında bir

³¹ Nisa, 4/23.

sırrıdır ki âna melek-i akreb nebiyy-i mürsel muttali‘ olamadılar. Kaderde ta‘ammuk ve nazar hızlâna vesîle olduğu gibi hirmânın da nerdibânıdır. Bu makamda muhakkikûn üç şey buldular. Biri hüküm ki kazâ ve kadere menba‘ gibidir. Ve bunlardan her biri hükümden müteşâ‘ibdir. Hüküm ise bunlara nisbetle mücmel gibidir. Kader ‘indenâ tafsîlden mertebeleri ûlâda, kazâ mertebeleri ahîrededir. Ta‘bîr-i âher ile hüküm tedbîr-i evvel ve emr-i küllîdir. Kader esbâb-ı külliyyenin vaz-‘ı küllîsidir. Kazâ esbâb-ı külliyyeyi harekât-ı mukadderesiyle müsebbebât-ı mahdûdesine tevcihdır. Eşâ‘ira’nın ictihâdları bunların ‘aksinedir.

On Dördüncü Mes’ele: Müteşâbihâta Müte‘allikdir

Hanefiler ‘inde: Yed, vech ve emsâlini Allah te‘âlâya isbât hakkıdır lâkin bunlar asılları i‘tibâriyle ma‘lûm vasıfları i‘tibâriyle mechûldür. Vasfi idrâkden ‘âcz sebebiyle aslı ibtâl câiz olamaz. (*Sâhib-u Tavzîh*) müteşâbihâtın hükmü bizim ‘indimizde hakîkatını i‘tikâd ile beraber vafında tevakküfdür.

Eşâ‘irâ’ya göre: Müteşâbihât me‘ânî-i zâhireden mecâzdır. Ya‘nî yed kudretten, vech vücûddan, ‘ayn basardan, istivâ istîlâdan, yedân kemâl-i kudretten, nüzûl birr ve ‘atâsından, mecî‘ hükmünden, dahk ‘afvından mecâzdır.

Hanefiler’in delîli: ‘‘Ve mâ ye‘lemü te‘vîlehû illallâh³²’’. El-âyeh te‘vîli müteşâbihî Hakk celle ve ‘alâ hazretlerinden gayrı kimse bilmediğine delâlet eden vakf ‘alâ lafzati’l-celâl iki vechile tercîh olunmuştur. Birinci vech, bu vakf nazm-ı Kur’ân’ın belâğatine ziyâde lâyıktır. Çünkü Kur’ân’dan ba‘zısı aslî’l-Kitâb olan muhkemât, diğeri müteşâbihât olduğu zikr olındıysa müteşâbihât hakkında nâzırîn iki fırka kılındı zâiğîne ‘ani’t-tarîk, râsihîne fi’l-‘ilm. Müteşâbihe ittibâ‘ zâiğîn ‘ani’t-tarîkin nasîbi, idrâkden ‘âcz ile hakîyyetini i‘tikâd râsihîne fi’l-‘ilmin hazzı kılındı. İkinci vech müteşâbihin te‘vîlini râsihîn bilirler diyen kâiller mezhebine binâen ve’r-râsihüne kavli-i şerîfi lafza-i celâl üzere ‘atf olınsa yekûlüne kavli-i şerîfi mübtedâsı hazf olunmuş ve râsihînin hâlini îzâh ider, kelâm mübtedâ olur. Takdîri hüm yekûlûnedir. Halbuki hazf hilâf-ı asıldır.

Eş‘arî’ye gelince: Müteşâbihâtı te‘vîl, ‘ilimde râsihînin hazzı olmasa ‘ulemânın cühelâ üzerine fazlı olmazdı. Çünkü cühelânın cümlesi dahî bu kelâmı söylerlerdi ve te‘vîl olınsa ‘ibâdullâh intifâ‘ idemez. Halbuki Hakîm olan Allah te‘âlâ ‘ibâdının intifâ‘

³² Âl-i İmran, 3/7.

idemeyecegi şey'i inzâl eylemek şânına lâyı degildir. Binâen 'aleyh 'ulmeâ-i râsihînin müteşâbihâtı te'vîle hazz ve nasîbleri vardır diyorlar.

Muhakkikînin buna cevâbları: Şâfi'îlerin zikr itdikleri lâzım gelmez, belki müteşâbihâtı inzâl, 'ulemâ-i râsihîni ibtilâ ve 'acze haml ve zihinlerinin 'inânını müteşâbihâtta tefekkürden döndürmek ile 'ilmü'l-müteşâbihi Allah'a ihâle içündür. Böyle olunca Kur'ân-ı Kerîm'in mu'cize olduğunu i'tirâflarının izdiyâdına mü'eddî olur. Bir de 'ulemâ-i eslâf 'ubûdiyyet cihetine ihtiyâr ile müteşâbihâtın aslına i'tikâd, vasfında tevakkuf, 'ulemâ-i ihtilâf ise 'ibâdet tarafını ihtiyâr ile te'vîl iderler.

Nizâli lafzîdir, hakîkî degildir. Nizâ' hakîkî olsa yine ehadühümâ âhari i'tikâdda tahaddîden 'eden sükût itdiler. Zîrâ bu mes'elede ictihâd için müsâğ vardır.

Hurûf-ı mukatta'a-i Kur'âniyye âyât-ı müteşâbihâtdan olub hakîkatine vukûf Cenâb-ı 'Allâmü'l-Ğuyûb'a mahsûsdir. Ba'zıları da bunlar Cenâb-ı Hak ile Hazret-i Fahr-i Kâinât arasında mu'tâ rümûz ve işâretidir ki hakîkatleri onlarca ma'lûmdır dediler.

Fâide

(*Keşfü'l-Keşşâf'da*) istivâ, yed, kadem, nüzûl, ta'accüb ve bunların emsâli sıfât-ı sem'iyeler 'inde's-selef verâ-yı 'aklde sıfât-ı sâbitedir. Biz ancak bunların sübûtıyla teklîf olındık. Şu kadar var ki tecessüm, teşbîh, i'tikâd olmamak şartdır ki nakl 'akla tezâd olmasun. Ecele-i halef 'indinde sıfât-ı semâniyenin gayrı ne kadar sıfât var ise sıfât-ı semâniyye râci'dir. Anların üzerine ziyâde câiz olmadığı muharrerdir.

On Beşinci Mes'ele: Tevfîk Bahsine Dairdir

Meşâyih-i Hânefiye 'indinde: Tevfîk ancak teysîr ve nusretidir.

Eşâ'ira 'indinde: Tevfîk tâ'ata kudreti halkdır.

Hanevîler'in delîli: Vaktâ ki tevfiğin zıddeyn için sahîh olur, vechile kudreti halkdan 'ibâret olduğu sâbit oldu ise artık tâ'ate kudreti halk ma'nâsına olması sahîh olmaz. Ya'nî tevfiği kudretü't-tâ'ati halka tahsîs sahîh olmaz. Çünkü delâil, her bir kudretin zıddına sâliha olduğuna delâlet iderler. Buna binâen *İşârâtü'l-Merâm*'daki ifâdenin sırrı zâhir oldu. İşârât'da tevfiğ ile hizlân beyninde tekâbülü'l-'adem ve'l-meleke vardır. Beynlerindeki tekâbüli, tevfiğ tâ'ate kudreti halk, hizlân ma'siyyete kudreti halk ma'nâsına olarak tekâbülü't-tezâd kılmak zan olındığı gibi mezhebden gafletdir. Çünkü, kudret 'inde'l-İmâmi'l-A'zam 'alâ sebîli'l-bedel zıddına sâlihadır deyü mestûrdur.

Eşâ'ira'nın delilleri: (Vemâ tevfiķi illâ billâh³³) âyet-i kerîmesinde Vâcibü'l-Vücûd te'âlâ hazretleri tevfiķi zâtına kasr eyledi. Bu kasr ancak Allah te'âlânın tâ'ata kudreti halkıdır.

Vâcibü'l-Vücûd hazretlerine 'alâ vechi'l-kemâl tevfiķi nibet ancak tâ'ata kudreti halk eylemesiyledir.

Hanefîler'in cevâbı: Bu âyet-i kerîmede tevfiķi nusret ve teysîr ma'nâsına haml sahîh iken kudreti halk ma'nâsına tevfiķi haml sahîh olamaz. İmâmü'l-Harameyn. 'İsmeti tevfiķ ile tefsîr ider Ebû Mansûr Mâtürîdî. 'İsmet, tâ'at üzere cebr, ma'siyetden 'âciz kılmaz. Belki insanı fi'l-i hayr üzere haml ve fi'l-i şerden zecr ider bir lutf-i ilâhîdir. Bununla beraber tahkîkan lil-ibtilâ' ihtiyâr-ı 'abd bâkîdir.

On Altıncı Mes'ele: Teklîf-İ Bimâ-Lâ-Yutâk Beyanındadır

Hanefîler'e göre: Allâhu Zülcelâl hazretlerinden teklîf-i bimâ-lâ-yutâk câiz değildir.

Eş'arî ve cumhûr-ı Eş'arî'ye göre: Teklîf-i bimâ-lâ-yutâk câizdir. Nizâ' mahallini *Sâhib-i Telvîh* şöyle ifâde ediyor: Mâ-lâ-yutâk ya mümteni' li-zâtihidir, kalb-i hakâyik gibi; bununla teklîf vâki' olmadığına icmâ' vardır. Veyâ mümteni' li-ğayrihidir, nefsinde mümkün, şartın intifâsından, ya mâni'in vukû'undan mükellefden vukû'ı câiz olmaz. 'Ussâta ve küffâra olan ba'zı teklîfler gibi. İşte mütenâzi'un fih bu teklîftir. Ya'nî mümteni' li-ğayrihi mâ-lâ-yutâk mıdır? Hattâ bununla teklîf, teklîf-i bimâ-lâ-yutâk ola. Yâhud mâ-yutâk mıdır?

Meşâyih-i Hanefîyye diyorlar ki: Teklîf bir emirde tasavvur olunur ki, o emir getirülse sevâb terettüb ider. O emirden imtinâ' olunursa 'ikâb olunur. Bu da ancak ityânı mümkün olan fi'illerde olur. İtyânı mümkün olmayanlarda olmaz. (Lâ yükellifullâhu nefsen illâ vüs'ahâ³⁴) âyet-i kerîmesi teklîf-i mâ-lâ-yutâkın vâki' olmadığına sarâhaten delâlet ider.

Eşâ'irâ'nın ihticâcı: Cenâb-ı Hakk'ın fi'li kabîh olmaz. (Yef'alü mâ-yeşâ'ü ve yehkümü mâ-yürîd) dir. Binâen 'aleyh teklîf-bimâ-lâ-yutâk câiz olmasa idi (Rabbenâ velâ tühammilnâ mâ-lâ-tâkate lenâ bih) âyet-i kerîmesiyle teklîf-i bimâ-lâ-yutâkdan isti'âze için ma'nâ olmazdı. "Ve enbi'ûnî bi-esmâ'i hâ'ülâ'i"³⁵ âyetiyle de melâike-i kirâma karşı emr olunmazdı. Halbuki anlar 'âlim degillerdir ve bu emirler teklîf-i bimâ-lâ-yutâktır. Bir

³³ Hud, 11/ 88.

³⁴ Bakara, 2/286.

³⁵ Bakara, 2/31.

de Ebû Cehil ve emsâli gibi îmân itmeyeceklerini bildiği kimselere îmân ile Cenâb-ı Hak te‘âlâ ve tekaddes emr eyledi. Bunların îmân eylemesi mümteni‘dir. Îmân itse ‘ilmullâh cehle münkalib olmak lâzım gelür, te‘âlallâhu ‘an zâlike ‘uluvven kebîrâ.

Hanefîler’in cevâbı: Burhân-ı kâtı‘ ile sâbitdir ki ef‘âlullâh hikmete muvâfık olmak şartdır. Hikmete muvâfık olmayan şey’i Cenâb-ı Hak işlemez. Hikmet ise kendisinde hüsn-i tasavvar olmayan şey’i iktizâ itmez. (Rabbenâ velâ tühammilnâ mâ-lâ-tâkate lenâ bih³⁶) âyet-i kerîmesi ile teklîf-i bimâ-lâ-yutâkdan isti‘âze murâd olındığı müselleme degildir. Belki delâleti, ta‘zîb ve helâkı mû‘res olan mâ-lâ-yutâkını ‘adem-i tahmîledir. Ve (enbi‘ûnî) emri me‘mûrun bihi tahkîk için degildir. Belki melâike-i kirâmın izhâr-ı ‘aciz itmeleri içündür. (Sübhâneke lâ-‘ilme lenâ illâ mâ-‘allemtenâ) âyet-i kerîmesi de buna delâlet ider. Allah te‘âlâ hazretlerinin îmân içmeyeceklerini bildiği kâfirlere îmân ile emri, onların kudret ve ihtiyârlarını te‘kîd içündür. Yohsa hâşâ cehlden için degildir. *Şeyh-i Eş‘arî, Nevâdir*’inde teklîf-i bimâ-lâ-yutâkın câiz olduğunu tasrîh eyledi. Ve *Îmâmü’l-Harameyn İrşâd*’ında dahî tasrîh eyledi. Çünkü müşârun-ileyh şöyle buyurur ki: Eger suâl olunursa Eş‘arîler teklîf-i bi’l-muhâli ‘aklen tecvîz itdiler, şer’anda ‘vâki‘ midir? Şöyle cevâb virdiler: Allah te‘âlâ hazretlerinin cânibinden ihbâr eylediği şeylerin cemî‘inde Rasûl-i Ekrem’e îmân itmek ile Ebû Cehil’e emr eyledi. Halbuki îmân itmeyeceğini de cânib-i ilâhîden haber virdi. Ebû Cehil ve emsâlinin tasdîk itmeyeceklerini tasdîk ile emr eyledi. Bu da nakîzeyni cem‘dir, teklîf-i bi’l-muhâldir. *Mevâkıf ve Şerh’inde* der ki: Bizim ashâbımızın edillesinin ekserîsi îmân-ı Ebî Leheb hakkında getürdikleri edille ve Ebî Leheb’in mütenâkizeyni cem‘ ile me‘mûr olmaklığı delîli gibi mahall-i nizâ‘ın gayride ikâme-i delîldir ki hiçbir kimse tecvîz itmedi. Allah te‘âlânın o gibi kimselere îmân ile emr buyurması ‘ilimleri te‘ekküdü ve takavvî eylesün ve yevm-i kıyâmetde Allah te‘âlâya ihticâcları bi’l-küllîye münkati‘ olsun gibi hikmet-i sübhâniyyesine müsteniddir.

Bir de Cenâb-ı Hakk’ın emr ve irâdesi ‘ilmine, ‘ilmi dahî ma‘lûma tâbi‘ olduğundan ihtiyârıyla kâfir küfri, ‘âsî ma‘siyyeti irtikâb ider. Bundan da cebr ve teklîf-i bi’l-muhâl lâzım gelmez. Zîra insanın menât-ı teklîfi ihtiyârlarıdır.

Beyt:

Ebû Cehil için îmân ne mümkün

Mücevvezdir degildir gayr-i mümkün

Disen gelmez bilür îmâna Sâni‘

³⁶ Bakara, 2/286.

Cevâbı ‘ilmîdir ma‘lûma tâbi‘

On Yedinci Mes’ele

Ef’âlullâha Allah’a hikem ve mesâlih (tefaddulen infikâkı câiz olmamak ma’nâsına) ‘alâ sebîli’l-lüzûm terettüb idüb ‘alâ sebîli’l-vücûb degildir. Ya’nî ef’âl-i ilâhiyyeden hikem ve mesâlihin infikâkı tefaddulen câiz degildir. Hikem ve mesâlih mahlûkâta ‘âid olub zâtına müte‘allik olamaz. Zâtına ‘âid olsa tekemmüli lâzım gelir ki bu keyfiyyet bâtıdır.

Eşâ’ira’ya göre: Ef’âlullâhda hikmet ‘alâ sebîli’l-cevâz ve ‘ademi’l-lüzûmdır. Hikmek mebtû‘ olan fi’l-i ilâhîye diger hikmet tâbi‘ olmak ve asla hikmete tâbi‘ olmamak câizdir. İşte bu vechile ihtilâf takarrur ider.

Hanefîler’in delâili: Gerek îcâd fi’li ve gerek terk fi’li olsun ef’âlullâha hikem ve mesâlih ma’nâ-yı mezkûrca lâzım olmasa ba’zı ef’âlullâhın hikmetden hâlî olması lâzım gelür.

Bu da ba’zı ef’âl-i ilâhiyyede ‘abesin câiz olmasını müstelzimdir. Allah te’âlâ ise ‘abes halkından münezzehtir.

Nazar kıl ‘âlem-i kevn ü fesâda

Menâfi‘ yok mu halk-ı hunfesâda

Ba’zı Eşâ’ira’nın delâili: Ba’zı ef’âlullâhda hikem ve mesâlih tasavvur olunmaz. Meselâ küffârın nâr-ı cahîmde tahlîd ve te’bîdi; ‘akreb ve yılan ve çiyanın dâr-ı dünyâda halkı gibi.

Hanefîler’in cevâbı: Küffârın tahlîd ve te’bîbi, hayvanât-ı muzırranın halkı gibi şeylerde ‘aklımızın bir hikmete muttali‘ olmaması nefsü’l-emirde hikmetin yoklığını istilzâm itmez. Çünkü ‘aklımız kâsırdır, ef’âlullâhın cemî‘sinde hikmete muttali‘ olamaz. Ehl-i hayr, halk olunan şerrin temâsından Hâlik’a isti‘âze ve havf itsün için Allâhu ‘Azîmü’ş-şân hayrı ve şerri halk eyledi. Çünkü hayr ve şer olmasa recâ ve havf tahakkuk itmez. Recâ ve havf olmasa Rubûbiyyet ‘ubûdiyyet tebeyyün itmez. Mes’ele, Mâtürîdî ‘indinde irsâl-i rusûl, Hakk te’âlânın zât ve kudretine nazaran vâcib degilse de hikmetine nazaran vâcibdir.

Ba’zı Hanefîler ‘indinde: İrsâl-i rusûl ‘alâ vechi’t-tafaddul ve’l-ihsândır.

Eşâ’ira’ya göre: İrsâl-i rusûl, irsâl hakkında mücerred irâde-i ilâhîye ta’alluk itmesindedir. Hikem ve mesâliha ri‘âyetden degildir.

On Sekizinci Mes'ele: Hikmetin Sıfat-I Ezeliyye Olub Olmadığı

Hanefîler'in 'indinde: Hikmet, itkânü'l-'amel ve ihkâmü'l-'amel ma'nâsınadır. Allah te'âlâ hazretlerinin sıfat-ı ezeliyyesi olmak lâzım gelir. Zîra bu ma'nâca hikmet tekvîne lâzımdır. Tekvîn melzûm-ı ezeldir. Melzûmın ezeliyyeti lâzımının ezeliyyetini istilzâm ider. Melzûmına ezeli, lâzımına ezeli değil dinse sarâhaten tenâkuz olur.

Eş'ârîler'e göre: İtkânü'l-'amel ma'nâsına olan hikmet sıfat-ı ezeliyye değildir. Zîra tekvîn nisbetdir. Nisbet de hâdisdir. İtkânü'l-'amel ise o nisbete lâzımdır. Melzûmın hudûsı lâzımının hudûsını istilzâm ider. Binâen 'aleyh hikmet hâdisdir. Sıfat-ı ezeliyye olması sahîh olamaz.

Hanefîler'in cevâbı: Tekvînden mebbe-i tekvîn murâd olduğu bürhân-ı kâtî ile sâbitdir ve bu mebbe-i tekvîn sıfat-ı ezeliyyedir. Hikmet ise tekvînin lâzımıdır. Hâdis olan nisbetin lâzımı değildir. Melzûmın ezeliyyeti lâzımının ezeliyyetini istilzâm itdiginden hikmetin de sıfat-ı ezeliyye olduğu sâbit olur.

Eş'ârî'ye göre: Hikmet hakâyik-i eşyâ-yı 'ilme ıtlak olunur. Bu ezeldir, hikmet de ezeli olmak lâzım gelir. Eger hikmet ile tekvîn olan fi'l murâd olunur ise hikmet ezeliyye olmaz. Zîra tekvîn 'inde'l-Eş'ârî hâdisdir.

On Dokuzuncu Mes'ele: Allah Te'âlânın Va'îdinden Hulfi Câiz Midir ?

Muhakkikîn-i Hanefiyye 'indinde: Allah te'âlânın, va'dinden hulfi mümteni' olduğu gibi va'îdinden ya'nî müzâcâtından hulfi dahî mümteni'dir.

Hanefiyye'nin delîli: Va'îdde hulf kavli tebdîldir. Halbuki Vâcib te'âlâ mâ yübeddilü'l-kavl e ledeyye vemâ ene bi-zallâmin lil-'abîd buyurdı. Ve bir de va'îdinde hulf câiz olsa Cenâb-ı Hakk'ın va'îdinde Vâcibü'l-Vücûd üzerine kizb câiz olmak lâzım gelir. Halbuki Cenâb-ı İlâhî'nin haberi kizbden münezzeh olduğına icmâ' vardır. Eger âyât-ı va'îdden hakîkaten ihbâr murâd olmayub da inşâ î tehdîd murâd olunur ise Allah te'âlânın kizb ile ittisâfi lâzım gelmez.

Ba'zı Hanefiyye ve Eş'ârî'ya göre: Va'îdinden hulf câizdir, va'dinden hulf câiz değildir. Zîra Cenâb-ı Allah'ın 'âsiye 'ikâbı 'adldir ve 'afvı şanıdır. Va'îdinden hulf şân-ı ulûhiyyete nakîsa virmez. Şirkden mâ-'adâ cemî' me'âsinin 'afvı hakkında "İnnellâhe lâ-yeğfiru en-yüşrake bihî ve yeğfiru mâ-dûne zâlike li-men yeşâ"³⁷ ve "İnnellâhe yeğfiru'z-

³⁷ Nisâ, 4/116.

zünûbe cemî'â'³⁸ âyet-i kerîmeleri vârid olmuştur. 'İbâdullâh a'mâl-i sâliha işlediği zaman mukâbilinde mükâfât-ı 'adîde mev'ûddır. Va'd, 'ibâdullâhın zımânıdır. Ya'nî Allah üzerinde 'abdın hakkıdır. Va'îd ise 'ibâd üzerinde Allah'ın hakkıdır. Dilerse 'afv ider, isterse 'ikâb ider.

Hanefîler'in cevâbı: 'Ve men yektül mü'minen müte'ammiden fe-cezâ'ühû cehennemü hâleden fihâ'³⁹'' 'Ve men ye'mel sû'en yücze bihi'⁴⁰'' ve 'El-yevme tüczâ küllü nefsin bimâ-kesebet lâ zulme'l-yevm'⁴¹'' 'Ve men ye'mel miskâle zerratin şerran yerah'⁴²'' âyet-i kerîmeleriyle sâbitdir ki Hak te'âlâ cezâ-yı va'îdi müstehakkına îsâl ider. Ya'nî va'îdinden hulfî câiz degildir. Lâkin 'ilm-i ilâhîde 'afvı idrâk iden müznibler 'umûmât-ı va'îdden delâil-i mufassala ile mütehassas ve müstesnâ-yı (ve yeğfiru mâ-dûne zâlike li-men yeşâ') 'umûmâtında dâhildir. Ve bu âyet-i kerîmede küfrden mâ-'adâsının 'afvı mev'ûddır. Bu takdîrde müznib-i ma'füvv, 'umûmât-ı va'îdden hâric, 'umûmât-ı va'dde dâhildir. Ba'zı 'ussâtın 'adem-i 'ikâbı 'umûmât-ı va'îdden hulfî îcâb itmeyeceği gibi kizb 'alellâh da lâzım gelmez.

Fahrüddîn-i Râzî diyor ki: Garaz-ı keremden için va'îdinden hulf câiz olur ise kasas ve ahbârda da maslahat-ı garazdan için hulf câiz olmak îcâb ider. Halbuki bu cevâz Kur'ân-ı Kerîm'i ve cemî-'i şerâyi'i ta'na mukzî ve müeddî olur. Binâen 'aleyh va'îdinden hulf câiz olamaz.

Yigirminci Mes'ele: Cenâb-I Hak Kabîh Olan İşi İşlemez Ve İşlese İdi Kubh İle Muttasîf Olur Mu Olmaz Mı?

Hanefîler'in 'inde: Hak te'âlâ kabîhi işlemez. İşlemiş olsa kabîh olur. Mü'minîni cehennemde muhalled kılmak kâfirleri cennetde bırakmak 'aklen câiz olamaz. Çünkü hikmet-i ilâhiyye muhsîn ile müsî'i tefrîk iktizâ ider. Kazıyye-i hikmetin hilâfında vâki' fî'l Allâh te'âlâdan sudûrı muhâldir.

Ve bir de mü'minîni cehennemde muhalled bırakmak kâfirini cennetde bırakmak mevzu'nun gayriye mevzu'dur. Bu da Te'âlâ üzerine muhâldir.

Eşâ'ira 'inde: Ef'âl-i ilâhiyye kubh ile tavsîf olunamaz. Farazâ işlemiş olsa bile yine kubh ile tavsîf câiz degildir. Bu takdîrde enbiyâ-i 'izâmı cehennemde muhalled

³⁸ Zümer, 39/53.

³⁹ Nisâ, 4/93.

⁴⁰ Nisâ, 4/123.

⁴¹ Mümin, 40/17.

⁴² Zilzal, 99/8

küffârı cennetde eylese yine ‘ind-i ilâhîde kubh olmaz. Ve Hak te‘âlâ Mâlik-i Mutlak’dır. Keyfe -yeşâ’ tasarruf ider.

Hanefîler’in cevâbı: Evet, Allah te‘âlâ Mâlik-i Mutlak’dır keyfe yeşâ’ tasarruf ider, lâkin ‘alâ vechi’l-hikme tasarruf ider. Enbiyâyı cehennemde, küffârı cennete idhâl muktezâ-yı hikmetinin hilâfıdır ki Allah te‘âlâ üzerine muhâldir.

İzâh

Eş‘arî ‘inde ef‘âlullâh kubh ile tavsîf olunamaz. Hanefî ‘inde olunur, lâkin işlemez.

Enbiyâyı cehennemde, küffârı cennetde muhalled eylemiş olsa Eş‘arî’ye göre kabîh olmaz. Hanefî ‘inde işlemiş olsa kabîh olur, buna binâen işlemez. Yohsa Cenâb-ı Hak bir fi‘li işler, sonra o fi‘l kabîh ile tavsîf olunur demek degildir. Çünkü Cenâb-ı Hak kabîh olan şey’i işlemez. Bu mes’eledeki hilâf âtîdeki hüsn ü kubh ‘aklen sâbit olub ‘aklen sâbit olmamasındaki hilâfa tâbi‘dir.

Yigirmi Birinci Mes’ele: Küfri ‘afv ‘aklen Câiz Olur Mı Olmaz Mı?

Meşâyih-i Hanefîyye ‘inde: Küfri ‘afv, ‘aklen câiz degildir. Çünkü küfri i‘tikâd ve iltizâm iden kimse üzerine hikmet-i ilhâyye ‘ikâbı îcâb ider. Küfr misillüyi ‘afv hikmetullâhda yokdur. Hikmet-i ilâhiyye mâ-zikrî îcâbına delîl, küfr nefsinden için kabîh olduğundan hurmetin ref‘, yâ hâli üzere terkine ihtimâl yokdur. Küfr üzerine terettüb iden ‘azâbı ‘afv veya ref‘ hikmete muhtemel degildir.

Meşâyih-i Eş‘ârî ‘inde: Küfri ‘afv ‘aklen câizdir ve şu âyet-i kerîme ile de istidlâl eylediler. (İn tü‘azzibhüm fe-innehüm ‘ibâdüke ve in teğfir lehüm fe-inneke ente’l-‘azîzü’l-hakîm) Bu âyet-i celîlede Hak te‘âlâ küffârın ğufrânıyla ta‘zîbi beyninde terdîd eyledi. Halbuki delîl-i sem‘îler terdîde müsâ‘id olamaz. Binâen ‘aleyh ‘aklen küfri ‘afv üzerine haml iktizâ ider. Zenb üzerine ‘ikâb Allah te‘âlânın hakkıdır. İskât iderse zâtına hiçbir mazarrat gelmez. Öyle ise hüsn olmak vâcibdir; şer‘atımızda delîl-i sem‘înin delâleti vâki‘ olmadığına binâen.

Hanefîler’in cevâbı: (İn tü‘azzibhüm fe-innehüm ‘ibâdük) âyet-i kerîmesinde küfr üzerine vefât idenleri ‘azâb idersen onlar senin ‘ibâdındır. (Ve in teğfir lehüm) ba‘del-küfr hidâyet ve İslâm ikrâm eyledigin kimseleri mağfîret idersen sen ‘Azîz, Hakîm’sin dimekdir. Yâhud Hazret-i ‘Îsâ’nın bu kelâmı semâya ref‘indedir, yevm-i kıyâmetde degildir. Bu takdîrde ma‘nâ, (in tü‘azzibhüm) sen anları küfr üzere öldürürsen ve ‘azâb

idersen senin ‘ibâdındır. Zulmet-i küfrden nûr-ı îmâna ihrâc ve îmânı tevfiik ile öldürürsen bu da senin için vardır, sen Ğafûr ve Rahîm’sin demektir.

Yigirmi İkinci Mes’ele: ‘aklî Olan Hüsni Ve Kubh Hakkındadır

Cumhûr-ı Hanefiyye ‘inde: Ba‘zı eşyânın hüsni ve ba‘zı âherin kubhını ‘akıl idrâk ider.

Eşâ‘ira ‘inde: Hüsni ü kubh ‘akılla bilinemez, belki şer‘ile bilinir.

Tafsîl-i mes’ele: Hüsni, kubh üç dürlü ma’nâyâ gelir.

1-Garaza muvâfik olan fi‘l hüsni, muhâlif olan kubhdır. Ferah, ğam gibi.

2- Sıfatı, sıfat-ı kemâl olan fi‘l hüsni, sıfatı sıfat-ı noksan olan fi‘l kabîhdır. ‘İlm, cehl gibi. Bunlar bi’l-ittifâk ‘aklîdirler, şer‘a tevakkufları yoktur.

3 -Kendüye dünyâda medh, âhiretde sevâb ta‘alluk iden fi‘l hüsni, dünyâda zemm, âhiretde ‘ikâb ta‘alluk iden fi‘l kubhdır. Mütenâzi‘un fihi olan mes’ele de budur.

Buradan Yigirmi Üçüncü Mes’ele’ye kadar usûlden terceme olunmuştur.

Eşâ‘ira ve ba‘zı Hanefiyye ‘inde: Ef‘âl-i şer‘iyyenin hüsni emri ile sâbit bir eserdir. Zîra ef‘âl kable’ş-şer‘ mütesâvidir. (El-fi‘lü ümîra bihî fe-hasüne) dirler ki fi‘l, emri olduğu cihetle hüsni oldu demektir. Ya‘nî şâri‘in şer‘iyle bilinür. Hüsni hâkim şer‘dir. ‘Aklın dahli yoktur. Belki ‘akıl, hitâb-ı fehme bir âletdir. Çünkü âmir-i hakîm bir şey’i ya hüsnienden dolayı emri ider yâhud kubhından nâşi nehy ider.

Ve (innellâhe ye’muru bi’l-‘adli ve’l-ihsâni el-âye) âyet-i kerîmesinde hüsni, kubh emri ile bilineceğine ve bu bâbda ‘aklın dahli olmadığına delâlet ider.

Ebû Mansûr Mâtürîdî ‘inde: (El-fi‘lü hasüne fi nefsihi fe-ümîra bihî li-hüsnihi) dir ki emri hüsni tâbi‘dir, hüsni emirden evvel sâbitdir. Fi‘l nefsinde hüsni olduğundan emri olındı. Hâkim ‘akıldır. Ba‘zısını şer‘ mübeyyindir dediler. Binâen ‘aleyh ma‘rifetullâhın vücûbında ‘akıl hâkim olduğundan bir kimse mücibât-ı îmân ve küfürden birini vasf ve i‘tikâd iderse anıyla hükmi olunur. Binâen ‘aleyh sabî ‘âkilin îmânı ve küfri mu‘teber olur. Îmânı vasf idemeyüb de küfri vasf iden mürâhika, kable’d-dühûl bilâ-mihr zevcinden mübâne olur. Ya‘nî talâk-ı bâyinle mutallaka olur. Ba‘ded-dühûl mihriyle mübâne olur. Lâkin ‘ulemâ-i Hanefiyye ‘inde sabî ‘âkilin şer‘an mükellef olmadığı müttefakdır ve bu mes’elede muhtâr olan hükmi-i şer‘a tâbi‘dir. Ya‘nî hüsni ve kubha hâkim olan şer‘dir. ‘Akıl ba‘zısını mübeyyindir. Ma‘rifetullâh, tasdik-i nebî, mu‘cizeye nazar gibi.

Hulâsa:

Eş‘arî‘ye göre: Hüsün kubha hâkim şer‘dir. ‘Aklın dahli yokdur.

Mâtürîdî ve Mu‘tezile‘ye nazaran: Hâkim ‘akıldır, şer‘ ba‘zısını mübeyyindir.

Hanefîler ‘inde: Hâkim şer‘dir. ‘Akıl bi‘l-küllîye mu‘teber de olmaz, ihmâl de idilemez.

Mes‘ele; ‘abdin ef‘âl-i ihtiyâriyyeleri hüsün kubh ile tavsîf olunur. Ef‘âl-i ıztırâriyyeleri tavsîf olunamaz.

Yigirmi Üçüncü Mes‘ele: İmân-I Billâh ‘aklen Vâcib Midir Degil Midir?

Cumhûr-ı meşâyih-i Hanefiyyenin mezhepleri: Allah te‘âlâ nâsa rasûl göndermese idi ‘akıllarıyla nâsa vücûdullâhı ve zât-ı samedânîsinin vahdetini, hayat, ‘ilm, kudret gibi sıfât-ı kemâliyye ile ittisâfını ve ‘âlemin muhdes oldığn bilmek yine lâzım gelirdi.

Delâil-i ‘akliyye: Zâtıyla ve sıfâtıyla Cenâb-ı Hakk‘ı ma‘rifet-i Rasûl-i Zî-şân cânibinden olsa idi bu ma‘rifet hakkında nâsın cümlesine minnet Rasûlullâh cânibinden olmak; Hazret-i Allah nâsda ‘ukûl terkîb itmekle ve istidlâle muvaffak kılmağla cânib-i şer‘den hiçbirisi sâbit olmayarak yalnızca Cenâb-ı Hak celle ve ‘alâ cânib-i ilâhîsinden olmamak lâzım gelirdi. Lâkin ihsânın hüsniyle küfrân ihsânın kubhiyle hükem cemî‘-i ‘ukalâ beyninde müşterekdir ve müşterekin ‘illeti dahî müşterekdir. Öyle ise bu hükem şer‘a mevkûf degildir. Çünkü şer‘a ihtisâs yok. Örfî ve ‘âde ve farzdan içün de degil. Çünkü ehl-i örfî ‘âdete farza ihtisâsı yok. Belki ‘akıl ile müdrik ve fi‘lin zâtîsidir. Ne keyfiyetde böyle olmaz. Halbuki Rasûl-i Ekrem‘i tasdîkin vücûbı ve şer‘in sübûtu mütekellimîn ‘inde Vâcib te‘âlânın nâsda ‘ukûlî terkîb buyurduğunu nâsa ta‘rîfine mütevakkıfdir.

Delîl-i naklî: ‘En enzir kavmeke min kabli en ye‘tiyehüm ‘azâbün elîm⁴³’ âyet-i kerîmesi nezîr gelmezden evvel huccet-i îmânın halkı ilzâm eyledigine delâlet ider. Eger nezîr gelmeden evvel huccet-i îmân anları ilzâm eylemese idi inzâr olunmazdan evvel kendülere ‘azâb nüzûli ile tahvîf olınmak lâzım gelir. Vaktâ ki nezîr gelmezden evvel anlar ‘azâbın nüzûliyle takvîf olındılar, huccet-i îmân anlara lâzım oldığı sâbit olur. Ve her ne kadar kendilerine rasûl irsâl edilmediyse de tevîdî terk itdiklerinden ‘azâb olınacakları muhakkaktır.

Meşâyih-i Eşâ‘ira ‘inde: Kable‘l-ba‘s ne îmân vâcib ve ne de küfr harâm olur. Zira kable‘ş-şer‘ ef‘âlin mütevâvî olduğu sebkat itdi bu takdîrde şâhik-i cebelde zuhûr idüb

⁴³ Nuh, 71/1.

kendilerine da‘vet-i nebî vâsıl olmayanlar ma‘zûr olurlar. Hattâ İmâm-ı Süyûtî hazretleri risâlesinde nakl ediyor ki; ehl-i kelâm ve usûlden olan e‘imme ve Şâfi‘iyye itbak ve ittifak eyledi ki bir kimseye da‘vet-i nebî bâliğ olmadan vefât iderse nâciyen vefât ider. Ve (vemâ künnâ mü‘azzibîne hatta neb‘ase rasûlâ) âyetiyle de bu keyfiyyet müsbettir. Bu âyet-i kerîmede vüsûl-ı şer‘den evvel mutlakâ ‘azâb nefy olındı. Rasûl gelmeden evvel bir şey’ vâcib olsa idi ânı terkle ‘azâb da vâcib olurdu. Halbuki kable’ş-şer‘ bir şey’ vâcib de olmadı, terke binâen ‘azâb da olmadı.

Hanefîler’in cevâbı: Bu âyet-i kerîme ‘azâb-ı istisâle, ya‘nî ‘azâb-ı dünyeviyyeye mahmûldür. Rasûl ba‘s olunmazdan evvel o ‘azâbın nefy olındığı sıyâk-ı âyet -ki este‘îzü billâh ‘ve izâ eradnâ en-nühlike karyeten emernâ mütrefihâ’’⁴⁴ delâletiyledir. ‘‘Vemâ künnâ mü‘azzibîne hattâ neb‘ase rasûlâ’’⁴⁵âyet-i kerîmesi şer‘-i şerîfsiz vücbû bilinemeyen a‘mâlin târiki ‘azâb olmadığına mahmûldür. Bu iki âyet beyninde tevfiğ bu yolda olur. ‘Aksi halde ikisi beyninde mübâyenet ref‘ idilmiş olmaz. İmâm-ı A‘zam hazretlerinin ‘‘La ‘uzra lî ahadin fi‘l-cehli bi-hâlikihî’’ kavlinde âfâk u enfûsın kıyâmı vücûd-ı Bârî‘ye delâlet idüb Hâlik’a câhil olanların cehli ‘özü olmadığına ve irşâd ve tenbîh ‘ale‘l-istidlâl tecrübenin müddet-i mu‘ayyenesine idrâk gibi emr-i âhar zamm olındığı, ‘akıl vücbûba şart olarak mu‘teber olduğuna delâlet vardır. Lâkin müddet-i tecrübe içün takdîr yokdur. Belki müddet-i tecrübe ‘ilmullâhda tahakkuk itdikden sonra ‘azâb ider.

‘İlmü‘l-hüdâ Ebû Mansûr Mâtürîdî ‘indinde: Hak te‘âlâya îmânın ve ta‘zîm-i ilâhînin vücbû ve nisbeti şenî‘ olan şey Vâcib te‘âlâya nisbetin hurmeti ‘aklîdir ve enbiyâdan bir nebînin da‘veti vâsıl olmamış ve îmân da itmemiş olarak vefât iden kimselerin cehennemde muhalled kalacakları sâbit olmuştur. Şer‘-i sâbık bi‘l-küllîye münderis olursa şer‘-i lâhika kadar mevcûd nâs ehl-i fetret olur. Ve şâhik-ı cebelde kendüsine da‘vet vâsıl olmayarak vefât iden kimseler (küllü mevlûdin yüledü ‘ale‘l-fitrati, ‘alâ fitrati‘l-islâmi ve fî rivâyetin hattâ ye‘rube ‘anhu lisânühû fe-ebevâhü yühevvidânühî ev yünassirânühî ev yümessicânühî) kâ‘idesince bunlar fitrat-ı İslâm üzeredir, ‘azâb olmazlar. Binâen ‘aleyh enbiyâ-i sâbıkâdan bir nebînin da‘veti bâliğ oldıktan sonra küfrde ısrar idenlerin muhakkak ‘azâb olacakları musarrahdır.

⁴⁴ İsrâ, 17/16.

⁴⁵ İsrâ, 17/15.

Yigirmi Dördüncü Mes'ele: İmân Hakkındadır

Cumhûr-ı meşâyih-i Hanefîyye 'inde: İmân, ikrâr ve tasdîkden 'ibâretidir. Lisân ile ikrâr imânın şartı, ya'nî cüz' ve rûkn-i dâhilîsidir.

Delilleri:

1- İmân luğatda tasdîkdir. Tasdîk kalb ile olduğu gibi lisân ile de olur. Bu halde tasdîk-i kalbî ve tasdîk-i lisânînin her biri mefhûm-ı imândan rükündür.

2- Hazret-i Fahr-i 'Âlem sallallâhu 'aleyhi ve sellem (Ümirtü en ükâtile'n-nâse hattâ yekûlû lâ ilâhe illallâh) kavli-i şerîfnde lisân ile tasdîkin cümle-i imândan olduğu musarrahdır.

3- İhtiyât, tasdîk-i lisânînin rûkniyyetini i'tibârdadır. İhtiyât ise lâzımdır. Bâ-husûs asîlin aslında.

4- Allah te'âlâ hazretleri kelime-i tevhdî ityân eylemege muktedir velâkin mu'annid olanları câhil-i mukassirden ziyâde zemm eyledi. İkrâr imânın rûkn-i lâzımı olmasa idi 'adem-i ikrârda musır olanları zemm buyurmazdı. (5) Lisân mevrîd-i imân ve küfrdür. 'Men kefera billâhi min ba'di imânihi illâ men ükrihe ve kalbühü mutmâ'innün bi'l-imâni'⁴⁶ âyet-i kerîmesi sahâbeden ve mükrihînden 'Ammâr, Yâsir, Suheyb, Bilâl, Habbâb, Sâlim, Sümeyye radiyallâhu 'anhüm ecma'in hazerâtı haklarında nâzil olmuştur. Bu zâtlar küfr itsünler için sanâdîd-i Kureyş tarafından işkencelerle ta'zîb olındılar ve içlerinden Yâsir ve Sümeyye Hazret-i Peygamber'e sebb ü küfr itmediklerinden katl olındılar. Ve (Evvelü kuteylin kutile fi'l-islâmi Sümeyye ve Yâsir) hadîs-i şerîfiyle senâ buyruldu. Hattâ Sümeyye hazretlerini küffâr iki deve arasına bağlayub kâfile kâfile gelüb ta'zîb iderlerdi. Ebû Cehil de geldi sen erkekler için İslâm oldın diye âlet-i nisâ'iyyesine bir harbe urmakla 'âzim-i dâr-ı cinân oldu ve hakkında (Evvelü men şehide fi'l-islâmi Sümeyye) hadîs-i şerîfi me'at-takdîr şeref-ta'alluk itmişdir. 'Ammâr hazretleri cümlemiz küffârın diledigini söyledik lâkin Bilâl Hazret-i Peygamber'i medihden başka bir şey söylemedi buyurmuştur. Hazret-i Habbâb ateşle ta'zîb olındı. İşte bâlâdaki âyet-i kerîmede Hak te'âlâ kalbi mutma'in olduğu halde lisânından kerhen kelime-i küfr sâdır olanları şiddet-i ikrâhdan dolayı hâsıl olduğundan 'afv eyledigini beyân buyurmuştur. Eger lisân mevrîd-i imân ve küfr olmasa idi 'afv ta'alluk itmezdi. Sümeyye ve Yâsir radiyallâhu 'anhümâ 'azîmet ile 'amel idüb lisânen izhâr-ı küfr itmediler.

⁴⁶ Nahl, 16/106.

Meşâyih-i Eşâ'ira indinde: Nokta kadar olan zâtndan nutk, îmânda şarttır. Bi'l-ihyâr şehâdeti ihlâl iden kâfir muhalled fi'n-nârdır. Çünkü kabûlsüz iz'ân fâide virmez, zîra ba'zı küffâr yakînen Hakk'ı bilir. 'Înâd ve istikbârdan inkâr ider. (Ve cehadû bihâ ve'steykanethâ enfüsühüm zulmen ve 'ulüvveâ) İşte kâdirden nutk şart olub îmânın mâhiyyeti olan tasdîkden nutk hâricdir. Ve Ebû Mansûr Mâtürîdî buna zâhib olmuştur.

Delilleri: 'Ülâ'ike ketebe fi kulûbihimü'l-îmân⁴⁷' 'Ve kalbühû mutma'innün bi'l-îmân'⁴⁸ âyet-i kerîmeleri îmânın mahalli kalb olduğına delâlet eylediği îmânın ancak tasdîk olduğuna sarâhaten delâlet ider.

Hanefiler'in cevâbı: Tasdîk her halde sâbit rûkn-i asîl, ikrâr tasdîka tâbi', tasdîka mutâbakat sebebiyle mu'teber tasdîka delîl-i rûkn oldu ise tasdîki tahsîs-i bi'z-zikr lâzım geldi. Yoksa tasdîki tahsîs-i bi'z-zikr eylemek îmân mücerred tasdîkden 'ibâret olmasında içün degildir. Zîra hasrda hiç delâlet yoktur. İmâm-ı A'zam'dan ikrârın tahkîk-i îmânda mu'teber olmaması harku'l-ictimâ' olduğu rivâyet olunuyor. İmânda tasdîk nedir? Hakk te'âlâ hazretlerinin vücûdına istikân ve Peygamberimiz sallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimizin nübüvvetini kabûl ve ihbâr eylediği şeylerin cümlesine mütâba'atı nefesine lâzım kılmaktır.

Tafsîl:

Tasdîk, emr-i ihtiyârîdir. O da muhbire ihtiyâren sıdkı nisbetdir. Hattâ sıdkı muhbire ihtiyâren nisbet itmeyerek muhbirin kalbinde zarûreten sıdk/zarûret-i sıdk vâki' olsa tasdîk olamaz. Sâhib-i Telvîh diyor ki: İmân nisbetin vukû'ını yâhud lâ-vukû'ını iz'ân ve kabûldür. İmânı teslim tesmiye itmek maksûdı ziyâde tavzîhdır. İz'ân ve kabûlsüz ma'rifet-i kalbiye menfa'at virmez. Ve İmâmü'l-Harameyn -ki üstâz el-Gazzâlî'dir- tasdîk kelâm-ı nefsi kabîlindedir diyor. Ve şeyh Eş'arî tasdîk ma'rifetle meşrût nefsin kelâmıdır buyurmuşlardır. Şu tafsilden müstebân olan mâhiyyet-i îmân tasdîk-i basîtdir. Mâtürîdî mezhebi de budur. Tasdîk keyfiyyât-ı nefsiyyededir. Ef'âl-i ihtiyâriyyeden degildir. Binâen 'aleyh nefsi îmân ile emr ve bi-'ibâretin uhrâ îmânın mükellefün bih olması tahsîlî ve kesbî i'tibâriyledir. Nefsi i'tibâriyle degildir.

'Amel îmandan cüz' midir degil midir?

Mu'tezile'ye göre: A'mâl hakikat-i îmandan cüz' ve hakikatın kıvâmında dâhildir. Ya'nî a'mâlin 'ademiyle hakikat-i îmân mün'adim olur.

⁴⁷, Mücadele, 58/ 22.

⁴⁸, Nahl, 16/106.

Selef mezhebine göre: ‘Amel kemâl-i îmândan cüz’dür. Ya’nî ‘amelin in‘idâmından asl-ı îmânın in‘idâmı lâzım gelmez.

Meselâ: Zeyd’in tüyi, tırnağı, eli, ayağı Zeyd’in cüz’idir, lâkin bunların birinin in‘idâmıyla Zeyd mün‘adim olmaz. Anınçün hadîs-i sahîhde (El-îmânü bid‘un ve seb‘üne şu‘beten. A‘lâha kavlü lâ ilâhe illallâh ve ednâhâ imâtatü’l-ezâ ‘ani’t-tarîki) vârid olmuştur.

Bu hadîsde îmânı yetmiş küsür şu‘beye ayırub bunların a‘lâsı kelime-i tevhîd, ednâsı yolda nâsa ezâ viren taşları atmaktır. Bu takdîrde ‘inde’s-selef îmân mecmû-‘ı tasdîk ve a‘mâle itlak olunur. Kadr-i müşterekdir. Temsîl-i âhar tasdîk asl-ı şecere, a‘mâl şecerinin fûrû‘ı olan dalları mesâbesindedir. A‘mâl mün‘adime olsa îmân mün‘adim olmaz. Ağsânın in‘idâmıyla asl-ı şecere mün‘adim olmadığı gibi.

Havâric ‘indinde: ‘Amel, îmândan bi’l-küllîye hâricdir. Îmân ile beraber ma‘siyyet zarar virmediği gibi küfr ile tâ‘at da menfa‘at virmez. Ba‘zı ehl-i tevhîdin ma‘siyyete bir yolbulmak emeliyle ne olduğunu bilmeyerek îmândan sonra ma‘siyyet zarar virmez fikrinde olduklarını müşâhade eyledigimden bu mezhebin butlânını beyân maksadıyla derci münâsib görüldü

Yigirmi Beşinci Mes’ele: Îmân Ziyâde Ve Noksanı Kabûl İder Mi?

Meşâyih-i Hanefiyye ile Îmâmü’l-Harameyn ve Mâtürîdî ‘indinde îmân ziyâde ve noksanı kabûl itmez. İstidlâlleri şunlardır:

1 -Îmânda vâcib olan hadd-i cezme bâliğ tasdîkdir. Bu da bi-haseb-i zâtihî aslâ tefâvüt kabûl itmez.

2 -Zîra tefâvüt nakîza ihtimâlinden nâşidir. Nakîzâ ihtimâli ise ve lev eb‘ad-i vech ile olsun yakîne münâfîdir. Yakîn ile cem‘ olamaz.

3- Îmânın vâhid olduğına ve asl-ı îmânda ehl-i îmân mütesâviye olduğuna ehl-i icmâ‘ ittifâk itmişlerdir. Îmânın vahdeti ve îmânda ehl-i îmânın tesâvîi tefâvüne münâfîdir. Anınçündür ki ‘‘İnneme’l-mü’mînüne ihvetün’’⁴⁹ âyet-i kerîmesinde mü’mînînin asl-ı vâhîde mübtenî olduğu beyân buyrulur. Hattâ Îmâm-ı A‘zam hazretlerinin (ekûlü îmânünâ ke-îmâni cebrâil) ya’nî bizim îmânımız Cebrâil’in îmânı gibidir buyurması îmânın zâtında vahdet üzere enbiyâ ve rusûl ve melâikenin tasdîk ve ikrârları gibi biz de tasdîk ve ikrâr itdik demekdir. Yohsa sıfatda müsâvî ma’nâsına gelmez. Anınçün (îmânünâ misli îmâni cebrâil) buyurmadı. Eger böyle demiş olsa misliyyet cem-‘i sıfatda müsâvât iktizâ ider. Lâkin teşbîh

⁴⁹ Hucurat, 49/10.

iktizâ itmez. Hazret-i İmâm'ın bu kelâmı îmânın ziyâde ve noksanlık kabûl itmedigine delîldir.

Meşâyih-i Eşâ'ira ve İmâm-ı Şâfi'î hazretleri: İmânın ziyâde ve noksânı kabûl itdigine zâhib oldılar. "Ve izâ tülîyet 'aleyhim âyâtühû zâdethüm îmânen"⁵⁰ ve "li-yezdâdû îmânen me'a îmânihim"⁵¹ âyet-i kerîmeleriyle îmânın ziyâde ve noksânı kabûl itdigini istidlâl eylediler. Ve kezâ eger îmân tefâvüt itmese ehl-i ma'âsîden olan âhâd-ı nâsın îmânı rusûl ve melâikenin îmânına müsâvî olmak lâzım gelir ki lâzım-ı bâtıldır. Kezâlik melzûm da bâtıldır dediler.

Hanefîler'in cevâbı: Ziyâde ve noksân zât-ı îmânda degildir. Belki ziyâde ve noksân zât-ı îmân üzere zâid umûrdur. İmânın celî olması, eclâ olması gibi. Me'âşir-i Hanefîyye mâhiyyet-i müşekkekin sübûtını men' iderler.

Cevâb-ı diger: İmân, zât i'tibâriyle mütezâyid veya mütenâkıs olmayub mü'minü bihin tezâyüd ve tenâkusiyledir. İmânın zâtında tefâvüt yokdur. Belki celli ve işrâkındadır, bu da mâhiyyet-i îmândan hâricdir. Allâhümme sebbit kalbî 'alâ dînik. Rabbenâ lâ tüzîğ kulûbenâ ba'de iz hedeytenâ ve heb lenâ min ledünke rahmeten inneke ente'l-vehhâb.

Yigirmi Altıncı Mes'ele: İmânü'l-Mukallid Sahîh Olur Mu?

Taklîd erkân-ı İslâmiyyeyi bilâ-delîl i'tikâd itmekdir. Cumhûr-ı Hanefîyye ile İmâm-ı Mâlik, İmâm-ı Şâfi'î ve Ahmed bin Hanbel rahimehümullâhu 'indlerinde bir kimse tevhdî ve nübüvvet gibi erkân-ı dîniyyeyi taklîden i'tikâd iderse îmânı sahîh olur; eger teşkîk ile zâil olmaz derecede câzim olursa.

Cumhûr-ı Eşâ'ira ve Hasan el-Eş'arî hazretleri: 'Akâid-i dîniyyede taklîdin kifâyet itmeyecegine zâhib oldılar. Hattâ Hasan el-Eş'arî hazretleri îmânın sıhhatinin şartı delîl-i kat'î, 'aklî ile her mes'eleyi bilmekdir; ve İmâmü'l-Harameyn, bir kimse ba'del-bülûğ kendisine nazar idecek kadar bir zaman mu'ammer olur da o zaman içinde nazarı terk eylese îmânının sahîh olmadığına ihtilâf olunmaz demişdir. Hasan el-Eş'arî hazretleri tasdîk, ma'rifetle meşrût kelâm-ı nefsîdir. Şart olan 'ilim ve ma'rifet bulunmazsa meşrût olan tasdîk de bulunmaz. Belki îmân ma'rifetle kelâm-ı nefsîden mürekkebe mecmû'dur. Bunlardan her biri îmânda rükündür.

Meşâyih-i Hanefîyye mezheplerini isbâtda: Rasûlullâh sallallâhu 'aleyhi ve sellem efendimiz ve sahâbe ile tâbi'în hazerâtı nazar ve istidlâlden hâlî olan A'râbın îmânlarını

⁵⁰ Enfal, 8/ 2.

⁵¹ Fetih, 48/4.

kabûl itdiler. Delâil ta‘lîmîyle iştiğâl itmediler. Eger îmânın sıhhatinde delâil şart olsa idi ta‘lîmi terk itmezlerdi. Binâen ‘aleyh mukallidin îmânı sahîh olduğu bununla da sâbitdir. Ve hadîs ve icmâ-‘ı ümmet ile de sâbitdir ki bu makûle mukallidler cennet-i a‘lânın haşvidir. (Keyfe ve minhüm men esleme tahte zillî’s-süyûf) Hattâ ba‘zıları kılıc altında İslâm oldılar. Bu halde Sâni‘ te‘âlânın zât ve sıfâtına delâlet ider bir delîl nümâyân olamayacağı ma‘lûmdur. Bunların ekserisini taklîd ile iktifâ itdiler. Eger istidlâlsiz îmân sahîh olmasa idi bunlar cennet-i a‘lânın haşvi olmazlardı.

Meşâyh-i Eşâ‘irâ’nın istidlâli: ‘İlim ve ma‘rifet olmadan tasdîk olamaz. ‘İlim tasdîkin şartıdır. Mukallidin ‘ilmi yok ki tasdîk hâsıl olsun. Binâen ‘aleyh ‘ilimsiz îmân olamaz. Zîra bi‘l-icmâ‘ Allah’a ‘ibâdet vâcibdir. ‘İbâdet ise Ma‘bûd’ı bilmeksizin câiz değildir.

Hanefîler’in cevâbı: Tasdîkin husûli için kemâl-i ‘ilm bulunmaz ise de ednâ-yı ‘ilm kifâyet ider. A‘râbın îmânında olduğu gibi. Kuşeyrî’de vâki‘ olmuştur ki bir kimse taklîde meyl ider de delâil-i tevhîdi te‘emmül itmezse tarîk-i necâtdan sâkit, helâk yolına sâlikdir.

Yigirmi Yedinci Mes’ele: Delâil-i Nakliyye Medlûlünde Kat‘ İfâde İder Mi İtmez Mi?

Meşâyh-i Hanefiyye ‘indinde: Delîl-i naklîlerin ba‘zıları medlûlünde kat‘ ve cezm ifâde ider. Zîra “‘efemen kâne ‘alâ beyyinetin min rabbihî ve yetlûhü şâhidün minhü”⁵² âyet-i kerîmesinde delîl-i naklînin delîl-i ‘akliyye şehâdeti mu‘teber olduğu ve ‘asr-ı sa‘âdetde kendisinden murâd olunan me‘ânîsinde müsta‘mele olan elfâz o zamanda tilke-i elfâzdan murâd olunan ma‘nâda müsta‘meldir. Karâin-i menkûle ileynâ ve mütevâtire de munzam olur ise medlûlün de kat‘ ifâde eylediğine şübhe olunmaz. Salât, savm, bi‘sete îmânın vücûbı hakkında vârid olan nusûs-ı Kur’âniyye ve ehâdis-i nebeviyyeler gibi.

Eşâ‘ira’nın ‘indinde: Delîl-i naklî, medlûlünde yakîn ve kat‘ ifâde eylemez. Belki zan ifâde ider. Zîra delâil-i nakliyye luğat, sarf, nahv, ‘adem-i iştirâk, mecâz, izmâr, nakl, tahsîs, takdîm, te’hîr, nâsîh gibi şeylere mebnîdir. Bunlar ise zannîdir. Ammâ vücûdiyyâtın zanniyye olması ruvâtın ‘ismetini bulunmadığından ve tevâtür bulunmadığından, ammâ ‘ademiyyâtın zanniyye olması menbî ‘aleyhleri istikrâ’ olduğundan ve istikrâ’ ise zannî müfiddir.

⁵² Muhammed, 47/14.

Hanefîler'in cevâbı: *Evzâ'dan* ba'zıları bi-tarîki't-tevâtür ma'lûm olan mevzû'lardır. Semâ, arz, müfrede, mürekkebe, vaz' olunan ekseri kavâ'id-i sarf ve nahv, şübheden 'ârî karâin-i mütevâtire ma'rifetiyle hâsıl olan 'ilm, salât, savm, ba's hakkında vârid nusûs-ı Kur'âniyye kat'ı müfiddir. Este'îzü billâh (Kul yühÿhellezî enşe'ehâ evvele merrah) gibi.

Fâide:

'İlm-i şerî'atda mücerred delîl-i 'aklî ile hüküm bid'at ve dalâletdir. 'İlm-i tevhîdde bid'at ve dalâlet olacağı evlâ bi-tarîkdir. *Fahru'l-İslâm Pezdevî Usûl-i Fıkh'ında* der ki: 'İlim, 'akıl bi-dûni's-şürû' illet olması câiz olamaz. Zîra 'ilel, şer'in vaz' eylediği bir şeydir. 'İbâdın 'ilel vaz' eylemesi câiz degildir. Zîra şirkete müeddî olur. Binâen 'aleyh 'akâidin şer'den me'hûz olması vâcibdir. Çünkü şerî'at her şeyde asıldır. Binâen 'aleyh Sâni' te'âlâyı isbât ve 'ilm, irâde, kudret, hayât, tekvîn eşyâ min haysü'z-zât kitâb ve sünnete tevakkuf itmezse de min haysü'l-i'tidâd ve'l-i'tibâr tevakkuf ider.

Ba'zı meşâyih-i Hanefiyye diyorlar ki bir kimse ef'âl ve akvâl ve i'tikâdını mîzân-ı kitâb ve sünnet ile vezn itmez ise ricâlden 'add olunmaz. Müfti's-şerî'a ve't-tarîka *Cüneyd-i Bağdâdî* hazretleri demişdir ki: Hakk te'âlâyâ vuslat tarîki halâikin enfâsı 'adedince dir. Kâffesi halka mesdûddır. Ancak eser-i Rasûle ıktifâ idenlere meftûhdır. Eser-i Rasûl ise edille-i nakliyye ile beyân eylediği turuktur. İşte bu kelâm da delâlet ider ki ba'zı delâil-i nakliyye medlûlünde kat' ifâde ider.

Yigirmi Sekizinci Mes'ele: İmân Mahlûk Mudur Degil Midir?

Meşâyih-i Hanefiyye 'inde: İmân mahlûk degildir ve bu yolda i'tikâd itmek vâcibdir. Zîra imân ancak ta'rîf, tevfiik ve hidâyet ile hâsıl olur. Bunların kâffesi Hakk te'âlânındır ve tekvîn sıfatına râci'dir. Tekvî sıfatı da gayr-i mahlûkdir. Ta'dîlü'l-'Ulûm şerhinde bu mes'elenin ehemmiyet-i zâtiyyesi olduğundan gâyet dikkat ve im'ân-ı nazar lâzımdır. Ve gayr-i mahlûk olduğunu şu yolda ta'lîl ider. İmân tasdîkdir. Tasdîk demek sıdkile hükümdür. Sıdk ile hüküm ise Nebî 'aleyhisselâm olan sıdkın nisbetini îkâ'dır. Bu da gayr-i mahlûkdir.

Delilleri: İmân ancak 'azm, kasd ve kabûl ile hâsıl olur. Bunlar cümlesi 'abddendir. 'Abd ise cemî-'i sıfâtıyla mahlûkdir.

Meşâyih-i Hanefiyye'nin cevâbı: Evet her ne kadar imân kasd ve kabûle mütevakıf ise de bunlar ancak ta'rîf, tevfiik ve hidâyet ile temâm olur. Bunların kâffesi

Allah'dandır, Hazret-i Allah'adır. Her ne zaman sıfat-ı Hakk sıfat-ı halk ile ictimâ' iderse sıfat-ı halka i'tibâr ve i'timâd olunmaz. Belki sıfat-ı halk Hakk te'âlânın sıfatı yanında bir şey 'add olunmaz. *Kerderî'de*; sıfatullah ile sıfat-ı halkı temyîz itmeyen dâlldir, binâen 'aleyh îmâna mahlûk demek sahîh olamaz. Hattâ *Fetevâ-yı Kerderî ve Bezzâziye'de*; bir kimse îmâna mahlûk demiş olsa arkasında nemâz kılmak sahîh olmaz diye muharrerdir. Gurfâfe nâm mahalde bu mes'elenin kâili hakkında teşekkül iden hey'et, îmânın gayr-i mahlûk olduğına ittifâk ve mahlûk diyenin küfrine bile hüküm itmişlerdir. Ve İmâm-ı Buhârî hazretleri bu sebeble memleketden teb'ûd olunmuşdur. Müşârun-ilehy mücâbü'd-da'veden olduğundan (Allâhümme erinî mâ kasadûnî bihî kefâ enfüsehüm) kavliyle du'â buyurdu. Nihâyetü'l-emr bir ay sonra İmâm-ı Buhârî bir merkebe irkâb ve teşhîr ile ölünceye kadar habs olındı ve a'vâmı dahî belâyâ-yı şedîdeye mübtelâ oldılar.

Yigirmi Dokuzuncu Mes'ele: İmân Ve İslâm Bahsine Dairdir

Meşâyh-i Hanefiyye 'indinde: İmân, islâm birdir. İslâm eşyânın küllisini "gayrullâh kendisinde şerîk olmaz" Allah için hassaten sâlîme kılmaktır. İmân tasdîkdir. Tasdîk ise Allah te'âlâ hazretleri her bir şey'in Rabbidir. Her bir şey'in Rabbi olduğu tasdîk olunca eşyânın küllise sâlîme olarak Allah te'âlâ için kılınmış olur. Bu hâlde islâm îmânın 'aynı olur. "Fe-ahracnâ men kâne fihâ mine'l-mü'minîne fe-mâ vecednâ fihâ ğayra beytin mine'l-müslimîn"⁵³ ve "Kul lâ temünnû 'aleyye islâmeküm belillâhü yemünnü 'aleyküm en hedâküm lil-îmân"⁵⁴ kavli-i celîlleri îmân ve islâmın müttehid olduğuna delâlet idir.

Meşâyh-i Eşâ'ira 'indinde: İmân, islâma muğâyirdir. Zîra sallallâhu 'aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinin (El-islâmü en-teşhede en lâ ilâhe illallâhü ve enne muhammeden rasûlullâhi ve tükîmu's-salâte ve tû'tü'z-zekâte) hadîs-i nebevîsi, islâm a'mâl olub tasdîk olmadığına delâlet ider.

Hanefîler'in cevâbı: Bu hadîsden maksûd semerât-ı ve 'alâmât-ı islâmı beyândır.

Otuzuncu Mes'ele: İmân Da 'ibret Havâtimiyye Midir Degil Midir?

Meşâyh-i Hanefiyye 'indinde: Kendiyle îmân kâim olan kimse fi'l-hâl mü'mindir, her ne kadar âhir 'ömründe kâfir olursa da. Kendiyle küfr kâim olan kimse fi'l-hâl kâfirdir, her ne kadar âhir 'ömründe mü'min olursa da.

⁵³ Zariyat, 51/35-36.

⁵⁴ Hucrat, 49/17.

Delilleri: ‘‘Ve men yekfur bi’l-îmâni fe-kad habita ‘amelüh’’⁵⁵ âyet-i kerîmesinden anlaşıldığı üzere küfrün sudûrundan evvel bir kimsenin îmânı olmasa idi ‘amelinin habt olmasında ma’nâ olmazdı. Binâen ‘aleyh bu âyet-i celîle insanların hâl-i îmânda mü’min ve küfri mûcib bir şey işlerse ‘amelinin habt olacağına ve (El-islâmü yecübbü mâ kablehû) hadîs-i şerîfi de kâfir hâl-i küfrinden rucû‘ ile islâm olur ise küfrin mahv ve zâil olacağına delâlet idir. Bir de küfrden tevbenin kabûli maktû‘un bih olunca ‘abd hâlinden tegayyür itmek sâbit olur, o ‘abd mü’min olur. Hakk te‘âlâ bu kulını hâl-i îmânda mü’min bilir. O hâlinde kâfir bilse idi ‘abdin müttasîf olduğu hâlin hilâfına bilmesi lâzım gelirken Hakk te‘âlâ bundan münezzehdir.

Eşâ‘irâ’ya göre: Bir kimse îmân ile hatm olındı mı ezelen ve ebeden mü’mindir; her ne kadar fi’l-hâl kâfir olur ise de. Küfr üzere hatm olunursa ezelen ve ebeden kâfirdir; her ne kadar fi’l-hâl mü’min ise de.

Delilleri: ‘‘Fe-secedû illâ iblîse ebâ ve’s-tekbera ve kâne mine’l-kâfirîn’’⁵⁶ âyet-i kerîmesinde (ve kâne mine’l-kâfirîn) İblîs’in ibâ ve istikbârına delîldir. Melâikenin kâffesi secde itdikleri halde İblîs emr-i ilâhîyi imtisâlden ibâ ve istikbâr eyledi. Nasıl imtisâlden ibâ ve istikbâr itmemiş olsun, o kâfirînden oldu. Küfri ibâ ve istikbârı üzerine sebkât itdi. Küfr-i sâbıkı istikbâr-ı lâhikına sebep oldu demekligi istilzâm ider.

Hanefîler’in cevâbı: ‘‘Ve kâne mine’l-kâfirîn’’ kavî-i şerîfindeki (kâne) lafz-ı şerîfi küfrünün ibâ ve istikbâr üzerine sebkâtini iktizâ ider. Bu küfrin sebkâtı İblîs’den küfrin sudûrına ‘ilm-i ilâhînin sebk itmesi murâddır. Yohsa bi’l-fi’l İblîs’in küfr ile muttasîf olmaklığının sebkâtı degildir. Çünkü İblîs küfr ile ittisâfi âvânında mevcûd degildir. Bu ma’nâca küfrin sebkîyle ibâ ve istikbârı ta‘lîl sahîh olur.

Otuz Birinci Mes’ele: Sa’âdet Ve Şekâ Tebeddül İder Mi?

Cumhûr-ı Hanefîyye ‘indinde: Sa’îd ba‘zan şakî ve şakî de ba‘zan sa’îd olur.

Eş‘arîler ‘indinde: Tebeddül itmez.

Hanefîler’in delâili: ‘‘Kul lillezîne keferû in yentehû yuğfer lehüm ma kad selet’’⁵⁷ âyet-i kerîmesi bir kimsenin İslâm olmazdan evvel işlediği küfr ve me‘âsî İslâm oldıktan sonra İslâm ile mağfiret olunur demekdir. Eger şakî sa’îd olmasa mağfiretin fâidesi fevt olur. Mağfiretin vukû‘ı şakînin sa’îd olduğına delâlet idir.

⁵⁵ Maide, 5/ 5.

⁵⁶ Bakara, 2/34.

⁵⁷ Enfâl, 8/38.

Delîl-i ‘aklî: Küfr üzere îmân ‘ârız olduğu vakt küfri ibtâl ahkâmını da ref‘ ider. El-‘iyâzü billâh İslâm üzere küfr ‘ârız olunca îmânı ibtâl ve îmânın ahkâmını da ref‘ eyler. Binâen ‘aleyh îmân ve küfr halkın sıfatıdır. Halkın sıfatı ise tebeddül ve tegayyür ider. Ammâ Cenâb-ı Hakk’ın fi‘li olan is‘âd ve işkâ’ tegayyür itmez. Zîra is‘ad halk-ı sa‘âdet, işkâ’ halk-ı şekâvet ma‘nâsına olarak sıfât-ı sübûtiyyeden tekvîn sıfatına râci‘ olub kâbil-i tegayyür degildir. Zîrâ tegayyür hudûs şanıdır. Sıfât-ı kadîmede tasavvur olunamaz.

Eşâ‘ira’nın istidlâli: Rasûlullâh sallallâhu ‘aleyhi ve sellem (Es-se’îdü men se‘ide fî batni ümmihî ve’s-şekiyyü men şekiye fî batni ümmih) buyurmuşdur. Bu hâlde bunlarda tebeddül yoktur. ‘Abdîn fi‘li degildir ki tebeddül ola.

Eşâ‘ira’nın delîl-i ‘aklîleri: Farazâ şahs-ı vâhîde îmân ile küfr ‘ârız olsa, îmânı hâlinde sevâb-ı dâimîye, küfri hâlinde ‘azâb-ı ebedîye istihkâkı lâzım gelir. ‘Azâb ile sevâbın cem‘i muhal olduğu gibi ikisine de istihkâk muhâldir. Binâen ‘aleyh sa‘îd şakî, şakî sa‘îd olamaz.

Hanefîler’in delîl-i evvele cevâbları: (Es-sa‘îdü men sa‘ide fî batni ümmih) hadîs-i şerîfiyle Rasûlullâh ‘âkîbetü’l-emri beyân buyururlar ki sa‘âdet ve şekâvetden hangisiyle hatm olunacak yâhud ehl-i cennet ve ehl-i nârdan olduğının beyânıdır. Nitekim Rasûl-i Zî-şân ‘aleyhisselâmın murâdı bu olduğına *Sahîhayn*’daki şu hadîs-i şerîf delâlet ider. (‘An ibni mes‘ûdin radiyallâhu ‘anhu ennehû ‘aleyhisselâm kâle inne ehadeküm yecme‘u fî batni ümmihî erbe‘îne yevmen sümme yekûnü ‘alakaden mislû zâlike sümme yekûnü mutğaten müslû zâlike sümme yürsilullâhu’l-meleke fe-yenfuhu fîhi’r-rûha ve yû’meru bi-erba‘i kelimâtin yektübü rizkahû ve ecelehû ve ‘amelehû ve şekîyyin ev sa‘îdin.

Delîl-i sâniye cevâb: Îmân ile küfrün ictimâ‘ı câiz degildir. Zîra ehadühümânın vücûdı âherin selbini istilzâm ider. Küfr ile ictimâ‘ idemediler ise îmân küfr-i dâimi ibtal, ‘ikâb-ı dâime istihkâkı ref‘ itmekle sevâb-ı dâime istihkâk îcâb ider. Ve küfr îmânı ibtâl, sevâb-ı dâime istihkâkı ref‘ itmekle ‘ikâb-ı dâime istihkâk îcâb ider. Binâen ‘aleyh sevâb ile ‘ikâb beynini ve istihkâkayn beynini cem‘ lâzım gelmez.

Fâide

Cevhere Nâm kitâbın şerhinde mezhebeyn beynindeki ihtilâf lafzî olur sûretde takrîr ve beyân idilmektedir. Şöyle ki Vâcib te‘âlâ hazretleri îmân üzere vefât ideceğini kimin ki ezelde bildi o kimse sa‘îddir; her ne kadar o kimseden küfr tekaddüm ve sebkât eylediyse de.

Vâcibü'l-Vücûd hazretleri küfr üzere vefât ideceğini kimin ki ezelde bildi o kimse şakîdir; her ne kadar o kimseden îmân tekaddüm ve sebkat itdi ise de. Bu takdîrde sa'îd, şakî olmak ve şakî, sa'îd olmak mümkün ve mutasavver değildir. Eşâ'ira'nın i'tikâdı da budur.

Meşâyih-i Hanefiyye ise sa'îd müslim, şakî kâfirdir. Sa'îd ba'de'l-îmân irtidâd ile şakî, şakî ba'de'l-küfr îmân itmekle sa'îd olur. Lâkin rivâyetler ve istidlâlâtı delâlet ediyorki ihtilâf; îmândan sonra irtidâd iden kimseler kable'l-irtidâd şakî midir sa'îd midir ve küfrden sonra îmân iden kimseler hâl-i küfründe mü'min midir değil midir ve Ebû Bekr ve 'Ömer radiyallâhu 'anhümâ saneme sücûdları hâlinde mü'min ve sehara-i Fir'avn "bi-'izzet-i fir'avn" diye yemîn itdikleri zamanda mü'min olduklarına Eşâ'ira'nın kâil olduklarını ve şeyh *İmâm el-Hâtirî*'nin beyân eylemesi ihtilâfın ba'de'l-îmân irtidâd iden kimse kable'l-irtidâd sa'îd midir şakî midir ve küfrden sonra îmân iden kimse hâl-i küfründe mü'min mi yoksa kâfir mi olduğına delâlet ider. Hazret-i 'Ömer ve 'Abdullah ibn Mes'ûd radiyallâhu 'anhümâ hazretlerinin "yemhullâhu's-se'âdete ve ş-şekâvete ve yüsebbitü mâ-yeşâ" kavli de buna delildir. Hattâ Hazret-i 'Ömer radiyallahu 'anh Beyt-i şerîf'i tavâf iderdi ve ağlardı (Allâhümme in kunte ketebtenî fî ehli's-se'âdeti fe's-bitnî fihâ ve in kunte ketebtenî 'ale's-şekâveti fe'm-hinî fe's-bitnî 'ale's-se'âdeti) diye du'â buyurırdı. Levh-i Mahfûz'da yazılan şekâvet ef'âl-i sü'edâ ile sa'âdete ve sa'âdet ef'âl-i eşkiyâ ile şekâvete tebeddül ider deyü şeyhu'l-ecell *İmâm-ı Hâtirî Usûlü'd-Dîn* kitâbında beyân eylemiştir. Lâkin Eşâ'ira bu tebeddülü inkâr idüb Ebû Bekr ve emsâli saneme secde hâlinde sa'îd idi diyorlar. Bizim delîlimiz (yemhullâhu mâ-yeşâü ve yüsebbitü ve 'indehü ümmü'l-kitâb) dır. Cenâb-ı Ğafûr u Rahîm tevbe zamanında me'âsîyi mahv, tevbeyi isbât ider. Levh-i Mahfûz'da mektûb sa'âdet olsun şekâvet olsun 'abdin sıfatıdır. 'Abd ise bir hâlden diğere hâle tebeddülü câizdir. Kezâlik sıfatı'l-'abd olan şekâvet ve sa'âdet tebeddül ider. Lâkin 'abd âhiru'l-emrde hangisini ihtiyâr ideceğini Cenâb-ı Hak ezelde bilir. Bu sûrette 'ilm-i ilâhî cehle münkalib olmak lâzım gelmesün için sa'âdet ve şekâvet ezele nazaran tebeddül eylemez. Allâhümme sebbit kulûbenâ 'alâ dînike ve nes'elullâhe hüsne'l-hâtime.

Otuz İkinci Mes'ele:Îmânda İstisnâya Dairdir

Meşâyih-i Hanefiyye 'indinde: İnşâallah ben mü'minim demek câiz değildir.

Delilleri: İmân ancak hadd-i cezme bâliğ olan tasdîk ile sahîh olur. İnşâallah şartı ise tevakkuf ve ‘adem-i cezmın husûlüne delâlet ider. Tevakkuf ve ‘adem-i cezm îmânda şekkdir.

Naklî delîl: ‘’Ülâike hümü’l-mü’minûne hakkâ’’⁵⁸ âyetinin cümle-i ismiyye ve zamîr-i fasl “ve’l-mü’minûne” haber-i mu‘arrif bi’l-lâm ve “hakkâ” masdar-ı müekkedî ile gelmesi îmân mü’minîn ile kâim olduğına delâlete beyyine ile delâlet ider.

Meşâyih-i Eşâ‘ira ‘indinde: İnşâallah ben mü’minim demek câizdir.

Delilleri: Bir kimse ben muhakkak ‘indellâh mü’minim dise ğâibde ‘ilmullâh üzere hükm etmiş olur. Vâcib te‘âlâ hazretleri, kâfir olarak vefât ideceğini bildiği kimse müslim olarak vefât itmez. Zîra ‘ilmullâh tebeddül ve tegayyür itmez. Öyle ise bir kimse “ene mü’minün hakkâ” diyor, halbuki ‘ilm-i ilâhîde o kimse kâfir olarak ölür. O kimse ‘ind-i ilâhîde sâbit olan şey’in hilâfını haber vermiş oluyor, bu ise câiz değildir.

Hanefîler’in cevâbı: Ben mü’minim diye hükm iden kimsenin hükmî ancak îmân-ı sahîh küfri ibtâl eylediğine mebnîdir. Eger küfri ibtâl itmese îmânında şekk olmak lâzım gelir ki bu da küfrdür. Bir de Şâfi‘îler’in dedikleri gibi ‘âkibetü’l-emr hakkında ‘ilmullâh üzere ğaybe hükm degildir. Belki ‘ilmullâhın îmân hâlinde ta‘allukına hükümdür. Allah te‘âlâ eşyâyı ‘alâ mâ hiye ‘aleyhi bilür. O da fi’l-hâl mü’mindir; küfrden tevbe-i sâliha maktû‘ul-kabûl olduğuna binâen.

Fâide:

Zamân-ı mâzi veyâhud hâlde mütehakkik olan şeyde istisnâ câiz degildir. Amma cennete dühûlde îmân üzere vefât itmek şartdır. Vefât zamân-ı istikbâdedir. Binâen ‘aleyh cennete dühûlde istisnâ câiz olur, lâkin terki evlâdır. Zîra bizler şekk ü ibhâm iden elfâzdan ictinâb ile emr olındık. Bir de istisnâ talâk, ‘atâk, bey‘ gibi cemî‘ ‘ukûdı ref‘ ider. Kezâlik ‘akd îmânı da ref‘ ider. Binâen ‘aleyh îmânda istisnâ câiz olmadığı sâbit olur. Şerh-i Cevhera’da meâl i ‘tibâriyle (İnşâallah îmân ile vefât iderim) demek Eş‘arî ‘indinde sahîh, Mâtürîdî ‘indinde sahîh olmadığı vâki‘ olmuştur. Hulâsa hâlen ve istikbâlen îmânda istisnâ câiz degildir.

⁵⁸ Enfal, 8/4.

Otuz Üçüncü Mes'le: Enbiyâ Ve Rusûl Âhirete İntikâlden Sonra Hakîkaten Enbiyâ Ve Rusûl Midirler Yoksa Hükümünde Midirler?

Meşâyih-i Hanefiyye'ye göre: Hakîkaten rusûl ve enbiyâdırlar.

Meşâyih-i Eşâ'ira'ya göre: Anlar risâlet hükümündedirler.

Hanefiler'in delâli: 'Lâ nüferriku beyne ehadin min rusûlih''⁵⁹âyet-i kerîmesindeki ıtlâk vasf-ı risâletde rusûl-i 'izâm beyninde 'asr-ı Nebiyy-i Zî-şân'da ittihâd bulunduğu, tefâvüt bulunmadığına delâlet ider. Ve bu ittihâd ve 'adem-i tefâvüt irtihâl idenlerin risâlet hükümünde olmaklığını nefy ider. Eger nefy itmese Hazret-i Fahr-i 'Âlem'in risâlet hükümünde olması lâzım gelir. Fahr-i 'Âlem hakîkaten rasûl olduğundan yalnız hükmen risâleti bâtıdır. Bir de nübüvvet ve risâletle muttasıf olan ruhdır. Ruh mevt ile tegayyür itmediği gibi vasfi dahî tegayyür itmez.

Eşâ'ira'nın istidlâli: Risâlet, nübüvvet 'arazdır. 'Araz ise iki zamanda kalmaz; bâ-husûs muhtelif zamanda. Lâkin hükmü kalır. Fer'in hükmü aslın hükmü makâmına kâimdir.

Mevt ile 'iddet ahkâm-ı nikâha delâlet itdiği gibi kezâlik esnâ-i salâtda musallînin abdesti nakz olsa salâte münâfi ef'alde bulunmaksızın abdestini tecdîd ile edâ eylediği rek'at üzerine binâ ider. Bu esnâda musallî hükmen salâtdadır. Binâen 'aleyh enbiyânın risâleti bi-i'tibârî'l-hükm bâkîdir. Anınçün fi'l-hâl İslâm olanların îmânı sahîhdir.

Hanefiler'in cevâbı: Ervâh bâkî oldığı gibi kendisiyle kâim olan sıfatlar da bâkîdir. Zîra ba'zı a'râz zamaneynde bâkîdir. Meselâ ecsâm ile kâim olan elvân ecsâm kâim oldıkça bâkî olduğunu hiss ve müşâhede hükm ider. Risâlet de bunun gibidir. Bir de ahkam-ı şer'iyeler şer'an cevâhir menzilesine münzeldir. Binâen 'aleyh risâlet rûh gibi cevherdir. Husûsan bâlâda zikr olunan âyet-i celîle rusûl ve enbiyânın ba'de'l-irtihâl risâlet hükümünde olmalarını nefy ider.

Otuz Dördüncü Mes'le: Nübüvvetde Zükûret Şart Mıdır?

Meşâyih-i Hanefiyye 'inde: Zükûret nübüvvetin şartıdır. Zîra 've mâ erselnâ min kablike illâ ricâlen nûhî ileyhim''⁶⁰ âyet-i kerîmesi irsâl ancak ricâle mahsûsdir. Gayrileri irsâl olunmaz. Öyle ise nisânın nübüvvetini bu âyet-i kerîme nefy ider.

⁵⁹ Bakara,2/285.

⁶⁰ Yusuf,12/109

Bir de nisâ emârete, kazâyâ sâlih olmaz. Bunlara sâlih olmayınca nübüvvete sâlih olmaması lâzım gelir.

Meşâyih-i Eşâ'ira 'indinde: Nübüvvette zükûret şart olmayub nisânın nübüvveti sahîhdır. Çünkü 've evhaynâ ilâ ümmi mûsâ'⁶¹âyet-i kerîmesinde ümm-i Mûsâ'ya îhâ vâki' olmuştur. İhâ ise hasâis-i enbiyâdandır 'aleyhimüsselâm.

Hanefiler'in cevâbı: Vaktâ ki (ve ma erselnâ min kablike illâ ricâlen) âyetinde irsâl ve îhâ ricâle mahsûs olduğında kat'î ise bu âyet-i celîle de îhâ o zamanda meb'ûs Şu'ayb 'aleyhisselâma 'âid bir îhâyâ mahmûldür. Sonra ol nebî ya müşâfehe ya mürasele ümm-i Mûsâ 'aleyhisselâma bildirdi. Yâhud Hakk te'âlâ Mûsâ 'aleyhisselâmın vâlidesine bir melek gönderdi, lâkin 'alâ vechi'n-nübüvve degil, belki Hazret-i Meryem'e Cenâb-ı Cibrîl'in ba's olındığı gibi o melek kendine îhâ olunan şey'i ümm-i Mûsâ'ya tebliğ itdi. Yâhud (ve evhâ rabbûke ile'n-nehli) kavli-i şerîfnde olduğu gibi bi-tarîki'l-ilhâmdır. Allah te'âlâ ümm-i Mûsâ'nın kalbine 'azîmet-i câbire ilkâ eyledi ki sen Mûsâ'yı bir tâbuta vaz' it, ba'de denize bırak. O da mücebinci 'amel eyledi. Hulâsa îhâ bi-tarîki'n-nübüvve degildir.

Fâide:

Ehl-i tahkîk 'indinde: Zükûret nübüvvetin şartıdır. Buna muhâlif olanlar ancak şeyh Hasan el-Eş'arî hazretleriyle İmâm-ı Kurtubî'dir. Fukahâ-i 'izâm nisânın emâret ve kazâyâ sâlih olmadığını ictihâd itmişlerdir. Nübüvvete sâlih olmayacakları evleviyetdedir.

Otuz Beşinci Mes'ele:Avâm-ı Beşer 'âmm-i Melâikeden Efdal Olub Olmaması Hakkındadır

Meşâyih-i Hanefiyye 'indinde: Rusûl-i beşer rusûl-i melâikeden efdaldır. Binâen 'aleyh Mûsâ 'aleyhisselâm Cibrîl 'aleyhisselâmdan efdaldır. Ve rusûl-i melâike de âmm-i beşerden efdaldır. Ve etkiyâdan olan 'âmm-i beşer havâss-ı melâikeden gayri 'âmm-i melâikeden efdaldır.

Eşâ'ira 'indinde: Rusûl-i beşer melâikeden efdaldır. Melâike enbiyânın gayri beşerden efdaldır. Binâen 'aleyh 'avâm-ı melâike 'avâm-ı beşerden efdaldır. Ve ba'zı meşâyih-i Eşâ'ira mutlaka melâike beşerden efdal olmasına zâhib, ehl-i İ'tizâlin mezhebi de budur.

⁶¹ Kasas, 28/7.

Hanefîler'in delîli: "Yedhulûne 'aleyhim min külli bâbin selâmün 'aleyküm"⁶² âyet-i kerîmesinde melâike-i kirâm cennette mü'minîni ziyâret iderler. Mezûr ise zâirden efdaldır. Ve beşer şehvet ve gadab gibi ve kemâlât ve 'ibâdât iktisâbından meşgûl kılan hâcât-ı zarûriyyenin sünûhı gibi 'avâik ve mevâni'in vücûd ve tahkîkiyle beraber fadl ve kemâlât-ı 'ilmiyyeyi tahsîl ider. Halbuki bunca şevâğil ve savârifle beraber kemâl iktisâb eylemekliğin meşakkatî ziyâdedir. Ve ihlâsda medhali ziyâdedir. Beşerin melâikeden efdal olduğu sâbitdir.

Eşâ'ira'nın delilleri: Melâike-i kirâm envâr-ı kudsiyyenin tecellîsinden kendileri için hicâb bulunmayan rûhâniyyet-i latîfedirler. Binaen 'aleyh dâimâ envâr-ı Sübhâniyyeyi müşâhedede müstağrakdılar. Beşer ise envâr-ı ilahiyyenin müşâhedesine mâni' olan zulûmât-ı maddiyeden mürekkebdir. Melâike-i kirâm efdal olmak lâzım gelür.

Ve bir de beşerin kemâlâtı mürâcâ'ât-ı 'adîde ve iştiğâlât-ı kesîre ile 'alâ sebîli't-tedric hâsıl olur. Melâike-i kirâmın kemâlâtı ise mebde-i fitratdadır. Benî Âdem'in kemâlâtından melâike-i kirâmın kemâlâtı ekmeldir.

Hanefîler'in cevâbı: Nizâ' asl ve maddenin efdaliyyetinde degildir. Belki efdaliyyet sevâbın ekser olması ma'nâsınadır. Lâ şekk ğavâil ve mevâni-'i 'adîdeyi iktihâm ile beşerin kesb-i kemâl ve 'ibâdât-ı 'ilmiyye ve 'ameliyye eylemesi 'ibâdât ve tâ'âtında zahmet olmayarak tabî'î 'amel iden melâikenin tâ'ât-ı fitriyyesinden efdaliyyeti muhakkaktır. Buna (Efdalü'l-a'mâli ahmezühâ) a'mâlin efdali en meşakkatli olanıdır hadîs-i şerîfi de delâlet ider. Muhît'de beyân ediyor ki Hanefîyye 'inde muhtâr olan havâs benî-Âdem ki enbiyâ ve mürselîn cümle-i melâikeden ve etkiyâdan olan 'avâm-ı benî-Âdem 'avâm-ı melâikeden ve havâs-ı melâike 'avâm-ı benî-Âdem'den efdaldır. Ve Kâdîhân mezheb-i marzî bu olduğunu nass ve kat' itmişdir.

Ve Ebü'l-Hasen el-Buhârî'nin Ravzatü'l-'Ulemâ nâm kitâbında deniliyor ki enbiyâ-i benî-Âdem'den sonra efdal-i mahlûk rusûl-i melâike olan Cebrâil Mikâil İsrâfil 'Azrâil ve hamele-i 'arş, rûhâniyyûn, rıdvân mâlikdir. Sahâbe-i tâbi'in şühedâ-yı sâlihîn sâir mükelleflerden bi'l-ittifâk efdaldirler. İmâm-ı A'zam hazretleri 'inde müslimînden sâir nâs melâikeden efdaldır. İmâmeyn (İmâm-ı Muhammed ve İmâm-ı Ebî Yûsuf) hazerâtı 'inde sâir melâike sâir benî-Âdem'den efdaldır.

⁶² Rad, 13/23-24.

Otuz Altıncı Mes'ele: Kudret-İ Hakîkiyye Zıddına Sâlih Mi Degil Mi?

Meşâyih-i Hanefiyye 'inde: Kudret-i hakîkiyye bir âlet olub 'alâ sebîli'l-bedel zıddına sâlih olur.

Eşâ'irâ'nın 'inde: Zıddına sâlih olmayub belki zıddından her biri 'alâ hiddetin kudret ile olur.

Hanefiler'in delîleri: Bi'l-farz kudret-i 'abd re'sen mahlûk fi'li ile terk cânibine sâliha olmasa 'abd fi'linde muztar olub terki cihetine mütemekkin ve muktedir olamaz. Bu takdîrde 'abd fi'linde mecbûr olur. Hâlbuki 'abd fi'linde muhtâr olub mecbûr olmadığı edille-i kat'iyye ile sâbitdir. Bir de esbâb-ı fi'lden lisân gibi âlât ve edevât her sebep zıddına sâlih olur.

Meselâ lisân, sıdk ve kizbe sâlihdır. Yed hayr ve şerre sâlihdır ve gayri zâlik, kudret de bunun gibi olub sâir esbâbdan kudreti istisnâ tahakkümdür.

Eşâ'ira'nın delilleri: Kudret cânib-i fi'l ve cânib-i terke sâlih olsa kudretin kable'l-fi'l olmasını teslîm itmek lâzım gelir. Halbu ki kudretin me'al-fi'l olduğına icmâ' vardır. Bir de vakt-i vâhidde kâfırde 'ismete kudret, mü'minde hizlâna kudret lâzım gelür. Bunların zamân-ı vâhidde ictimâ'ı bâtıldır.

Hanefiler'in cevâbı: Kudretin cihetine sâlih olması demek 'alâ sebîli'l-bedeliye her birine salâhiyyet ve ta'allukı dimekdir. Bu hâlde kudretin fi'l üzerine takaddümi lâzım gelmez ve şahs-ı vâhidde 'ismet ile hizlânın ictimâ'iyle ittisâfi da lâzım gelmez. Muhtâr olan 'abd bilâ-vücûb diledigini işler. Ya'nî kâdir-i muhtâr olan 'abdden fi'li ihtiyâr bedelinde terki ihtiyârda tasavvur olunur. Kezâlik kâdir-i muhtârdan terki ihtiyâr bedeline fi'li ihtiyâr mutasavverdir.

Îzâh:

Ebû Mansûr Mâtürîdî *Te'vilâtı'nda* diyor ki 'abd her ne zaman bir fi'li işlerse zıddı olan fi'li muzî' olur. Yoksa zıddı olan fi'lden memnû' olmaz.

Anınçündür ki küfrü bi't-tercîh işleyen kimse küfrü tercîh ve ihtiyâr itmesiyle kuvvet-i îmânî zâyî' itmiş olur. Yoksa kuvvet-i îmândan memnû' olmaz. Kudret me'al-fi'l'in gavâmizine vâkıf olamayanlar dürlü dürlü mezhebe zâhib ve hattâ cebr-i mahza kadar da vâsıl oldılar. Lâkin Eş'arî hazretleri her ne kadar kudretin me'al-fi'l olduğına zâhib olmuş ise de o kudret ile eser vâcib olur haysiyyetdedir. Zıddına sâlih olmaz dimesiyle cebr de vâki' olmuştur. Eş'arîce kudret me'al-fi'l demek kudret bir fi'le ta'alluk itdi mi hemân o

fi'ilde eseri zâhir olur, zıddına te'sîr idemez demekdir. Bir de kudret dedigimiz fi'l kendisiyle hâsıl olan bir sebebdir. Min haysü'z-zât fi'lin 'illeti olduğında ihtilâf yokdur. Zîra Allah te'âlâ hazretlerine secdeye kudret ve el-'iyâzü billâh saneme secdeye kudret birdir. Bu kudretde ihtilâf yokdur. Belki ihtilâf kudretin emr, nehy fâ'ilin kasdına izâfetledir. Bu ihtilâf zât-ı kudretde ihtilâfî îcâb itmez. Meselâ kâfir küfriyle iştiğâli hâlinde küfr ile iştiğâli yerine îmân ile iştiğâl eylese o kudret ile îmân hâsıl olur. Lâkin o kudreti küfre sarf itmek ile kudretü'l-îmânı zâyî' itmiş olur. Bu takdîrde mükâfât müâhaze me'mûrun bih ve gayr-i me'mûrun bih sâliha kudreti me'mûrun bihin gayrisine sarf ile olur. Ammâ selâmet-i esbâb ve'l-âlât ve cevârih ma'nâsına olan istitâ'at, kudret, bi'l-ittifâk kable'l-fi'ldir ve sıhhat-i teklîf dahî ancak bu ma'nâyâ olan istitâ'ata i'timad ider.

Otuz Yedinci Mes'ele: Kudret-İ 'abdin Makdûrda Te'sîri Var Mı Yok Mu?

Meşâyih-i Hanefiyye 'inde: Asıl fi'il Allah te'âlânın kudret ve tekvîniyledir. Tâ'at ve ma'siyet olmaklığı kudret-i 'abd ile dir.

Delilleri: "İnnellâhe lâ yüğayyiru mâ bi-kavmin hattâ yüğayyirû mâ-bi-enfüsihim"⁶³ ve "zâlike bi-ennellâhe lem yekü müğayyiran ni'meten en'amehâ 'alâ kavmin hattâ yüğayyirû mâ-bi-enfüsihim"⁶⁴ ve "lehâ mâ kesebet ve 'aleyhâ me'k-tesebet"⁶⁵âyât-ı kerîmeleri kudret-i 'abdin fi'ilde nev'ammâ te'sîri olduğına delâlet ider. Eger 'abdin kudreti için makdûrda nev'ammâ te'sîri Vâcib te'âlâ hâsıl itmese idi bu âyetlerde teğayyür ve kesb 'abde nisbet olunmazdı. Bu nisbet vasf-ı fi'lin kudret-i 'abd ile hâsıl olduğunu isbât ider.

Eşâ'irâ 'inde: Ef'âl-i 'ibâd yalnız kudretullâh ile hâsıl olur. 'İbâdın kudreti için ef'âlinde te'sîri yokdur.

Şerh-i Mevâkıf'da şöyle îzâh ediyor: İbdâ' ve ihdâs cihetinden fi'l-i 'abd Allah'ın mahlûkıdır, 'abdin meksûbıdır. 'Abdin meksûbı demek, fi'l 'abdin kudret ve irâdesine mukârin olmak lâkin 'abdden o fi'lin vücûdında aslâ te'sîr ve o fi'le mahal olmakdan başka medhali yokdur. Bu da bizzât şeyh Hasan Eş'arî hazretlerinin mezhebidir.

Eşâ'irâ'nın delilleri: Allah te'âlânın kâinâtı îcâdda infirâdı delâil-i kat'îyye ile sâbit ve 'abd için ancak kesb sâbit oldıysa kesb-i 'abdin ef'alde te'sîr ve medhali olmayarak mücerred fi'le mahal olmasından 'ibâret olmasını iktizâ ider.

⁶³ Rad, 13/11.

⁶⁴ Enfal, 8/ 53.

⁶⁵ Bakara, 2/286.

Hanefîler'in cevâbı: Allah te'âlâ kudret ve ihtiyâr-ı 'abdi bir hâlde kıldı ki her ikisi de fi'ilde medhaldârdır. Yohsa her ikisinin zâtlarını müstakillen fi'ilde medhaldâr kılmadı. Anın için fi'li-i vâhidin kudreteyn-i müstakilleteyn ile husûlü lâzım gelmez. Kesbin vasf-ı fi'ilde mü'essir olmaklığından Cenâb-ı Hakk'ın kâinâtı îcâdda infirâdına halel ve ulûhiyyetine de nakîsa lâzım gelmez. Eger her ikisinin zâtlarının fi'ilde te'sîri olsa idi Allah te'âlânın kâinâtı îcâdda infirâdına halel geldiği gibi müstakil iki 'illetin fi'li-i vâhîde tevârüdi de lâzım gelir idi. Binâen 'aleyh her ikisinin fi'ilde ne'ammâ medhaldâr oldukları sâbit olur.

Îzâh:

Fahrudîn Râzî'nin îzâhı: Kesb bir sıfatdır ki kudret-i 'âbd ile hâsıl olur. 'Abdin kudreti de kudretullâh ile hâsıl olur. Meselâ salât, katl, bunların her ikisi harekedir. Lâkin biri tâ'at biri ma'siyyetdir. Mâ-bih'il-iştirâk olan hareke mâ-bih'il-imtiyâz olan tâ'at ve ma'siyyetin gayridir. Burada asl-ı hareke kudretullâh iledir. Vasf-ı hareke kudret-i âbd iledir. Kesb dedikleri de budur. Bir de kesb-i âlât ve edevât, fikr ve ta'b ile îcâd ve ihdâsdir. Halk bunun hilâfinadır ki âlât ve edevât fikr ve ta'bsiz hâsıl olur.

Otuz Sekizinci Mes'ele: Asl-ı Kitâbda Bu Mes'ele Otuz Dokuzuncudur. Otuz Sekizinci Mes'ele İnkâ' Hâl Mi Ma'dûm-I Mahz Mı Hakkındadır

Su'ûbetine binâen tercemesinin terkiyle aslîde umûr-ı mühimmeden kılınan bir mes'ele kırkıncı olarak vaz' ve terceme olunmuştur.

İrtidâd ile 'amel habt ve bi'l-küllîye muntefî oldıktan sonra tevbe ile 'avdet ider mi itmez mi?

Meşâyih-i Hanefiyye'ye göre: El-'iyâzü billâh mü'min irtidâd idüb ba'dehû îmân iderse a'mâl-i sâbıkası 'avdet itmez. Zîra (ve men yekfür bi'l-îmâni fe-kad habita 'amelüh) âyet-i kerîmesinin ıtlâkı bir kimse ba'de'l-irtidâd irtidâdı üzere vefât itse yâhud îmân eylese 'ameli habt olub 'avdet itmeyeceğine delâlet ider.

İmâm-ı Şâfi'î ve meşâyih-i Eşâ'ira'ya göre: Ba'del-irtidâd îmân iden kimsenin 'ameli 'avdet ider. "Ve men yertedde minküm 'an dînihî fe-yemût ve huve kâfirun fe-ülâike habitat a'mâlühüm"⁶⁶ âyet-i kerîmesinin delâleti ihbâtü'l-a'mâl irtidâd üzere mevt

⁶⁶ Bakara217

sebebiyledir. “Ve men yekfur bi'l-îmâni fe-kad habita ‘amelüh”⁶⁷ âyetini evvelki âyete haml ile delîlini cem‘ itdiler. Zîra mukayyed ile ‘amel mutlak ile ‘ameli müstelzimdir. ‘Aksi câiz degildir. Bu ikinci âyet-i kerîme ıtlâkı üzere kalmadı. Binâen ‘aleyh vefât iden kimsenin a‘mâl-i müktesebesi habt olub îmân idenin ‘ameli ‘avdet eylediği sâbit olur.

Hanefîler’in cevâbı: Mutlak ıtlâkı üzere mukayyed de takyîdi üzere cârîdir. Yoksa mutlakı mukayyede haml sahîh degildir. Eger haml sahîh olsa mutlakın hükmünü ibtâl lâzım gelir ki bâtıldır.

Bir de mutlakı mukayyede ‘adem-i haml, icmâ‘ ile sâbitdir. Âyetlerin ikisiyle de ‘amel olunur. Binâen ‘aleyh ba‘de’l-irtidâd vefât idenin ‘ameli habt olduğu birinci âyetle, ba‘de’l-irtidâd îmân idenin ‘ameli ‘avdet itmeyüb habt olduğu da ikinci âyetle sâbit olur.

Fâide:

İrtidâd tav‘an sâdır oldu ise bi'l-ittifâk cemî-i‘ hayrâtı habt ider. Ba‘de’t-tevbe eimme-i Hanefiyye ‘indinde hayrât ‘avdet itmez. Şâfi‘î ‘indinde ‘avdet ider. Menşe-i hilâf, Şâfi‘îler mutlakı mukayyede haml iderde ihbât-ı ‘amelde şart küfr üzere vefât itmekdir dirlir.

Hanefîler ise mutlakın mukayyede hamlını tecvîz itmeyüb ikisiyle de ‘amel iderler. İhbât-ı ‘amelde küfr üzere fevti şart kılmadılar. Bu takdîrde eimme-i Hanefiyye’nin kavli üzere ibtidâ müslim olan kimse ile kendisinden küfr sâdır olub da ba‘dehû îmân iden beyninde ‘adem-i hayr cihetinden fark yokdur. Belki küfr sâdır olan daha eşeddir. Zîra insan İslâmiyyet sebebiyle cemî-i‘ âsâmdan kurtulur. Lâkin küfr âsâmı izâle itmez. Hattâ ba‘de’t-tevbe İslâmiyyet hâlinde ne kadar ferâiz ve vâcibât fevt itdiyse ba‘de’t-tevbe kazâsı vâcib olur.

Otuz Dokuzuncu Mes’ele: Küffâr Furûz Ve Vâcibâtı Terk İtdiklerinden Dolayı ‘Azâb Olunur Mı Olunmaz Mı?

Cumhûr-ı Hanefiyye: Küfr ‘ukûbeti üzerine zâid terk-i furûz ve vâcibât itdiklerinden dolayı âhiretde ‘azâb olunmazlar. ‘İbâdâtın vücûbına i‘tikâdı terk itdiklerinden dolayı ‘azâb olınacaklarına zâhib oldılar.

İmâm-ı Şâfi‘î hazretleri: ‘Ukûbet-i küfr üzerine zâid ‘ibâdât ve i‘tikâdı terk itdiklerinden dolayı küffâr ‘azâb olınacaklarına zâhib olmuşlardır.

⁶⁷ Maide,5/5

Hanefîlerin delaili: Zamân-ı sa‘âdet-i Peygamberîde Hazret-i Mu‘âz radiyallâhu ‘anh hazretlerinin taraf-ı Nebevîden ilk def‘a Yemen’e icrâ-yı me‘mûriyyetlerinde vâki‘ nesâyah-i seniyyede (Yâ Mu‘âzüinneke in te’ti kavmen ehle kitâbin fe’d-‘uhüm ilâ şehâdeti en lâ ilâhe illallâh ve ennî rasûlullâh. Fe-innehüm in ecâbûke fe-e‘limhüm ennellâhe ferada ‘aleyküm hamse salevâtin külle yevmin ve leyletin) buyruldu. Bu hadîs-i şerîfden fehm olunan salevât-ı hamsenin farziyyeti icâbetden sonradır. ‘Adem-i icâbetleri hâlinde farz olmaz. Zîra farziyyeti hakkında delîl yoktur. Ve bu hadîs-i şerîf ‘adem-i farziyyetine delîl degildir.

Şâfi‘îler: ‘Mâ selekeküm fî sakara kâlû lem nekü mine’l-musallîn’’⁶⁸ âyet-i kerîmesiyle istidlâl iderler. Çünkü bu âyet-i kerîmeden fehm olunan küffârın ferâiz-i dîniyyeyi terk itdiklerinden dolayı nâr-ı cehîme gireceklerdir.

Hanefîler’in cevâbı: Bu âyetde (lem nekü mine’l-musallîn) lem nekü mine’l-mu‘tekidîne farziyyete’s-salâti; ya’nî biz salâtın farziyyetini mu‘tekid olmadık demektir. Bu takdîrde ‘azâb, i‘tikâdı terk itdiklerine binâendir. ‘İbâdâtı terk itdiklerine binâen degildir.

Kırkıncı Mes’ele

Bu mes’eleyi Nazmü’l-Ferâid’de sâbıkan zikr olunan umûr-ı mühimmeden ‘add eylemiştir.

Tevbe-i ye’s ile îmân-ı ye’sin kabûl olup olmadığı hakkındadır:

Meşâyah-i Hanefiyye ‘indinde: Tevbe-i ye’s makbûldür. Îmân-ı ye’s makbûl degildir.

Meşâyah-i Eşâ‘ira ‘indinde: İkisi de makbûl degildir.

Eşâ‘ira’nın delilleri: ‘‘Ve leyseti’t-tevbetü lillezîne ye‘melûne’s-seyyiâti hattâ izâ hadara ehadehümü’l-mevtü kâle innî tübtü’l-âne vелеlezîne yemûtüne ve hüm küffâr’’⁶⁹ âyet-i kerîmesinde küfr üzere vefât idenler ile fâsık ve kâfırlardan mevte kadar tevbeyi te’hîr idüb de hîn-i mevte de tevbe idenlerin tevbeleri kabûl olmadığını Allah te‘âlâ müsâvî kıldı. Bu müsâvât fâsıkın hâl-i ye’sde tevbesi kabûl olamayacağına delâlet ider. Lâkin ‘ulemâ ‘‘inneme’t-tevbetü ‘alallhi lillezîne ye‘melûne’s-sûe bi-cehâletin sümme yetûbüne min karîbin fe-ülâike yetûbullâhu ‘aleyhim’’⁷⁰ âyet-i kerîmesinin delâletiyle ‘ussât-ı mü’minînin tevbesi muktezâ-yı va’d-i ilâhî -mahtûm gibi- olarak kabûl olduğına (ve

⁶⁸ Müddesir, 74/42-43

⁶⁹ Nisa, 4/18.

⁷⁰ Nisa, 4/17.

leyseti't-tevbetü el-âye) âyet-i kerîmesiyle de münâfikûnın tevbesi makbûl olmadığına; (velelezîne yemûtüne ve hüm küffâr) âyetiyle dahî küffârın tevbesi kabûl ol madığına hüküm eylediler.

Meşâyih-i Hanefiyye: Tevbe-i ye's makbûl olduğunu (innellâhe te'âlâ yekbelü tevbete 'abdihî mâ-lem yüğayyir) hadîs-i Nebevîsi rûh hulkumda tereddüd itmedikçe 'abdin tevbesi makbûl olduğına delâlet ider diyorlar. Lâkin rûhın tereddüdi vakti melâikenin mu'âyenesi ve melekü'l-mevtin kabz-i rûha mu'âlecesi zamânıdır. O zamanda tevbe tasavvur olunamaz demişlerdir.

Binâen 'aleyh 'ulemâ-i 'izâm nez-'i rûh zamanında 'abdin recâsı bâkîdir. Kendisinden nedâmet ve fi'li terk üzere 'azm sahîhdir. Bir de yevm-i kıyâmetde ve yevm-i ye'sde nefsi için gayrın şefâ'ati kabûl olunca mü'min olan insanın âhir 'ömründe kendi nefesine şefâ'ati dahî kabûl olacağı bi-tarîki'l-evlâdır diyorlar. Ğayetü'l-emr insan-ı mü'min her ne vakt zillet yüzünü bâbullâha tevcîhe ve yed-i esrârını 'Âlimü's-sirr ve'l-hafiyâyâta ref' iderse fazl-ı ilâhî olarak tevbesini kabûl ider.

Yâ Rabbi tekabbel tevbetî veğsil havbetî ve ecib da'vetî vehdî kalbî ve kefâ billâhi veliyyen ve kefâ billâhi nasîrâ. Yâ fârice'l-hemm yâ kâşife'l-ğemm, mucîbe da'vetî'l-muztarrîn, Rahmâne'd-dünyâ ve'l-âhirati ve Rahîmehümâ, ente terhamünâ ferhamnâ bi-rahmetin tüğnînâ bihâ 'an rahmeti men sivâke. Yâ karîben ğayra be'îd ve yâ şâhiden ğayra ğâib ve yâ ğâliben ğayra meğlûb. Allâhümme inne zünûbenâ kad 'azumet ve ente e'zamü minhâ ve ecell. İf'al binâ mâ ente ehlühû velâ tef'al binâ mâ nehnü ehlüh. Ve sallallâhu 'alâ seyyidinâ ve rûhinâ Muhammedin ve 'alâ âlihî ecme'în.

Nazar-ı dikkate:

Arabiyyü'l-asl olan kitâbın belâğatini ğâib itmemege gayret eyledigimden işbu tercemenin iyice ihâta idilebilinmesi için birkaç def'a mütâla'a olunması kârî'nin hâssaten nazar-ı dikkatine 'arz olunur. Fiy'âtı 3 gurûşdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İZÂHU'L-'AKÂİD NAZMU'L-FERÂİD'İN İÇERİK VE SAĞLADIĞI KATKI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Değerlendirme hususu kendi içinde farklı açılardan yapılabilir. Asıl metnin aidiyeti sorunu değerlendirme kapsamında düşünülebilirse de bu konuyu daha önceki bölümde ayrı bir başlık altında ele aldığımızdan burada sadece eser değerlendirmesine yer vereceğiz. Bu itibarla söylemek gerekirse, değerlendirmemiz öncelikle içerik ve yöntem açısından gerçekleştirilecektir. Bu konuda izleyeceğimiz yöntem, asıl metin ile tercüme metnin içerik karşılaştırması şeklinde olacaktır. Bu şekilde asıl metin ile tercüme metninde yöntemsel anlamda görülen farklılıklar da ortaya çıkmış olacaktır. Ayrıca mütercimın tercüme esnasında olası ekleme-çıkarma ya da açıklama tarzı insiyatifleri de izhar edilecektir. Değerlendirmenin bir başka veçhesi ise konu itibarıyla olacaktır. İki mezhep arasındaki farklılıklar, belirli başlıklar altında muhtasar olarak ele alınacaktır.

İçerik açısından tahlilde öncelikle eserde/asıl metinde kullanılan kaynakları zikretmek gerekli görülebilir. Bu itibarla müellif ve mütercimın kaynakları ayrı ayrı ortaya konulmuş; bu şekilde de metinde kullanılmayıp mütercimın yararlandığı farklı eserlerin olup olmadığı açığa çıkmış olacaktır.

1. Nazmu'l-Ferâid ve İzâhu'l-akâid'in İçerik Karşılaştırması

1.1. Nazmu'l-Ferâid

Şeyhzâde eserini oluştururken temel kelimeler ve tefsir kaynaklarından faydalanmıştır. Yararlanmış olduğu kaynaklara baktığımızda birçoğunun Osmanlı medreselerinde kelimeler ve tefsir alanında okutulan eserler olduğunu görmekteyiz. Örneğin kelimeler ilminde *Şerhu'l-Mevâkıf*, *Akâidu'n-Nesefî*, *Tevâihu'l Envâr*, *Metali'u'l-enzâr* tefsirde *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*, *el-Keşşâf an Hakâiki 't-Tenzîl* adlı eserler okutulmaktaydı.⁷¹

Nazmu'l-Ferâid iki mezhep arasındaki farkları kırk madde halinde ayrıntılı bir şekilde almıştır. Ayrıca Şeyzâde ele aldığı maddeleri izah ederken hangi kaynaklardan faydalandığını konunun içinde belirtmiştir. Konuları ayrıntılı bir şekilde ele alması gerekli gördüğü yerlerde kendi görüşlerini belirtmesi yönüyle iki mezhep arasındaki farklar alanında yazılan diğer eserlerden ayrılmaktadır. Zengin içerik ve anlatımından dolayı kendisinden

⁷¹ Mefail Hızlı, *Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler*, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi C. 17, S. 1, 2008.

sonraki Kelam ve Mezhepler Tarihi alanında yazılan eserlere kaynaklık etmiştir. Hatta Muhammed Emin İzzî risalesi *Nazmu'l-Ferâid*'in özeti niteliğindedir.⁷²

Şeyhzade'nin *Nazmu'l-Ferâid*'de yararlandığı eseleri burada vermenin faydalı olacağını düşündük. Bunlar ;

el-Mevâkıf: Eş'arî kelamcılardan olan Alaüddin el- İci (756-1355)'nin kelama eseridir.⁷³

Bahru'l Kelâm: Ebu'l Mu'in en-Neseî'nin (ö. 508/1115) kelâm ilmine dair küçük bir eserdir. Kitabın Arapça tahkiki ve Türkçe tercümleri yapılmıştır.⁷⁴

Tevîlâtü'l-Kur'an: İmam Ebu Mansur Mâtûrîdi'nin (333/945) tefsire dair eseridir.⁷⁵

Akîde: Ebu Cafer et- Tahâvî, Hanefî âlimlerden olan Tahâvî'nin (321/933) kısa bir akâid risâlesidir.⁷⁶

Kitâbu'l Erbâin fî usûlu'd-Dîn: Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210)müfessir ve Eş'arî mütekellim olan Râzî'nin kelam ilmine yönelik eseridir.⁷⁷

Şerhu'l Mevâkıf: Seyid Şerif el-Cürcanî (ö. 816/1413), el- İci'nin *Mevâkıf* adlı eserine yapılmış bir şerhtir.⁷⁸

Şerhu Cevheri't-tevhid: Eş'arî-Mâlikî âlimlerinden Ebû İshak İbrâhim b. İbrâhim el-Lekânî'nin (ö.1041/1631) akaide dair cevherü't-tevhid adlı eserine yazılmış şerhlerden birisidir. Eser üzerindeki ilk çalışmaları bizzat müellifi İbrâhim el-Lekânî yapmıştır. Lekânî Cevhere'ye büyük, orta ve küçük hacimli olmak üzere üç ayrı şerh yazmıştır.⁷⁹

İşârâtü'l-Merâm: Beyâzîzâde Ahmed Efendi'nin (ö.1098/1687) Eş'arîler ile Mâtûrîdiler arasındaki ihtilâflı konuları oldukça geniş bir şekilde ele alan bir eserdir.⁸⁰

Telvih: Sadüddin Teftâzânî ((ö. 792/1390)) tarafından Sadrüşşeria'nın *et-Tavzîh* adlı eserine yapılmış şerhtir.⁸¹

İrşâd: İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'nin (ö. 478/1085) kelâma dair eseridir. *İrşâd*, çok kısa bir mukaddimeden sonra otuz kadar ana bölümden (bab), meydana gelmektedir. Kelâma giriş mahiyetindeki ilk bölümde “nazar”, ikincisinde “ilim” konusu işlendikten sonra sekiz bölüm ulûhiyyet bahislerine ayrılmış, burada temel ulûhiyyet konuları

⁷² Murat Memiş, “Eş'ari-Mâtûrîdi İhtilâfına Dair İki Risâle”, *DEÜİFD*, XXXV/2012, s. 79.

⁷³ Hızlı, a.g.e.,

⁷⁴ Memiş, a.g.m, s. 79.

⁷⁵ Bekir Topaloğlu, “Te'vilâtü'l-Kur'an”, *DİA*, 2012, C. XXXXI, s. 32.

⁷⁶ Murat Memiş, a.g.e., s.78.

⁷⁷ Murat Memiş, a.g.e., s. 80.

⁷⁸ Murat Memiş, a.g.e., s. 83.

⁷⁹ Emrullah Yüksel, “Cevherü't-Tevhîd”, *DİA*, 1993, C. VII, s. 457.

⁸⁰ Murat Memiş, a.g.e., s. 84.

⁸¹ Memiş, a.g.e., s. 83.

işlenirken özellikle isbât-ı vâcib delilleri, sıfât-ı ma‘neviyye, kelâm sıfatı ve rü’yetullah meseleleri açıklanmıştır.⁸²

Usulü Pezdevî: Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089) Hanefî fakihî ve Hanefî fıkıh usulü müellifidir.⁸³

el-Fetâva'l-Bezzâziyye: Bezzâzî (ö.), asıl adı el-Câmi'u'l-vecîz olan ve Fetâva'l-Kerderî diye de bilinen bu meşhur eserini Anadolu'ya gitmeden önce h. 812 (m. 1409-10) yılında bitirmiştir. Eserde ilk Hanefî imamlarının görüşleriyle daha sonraki devirlerde Hanefî âlimler tarafından verilen fetvalar muteber kitaplardan özetlenerek derlenmiştir. Gerek İmam Ebû Hanîfe ve talebelerinin, gerekse sonraki âlimlerin görüşlerini verirken bunlar üzerinde değerlendirmelerde bulunarak fetvaya uygun tercihler yapması, Bezzâzî'nin ilmî kudretini göstermektedir.⁸⁴

Tavâli 'u'l-Envâr: Nâsırüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin kelimine dair eseridir.⁸⁵

el-Müntekâ: Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945)'in İmamı Azam ve öğrencilerinin görüşlerini topladığı eserdir.⁸⁶

Şerhu'l-Muhtasari'l-Kebîr fi'l-Fıkh: Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed et-Temîmî el-Ebherî (ö. 375/986)'nin eseridir.⁸⁷

Tefsîru'l Vâsıt: Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076) tarafından yazılmıştır. *DİA*, da *et-Tefsîrû'l-Basît* olarak gösterilmektedir.⁸⁸

Tebşîratu'l-Edille: Mâtûrîdî âlimlerinden Ebü'l-Muîn en-Nesefî'nin (ö. 508/1115) kelâma dair eseri.

Şerhu Te'vilâti'l-Şur'ân: Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkandî (ö. 539/1144) İmam Mâtûrîdînin *Tevilat'*ına yapmış olduğu şerhtir.⁸⁹

el-Umde ve el-İ'timâd: Büyük Hanefî alimi Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310)'ye ait eselerdir.⁹⁰

Ta'dîlu'l Ulûm ve Tavzîh: Ubeydullah b. Mes'ud Sadruşşeria'ya ait eselerdir.⁹¹

⁸² İlyas Üzümlü, “*el-İrşâd*”, *DİA*, 2000, C. XXII, s. 455.

⁸³ Murteza Bedir- Ferhat Koca, “Pezdevî, Ebü'l-Usr”, *DİA*, 2007, C. XXXIII, s. 264.

⁸⁴ Ahmet Özel, “Bezzâzî”, *DİA*, 1992, C. VI, s. 114.

⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “Beyzâvî”, *DİA*, 1992, C. VI, s. 101.

⁸⁶ Memiş, a.g.m, s. 78

⁸⁷ Muhammed Suveys, “Ebu Bekir Ebherî”, *DİA*, İstanbul 1994, C. X, s. 74

⁸⁸ Abdurrahman Çetin, “Vahîdî”, *DİA*, İstanbul 2012, C. XXXII, s. 438

⁸⁹ Hacı Mehmet Günay, “Alâeddin “Semerkandî””, *DİA*, İstanbul 2009, C. XXXIX, s.470

⁹⁰ Memiş, a.g.m, s. 80

⁹¹ Memiş, a.g.m, s. 80

Keşful Keşşaf: Ebû Hafs Ömer b. Abdurrahman el- Kazvinî (ö.745/1344)nin Zemahşerî'nin *Keşşaf* tefsiri üzerine yazmış olduğu haşiyedir.⁹²

el- Müsâyere: İbnü'l-Hümâm'ın (ö. 861/1457) kelâma dair eseridir.⁹³

Fusûlü'l-bedâyi: molla Fenarî'ye ait önemli bir eserdir.⁹⁴

Şerhu'l Makâsîd: Sa' deddin et-Teftâzânî'nin (ö. 792/1390) hayatının son dönemlerinde 784 (1382) yılında Semerkant'ta tamamladığı eserdir. Kelâm ilminin önemli kaynaklarından biri haline gelmiş, özellikle Osmanlı medreselerinde *Şerhu'l-Mevâkıf* tan sonra en fazla okutulan eserler arasındadır.⁹⁵

Şerhu'l Akâid: Teftazânî (ö.791/1389) tarafından Ömer en- Neseffî'nin Akâidi'ne yazılmış şerhtir.⁹⁶

1.2.İzâhu'l-akâid

İlk öce şunu söyleye biliriz İlgınlı Hacı Muhammed Emin Efendi *Nazmu'l-Ferâid*' e *İzâhu'l-akâid* ismini ekleyerek müstakil bir eser oluşturmaya çalışmıştır. Bu öngörümüzü eserin içeriği desteklemektedir. İçeriğe baktığımızda mütercim konuları metin çeviri şeklinde değil kısaltarak özet mahiyetinde vermiştir. Ayrıca mütercim konuların birçoğunda asıl metinde olan eser isimlerini zikretmemiştir. Asıl metinde bazı konularda üç dört eser ismi geçerken tercümede bir, iki isim ya geçmekte ya da hiç geçmemektedir. Örneğin birinci konu olan vücûb bahsinde tercümede *Şerhi Mevâkıf ve Sahâif* adlı eserler yoktur asıl metinde ise mevcuttur. Asıl metinde birçok konuda yer alan tetimme bölümü de tercümede yoktur. Tetimme bölümüne de on dördüncü konu olan müteşâbihat kısmını verebiliriz asıl metinde mevcut iken tercümede yoktur.⁹⁷

Dikkatimizi çeken bir başka husus müellifin kullanmış olduğu kaynaklar dışında başka bir kaynak kullanılmamış olması ve asıl metinde olmamasına rağmen mütercimin sehven Haricilere ait olan “amelin imandan bir cüz” olduğu görüşünü Mürcîe'nin görüşü gibi aktarmasıdır.

⁹² Memiş, a.g.m, s. 81

⁹³ Şerafettin Gölcük, “el- Müsâyere”, *DİA*, Ankara 2006, C.XXXII, s.71

⁹⁴ İbrahim Hakkı Aydın, “ Molla Fenarî” *DAİ*, İstanbul 2005, C. XXX. S.246.

⁹⁵ Mustafa Sinanoğlu, “el-Makâsîd” *DİA*, İstanbul 2003, C.XXVII, s.420.

⁹⁶ Memiş, a.g.m, s. 82

⁹⁷ Karşılaştırma için bkz. Krş, Şeyhzade Abdurrahim b. Ali Amâsi, *Nazmü'l- Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid*, Kahire 1318, s. 24, Hacı Ali Efendi-Zade Muhammed Emin, *İzâhu'l Akâid*, s. 34

2. Eserin Konu İtibariyle Değerlendirmesi

2.1. İman Konusu

İman konusu Eş'arîler ile Mâtûrîdiler arasında çok yoğun tartışmaların yapıldığı konulardan biridir. İmanın tanımı, iman İslam ilişkisi, imanda artma ve eksilmenin olup olmayacağı, mukallidin imanı gibi konular uzun uzun tartışılmıştır.

Ebu Hanife'ye göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Sadece ikrar ya da sadece tasdik ile iman olmaz. Eğer sadece tasdik iman olsaydı münafıkların ve bütün kitap ehlinin mü'min olması gerekirdi.⁹⁸

Mâtûrîdiler'e göre iman ikrar ve tasdikten ibarettir. İmanın kaynağı kalp, lisân ile ikrar ise imanın fer'idir⁹⁹ şeklinde Ebu Hanîfe'ye ait olan tanımdan hareketle Mâtûrîdiler Ebu Hanife'yi takip etmişlerdir. Mâtûrîdi'ye göre iman kalp ile tasdiktir.¹⁰⁰ Tasdik olmadan iman gerçekleşmiş olmaz. “Ey Peygamber! Kalpten inanmadıkları hâlde, ağızlarıyla “İnandık” diyenler (münafıklar) ile Yahudilerden küfürde yarışanlar seni üzmesin”¹⁰¹ ayetini delil göstererek imanın dil ile gerçekleşmeyeceğini söyler.

Eş'arî'ye göre iman tasdiktir. Tasdik de ancak marifet ile olur. Buradan Mâtûrîdi ve Eş'arî'nin iman tanımının aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Cüveyni'ye göre Allah'ın varlığı ve birliğini tasdik etmektir.¹⁰² Mutezili alimlerden İbnu'r Râvendî, Eş'arîler'den Beceli, Kadı Ebu Bekir Bâkîllânî, Cürcânî, İsfârâînî iman konusunda Eş'arî gibi düşünmektedir.¹⁰³ Nîsaburî ise iman konusunda Cüveyni gibi düşünmektedir.¹⁰⁴ Mütercim ise Eş'arîler'in iman konusundaki görüşlerini belirtirken “nokta kadar da olsa ikrar vaciptir” demiştir.¹⁰⁵ Buradan hareketle de müellifin iman konusunda Eş'arî, Cüveyni,

⁹⁸ İmamı Azam Ebu Hanife, *el-Vasiyye (İmamı Azam'ın Beş Eseri İçinde)*, çev.: Mustafa Öz, İFAV Yayınları, İstanbul, s. 65.

⁹⁹ İmamı Azam Ebu Hanife, *el-Fıkhü'l-ıbsat (İmamı Azam'ın Beş Eseri İçinde)*, çev.: Mustafa Öz, İFAV Yayınları, İstanbul, s. 51; Nüreddin es-Sâbûnî, *Mâtûrîdiyye Akâidi*, çev.: Bekir Topaloğlu, Ankara 2005, s. 171.

¹⁰⁰ Ebû Mansûr el-Mâtûrîdi, *Kitâbü't-Tevhid*, çev.: Bekir Topaloğlu, İsam Yayınları, Ankara 2016, s. 565.

¹⁰¹ Maide, 5/41; Ebu'l-Yusr Muhammed el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev.: Şerafeddin Gölçük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015, s. 223.

¹⁰² İmâmü'l -Harameyn Cüveynî, *Kitâbü'l-İrşâd: İnanç Esasları Kılavuzu*, çev.: Heyet, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012, s. 321.

¹⁰³ Seyyid Şerif Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf (Metin-Çeviri)*, çev.: Ömer Türker, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, C. III, s. 614.

¹⁰⁴ Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarîlik-Maturidilik İlişkisi*, (Doktora Tezi) Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Dalı, İslam, Ankara 2011, s. 283.

¹⁰⁵ Bkz. Hacı Ali Efendi-Zade Muhammed Emin, *İzâhu'l-Akâid Nazmü'l-Ferâid Tercümesi*, Müşterekü'l-Menfa'a Osmanlı Matba'ası, İstanbul 1338, s. 54.

Râvendî, Becelî gibi âlimlerin değil de diğer Eş'arî âlimlerin görüşünü aldığı görülmektedir.

İmanda artma ve eksilme konusunda Eş'arîler arasında tam bir ittifaktan bahsedilemez. Eş'arîler de imanda artma ve azalma görüşünün kaynağının İmam Şafî'ye dayandığını söyleyebiliriz. İmam Şafî'ye göre iman artar ve azalır.¹⁰⁶ Şafî "Mü'minler ancak o kimselerdir ki; Allah anıldığı zaman kalpleri ürperir. O'nun âyetleri kendilerine okunduğu zaman (bu) onların imanlarını artırır"¹⁰⁷ ayetini de delil olarak göstermiştir. Cüveynî'ye göre imanda artma ve eksilme olmaz. Cüveynî imanı tasdik olarak kabul etmiş ve bir tasdikten başka tasdike üstünlüğü olamayacağını dile getirmiştir.¹⁰⁸ Kalânasî imanı taat olarak kabul edersek artma ve eksilmenin kabul edilebileceğini savunmuştur.¹⁰⁹ Bakıllanî ise imanın amelde söz konusu olduğunda kabul edilebilir olduğunu söylemiştir. Beyhakî ise imanda artmanın kabul edildiğinde eksilmenin de kabul edilmesi gerektiğini ve olabileceğini söylemiştir.¹¹⁰ İmanda artma ve eksilme konusunda Eş'arîler arasındaki ihtilaf, iman tanımındaki farklılıktan kaynaklanmaktadır. Buna göre imanı tasdik olarak tanımlayanlar artma ve eksilmeyi kabul etmezken, imanı taat olarak tanımlayanlar artma ve eksilmeyi caiz bulmaktadır.¹¹¹

Mâtûrîdiler ise iman konusunda fikir birliği içerisindedir. Onlara göre iman tasdikten ibaret olup artma ya da eksilme kabul etmez.¹¹² Hatta bu konuda Ebu Hanîfe'den şöyle bir rivayet geldiği bilinmektedir "îmânım Cebrail'in îmânı gibidir, derim, fakat Cebrail'in îmânına benzer diyemem. Zira benzerlik sıfatlarda eşitliği gerektirir."¹¹³ Mâtûrîdilerin îmân konusundaki ittifaklarının kaynağı imanı tasdik olarak tanımlamalarıdır.

Amelin îmânın bir cüz'ü olduğunu savunanlar aynı zamanda imanda artma ve eksilmeyi de kabul ederler. Mutezile, Hariciler ve Selef uleması amelin imandan bir cüz olduğunu savunmaktadır. Mutezile ve Haricilere göre iman kalp ile tasdik dil ile ikrar ve azalar ile ameldir.¹¹⁴ Üç ekol amelin imandan bir cüz olduğunu kabul etse de bazı

¹⁰⁶ el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 236.

¹⁰⁷ Enfal, 8/2.

¹⁰⁸ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 323, Cürcanî, *a.g.e.*, s. 628.

¹⁰⁹ Cüveynî, *a.g.e.*, s. 323.

¹¹⁰ Kalaycı, *a.g.e.*, s. 284.

¹¹¹ Cürçânî, *a.g.e.*, s. 630.

¹¹² Ebu'l-Muin en-Nesefî, *Bahrü'l Kelam*, çev.: Ramazan Biçer, Gelenek Yay., İstanbul 2010, s. 67.

¹¹³ el-Pezdevî, *a.g.e.*, s. 236.

¹¹⁴ Ömer en-Nesefî, *Akaid, İslam İnançının Temelleri*, haz.: M. Seyyid Ahsen, Bayrak Yayınları, On Yedinci Baskı, İstanbul 1995, s. 65.

hususlarda birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Mu'tezile'ye göre farz ve vacipler imanın bir parçasıdır ve bunları terk eden kâfir ya da mü'min olarak isimlendirilmez. Hariciler Mutezile'ye göre aşırıya giderek farz ve vacibe ek olarak nafileleri imandan bir cüz kabul ederler ve terk edeni kâfir olarak nitelendirirler. Seleften olan İmam Şafii, İmam Malik gibi âlimler ise amelleri imandan bir cüz olarak görmekle birlikte terk edeni kâfir olarak isimlendirmekten imtina etmektedir.¹¹⁵

Maruf olunduğu üzere Mürcie'ye göre imansız amel bir işe yaramadığı gibi, imanla birlikte günah işlemek kişiyi dinden çıkarmaz. *Nazmu'l-Ferâid*'de yer almamakla birlikte Mürcie'ye ait olan “amel imandan bir cüz değildir” görüşü, Hariciler'in görüşü şeklinde tercümede sunulmuştur.¹¹⁶ Bu açıklamaların asıl metinde yer almamasının yanında mütercimim sehven Mürcie'ye ait meşhur görüşü Haricilere nispet ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁷

Ebu Hanife “Mü'min gerçekten iman eden kimse, kâfir de gerçekten inkâr eden kimsedir. İmanda şüphe olmaz” ifadeleriyle imanda istisnanın olmayacağını açıkça belirtmiştir.¹¹⁸

İmanda istisna konusunda Mâtûrîdiler, Ebu Hanife gibi düşünerek imanda istisnayı kabul etmezler. Mâtûrîdi'ye göre aslanan kişinin mü'min olduğunu kesinlikle ifade etmesi, bir şart ve istisna getirmeksizin kendini mümin olarak nitelemesidir. Bu konuda “İnşallah” dememek gerekir. Çünkü imanın tam olarak oluşması için istisna yapmamak gerekir. İstisna olunca kalpte iman tam olarak oluşmuş olmaz.¹¹⁹

Eş'arîler, imanın tanımında olduğu gibi, istisna konusunda ihtilaf halindedir. Eş'arî'nin öğrencilerinden Ebû Sehl Muhammed B. Süleyman es- Su'lûkî ve İbn Fûrek imanda istisnayı kabul ederken; Bâkılânî ve Ebu İshâk İsferyânî imanda istisnayı kabul etmemiştir. Cüveynî ve Bâkılânî'ye göre kişinin içinde bulunduğu durumda inşaallah mü'minim demesi uygun değildir. Onlara göre gelecek kastedildiğinde inşaallah denilmelidir. İstisna konusunda son nefeste iman üzere ölme durumu dikkate alındığında bu husus, Allah'ın dilemesine bırakılmalıdır.¹²⁰

¹¹⁵ Neseî, *a.g.e.*, s. 66.

¹¹⁶ Neseî, *a.g.e.*, s. 69.

¹¹⁷ Krş, Şeyhzade Abdurrahim b. Ali Amâsi, *Namü'l-Ferâid ve Cem'u'l-Fevâid*, Kahire 1318, s. 28; Hacı Ali Efendi-Zade Muhammed Emin, *İzâhu'l-Akâid*, s. 57.

¹¹⁸ Ebu Hanife, *el-Vasiyye*, s. 65.

¹¹⁹ Mâtûrîdi, *a.g.e.*, s. 585; Sa'duddin et-Taftâzânî, *Kelam ilmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010, s. 229.

¹²⁰ Kalaycı, *a.g.e.*, s. 286; et- Taftâzânî, *a.g.e.*, s. 229.

İman ve İslam kelimelerinin lügat anlamları birbirinden farklıdır.¹²¹ Ebu Hanife, lügat anlamıyla iman ve İslam arasında fark vardır. Ancak İslamsız iman imansız da İslam olmaz. İman ve İslam bir şeyin içi ve dışı gibidirler. Din ise iman, İslam ve şeriatların hepsine verilen isimdir¹²² demektir.

Eş'arîlere göre ise iman ve İslam birbirinden farklı şeylerdir. Bâkılânî imanın İslam'dan daha olduğunu savunmuştur. İmanın yeri kalp iken İslam'ın yeri azalardır.¹²³ Seyfeddin el-Âmidî de "Bedeviler, inandık dediler; de ki: İnanmadınız ve fakat Müslüman olduk deyin"¹²⁴ ayetini delil göstererek iman ve İslam'ın farklı olduğunu savunur.¹²⁵

Mukallidin imanının geçerliliği konusunda Mâtûrîdî ve Eş'arî gelenekte farklı görüşler vardır. Taklid, "hüccetsiz ve delilsiz olarak başkasının sözünü kabul etmek", "sözü hüccet olmayanın sözüne göre, delilsiz olarak amel etmek" olarak tarif edilmektedir. Bu tarife göre mukallid delile değil, hükmü çıkararak âlime itimat etmektedir.¹²⁶ İmam Mâtûrîdî insanların dinlere ve mezheplere bağlanma konusunda farklılıklar gösterdiğini ve herkesin kendi takip ettiği yolu hak kabul ettiğini dile getirmektedir. Ayrıca hepsi kendi yollarından yürünmesi gereken büyüklerinin olduğunu savunurlar. Bu durumda körü körüne (taklidi olarak) başkasının inancına tabi olmak mazur görülmez.¹²⁷ Hanefiler mukallidin, istidlali terk ettiği için günahkâr olduğunu söylese de imanının geçerli olduğunu söyler. Pezdevî mukallidin imanının geçerli olduğunu delilsiz olsa da İslam'ın bütün rükünlerini kabul ettiği için mü'min olduğunu söylemektedir.¹²⁸

Eş'arî'ye göre ise iman ancak akıl ile delillendirildiği takdirde gerçekleşebilir¹²⁹ Bu yüzden mukallidin imanı sahih değildir. Bu kişi mü'min olmasa da kâfir olarak da nitelendirilemez. Allah bu kişiyi afedebilir.¹³⁰

¹²¹ İmân: güven içinde olmak, korkusuz olmak (eman) kökünden türeyen iman güven duygusu içinde tasdik etmek inanmak, İslâm: kurtuluşa ermek, boyun eğmek, teslim olmak, teslim etmek barış yapmak, en-Nesefî , a.g.e., s. 155-161; et-Taftâzânî, a.g.e., s. 220; Pezdevî, a.g.e., s. 237.

¹²² Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-Ekber*, s. 51, 56; Pezdevî, a.g.e., s. 237; Taftâzânî, a.g.e., s. 227; Sâbûnî, a.g.e., s. 176.

¹²³ Kalaycı, a.g.t., s. 287.

¹²⁴ Hucurat, 49/14.

¹²⁵ Emrullah Yüksel, *Mâtûrîdîler ile Eş'arîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 121.

¹²⁶ Abdullah Demir, "Ehli Sünnet ve Mu'tezileye Göre Mukallidin İmanı", *Diyanet İlmî Dergi*, Haziran 2008, C. XXXIV, S. 2, s. 29.

¹²⁷ Mâtûrîdî, a.g.e., s. 39.

¹²⁸ Pezdevî, a.g.e., s. 235 Kalaycı, a.g. t., s. 289.

¹²⁹ es-Sâbûnî, a.g.e., s. 173; Mehmet Keskin, *İmam Eş'arî ve Eş'arîlik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013, s. 293.

¹³⁰ Kalaycı, a.g.t., s. 289.

Genel kaideye baktığımızda ise çoğunluk mukallidin imanını geçerli saymıştır. Geçerli sayanlar arasında Ebû Hanîfe, Süfyan es- Sevrî, İmam Şâfî, İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Hâris b. Esed el- Muhâsibi, Abdül’aziz b. Yahya el- Mekkî, Abdullah b. Saîd el- Kattân gibi isimler yer almaktadır.¹³¹

İmanı’nın mahlûk olup olmadığı konusunda Mâtûrîdi ekolünde Semerkand ve Buhara imamları arasında fikir ayrılığı vardır. Buhara imamlarına göre iman mahlûktur demek caiz değildir. Hatta bu kişilerin arkasında namaz kılınmaz. Şeyh Ebu Muhammed b. Hâmid, şeyh Ebû Hafs es- Sefekverdi, Şeyh İmam Ebû Muhammed İsmail b. el- Hüseyin ez-Zâhid, Şeyh Ebû Bekr Muhammed el- Fazl ile Fergana imamları bunlar arasındadır. Semerkand imamları ise imanın yaratılmış olduğu görüşündedir. Semerkand imamlarına göre iman kalp ile tasdik dil ile ikrardır bunlar ise Allah’ın fiillerindedir.¹³²

Saadet ve şekavetin değişip değişmeyeceği konusunda da iki ekol ayrılığa düşmüştür. Said kelime olarak, mutlu ve bahtiyar olmak anlamındaki sa’d kökünden türemiş bir kelime olup mutlu ve bahtiyar kişi demektir. Terim olarak ise, imanı ve iyi amelleri sayesinde ahiret mutluluğuna erip cennete girecek mü’min kimsedir. Şaki kelime olarak, mutsuz ve bahtsız kimse anlamına gelir. Terim olarak, inkârı ve kötü davranışları yüzünden ahirette bedbaht olup cehenneme girecek kâfir ve münafik demektir.¹³³ Bu konu aslında “geçerli olan iman şüandaki iman mıdır yoksa son nefesteki iman mıdır?” sorusu ile ilintilidir. Mâtûrîdilere göre said şaki, şaki de said olabilir. Yani kişinin iman halinde değişmeler olabilir. Eğer saadet ve şekavet değişmeseydi mü’minin imanının kâfirinde küfrünün bir anlamı kalmazdı. Mü’min istediği kadar ibadet etse de hayatının sonundaki iman haline tesir etmezdi. Kâfirinde mazereti olurdu ben ne yaparsam yapayım beni kâfir olarak öldürecektin derdi. Bu konuya getirilen nakli delil “O küfre gidenlere de ki: Eğer yaptıklarınıza son verirsiniz geçmişte yaptıklarınız bağışlanacaktır”¹³⁴ ve “Allah dilediğini silip, iptal eder, dilediğini de sabit kılar, kitapların aslı O’nun yanındadır”¹³⁵ ayetleridir. Bu ayetlerin hatalara son verilmesi durumunda günahların silinebileceğine ve af

¹³¹ es-Sâbûnî, a.g.e., s. 173; Kalaycı, a.g.t., s. 288.

¹³² Pezdevî, a.g.e., s. 237-238.

¹³³ Topaloğlu- Çelebi, a.g.e., s. 272.

¹³⁴ Enfal, 8/110.

¹³⁵ Ra’d, 13/39.

olunabileceğine delalet ettiği kabul edilmiştir. Bu da kişinin durumunun değişebileceğini göstermektedir.¹³⁶

Ömer Neseî'ye göre "bir kimse, said iken (günahsız) şaki(günahkâr) şaki ikende saîd olabilir. Bu fertde saadet ve şekaveti yaratma, Allah'ın sıfatlarındandır. Allah ve sıfatlarında ise değişme olmaz."¹³⁷

Eş'arîlere göre said şaki, şaki de said olmaz. İman halinde bir değişme olmaz.¹³⁸ Eş'riler görüşlerini savunurken; "Said annesinin karnında said olmuştur, şaki de yine annesinin karnında iken şaki olmuştur" rivayetini ve Semerkandi'nin *Sevda'u'l Azam*'ında Hz. Ömer'den nakledilen "Allah'ım ismimi şakiler divanına yazdıysan onu mahza lafzınla, saidler defterine aktarıver" sözünü kendilerine delil kılmaktadır.¹³⁹ Bu rivayete göre Allah bir kimsenin annesinin karnında said olmasına karar verirse, o kişi cennetlik olur; şakavetine karar verirse, o kişi cehennemlik olur.¹⁴⁰

Mâtûrîdilere göre Allah'ın küfrü af etmesi caiz değildir.¹⁴¹ Çünkü hikmet iyilik yapan ile kötülük yapanın bir tutulmamasını, bu ikisinin ayırt edilmesi gerekir. "iyiliğin karşılığı, yalnız iyilik değil midir?",¹⁴² "Kötülüğün karşılığı yine onun gibi bir kötülüktür",¹⁴³ "Yoksa kötülükleri işleyen kimseler, kendilerini, inanıp iyi ameller işleyen kimseler gibi yapacağımızı mı sandılar? Yaşamları ve ölümleri onlarla bir olacak öyle mi? Ne kötü hüküm veriyorlar!",¹⁴⁴ "Yoksa biz inanıp iyi işler yapanları, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar gibi mi tutacağız? Yoksa korunanları yoldan çıkanlar gibi mi tutacağız?",¹⁴⁵ ayetlerini delil olarak gösterirler.¹⁴⁶

Ebu'l Berekât en Neseî, Mâtûrîdi'nin görüşünü hikmet açısından ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışmıştır. Kâfirin cennette daimi kılınması, mü'minin ebedi olarak cehennemde kılınması caiz olmaz. Çünkü Allah'ın hikmeti iyilik yapan ile kötülük yapanın ayırt edilmesini gerektirir. Kâfirin ebedi olarak cennete, mü'minin ebedi olarak cehenneme

¹³⁶ Mustafa Özgen, *Eş'ari ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*, (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992, s. 49.

¹³⁷ Ömer en-Neseî, a.g.e., s. 65.

¹³⁸ Pezdevî, a.g.e., s. 270.

¹³⁹ Şeyhzade, a.g.e., 71; Özgen, a.g.t., s. 50.

¹⁴⁰ Şeyhzade, a.g.e., s. 69.

¹⁴¹ Sabûnî, a.g.e., s. 165; Taftâzânî, a.g.e., s. 212. Beyazîzade Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikâdi Görüşleri*, çev.: İlyas Çelebi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996, s. 127.

¹⁴² Rahman, 55/ 60.

¹⁴³ Şuara, 26/40.

¹⁴⁴ Casiye, 45/ 21.

¹⁴⁵ Sâd, 38/ 28.

¹⁴⁶ Yüksel, a.g.e., s. 135.

konulması zulümdür. Allah'ın mülkünde tasarrufu ancak hikmet ve adalet üzere caizdir. Hikmete aykırı tasarruf bilgisizliktir. Bu ise Allah için muhaldir.¹⁴⁷

Eş'arîler genel kaideyi bozmayarak küfrün af edilmesine de Allah'ın mutlak hâkim olması yönüyle bakmaktadırlar. Buna göre Allah'ın küfrü af etmesi caizdir.¹⁴⁸ Eş'arîler'in bu konudaki nakli delilleri “Eğer kendilerine azap edersen onlar senin kullarıdır.(Dilediğini yaparsın) Eğer onları bağışlarsan şüphesiz izzet ve hikmet sahibisin”¹⁴⁹ ayetidir. Eğer küfrü af caiz olmasaydı “Hz.İsa eğer onları bağışlarsan...” şeklinde dua etmezdi.¹⁵⁰

Mâtûrîdilere müslüman bir kimse dinden dönerse, önceki amelleri geri dönmez. “Kim inanmayı kabul etmezse, onun eylemi boşa çıkmıştır ve o, ahirette kaybedenlerdendir”¹⁵¹ Mâtûrîdilere göre bu ayetteki “kim inanmayı kabul etmezse” ifadesi “dinden dönerse” şeklinde anlaşılmalıdır. Bu yüzden de dinden dönen biri tekrar iman etse farz ve vacip ibadetleri kaza etmesi gerekir.¹⁵²

İmam Şafi'î ve Eş'arîler'den hocalarına uyanların görüşüne göre, İslam'dan dönen kimse tövbe edip imân ederse, önceki amelleri kendisine iade olunur. “Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, işte onların bütün yaptıkları dünyada da ahirette de boşa çıkmıştır”¹⁵³ ayetine göre bir kimse dinden dönüp kâfir olarak öldüğünde yapmış olduğu ameller dünyada ve ahirette boşa gidiyorsa, dine geri dönen ve tevbe eden birinin amellerinin boşa çıkmaması gerekir.¹⁵⁴

Mâtûrîdiler ile Eş'arîler arasında “Kâfirler yalnız iman etmekle mi yoksa mü'minlere farz ve vacip olan iş ve davranışlardan da mı sorumludurlar? Ve kâfirler iman etmemenin yanında farz ve vacipleri terk ettikleri içinde azap görecekler midir?” gibi sorular da ihtilaf konularındandır.

Mâtûrîdiler kâfirlerin iman etmemeleri dışında farz ve vacipleri terk ettiklerinden dolayı ayrıca azaba uğramayacaklardır. Peygamberimiz Muaz Bin Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderirken şöyle buyurmuştur: “Ey Muaz Yemenlileri Allah'tan başka ibadet edilecek başka bir ilah olmadığını ve benimde Allah'ın peygamberi olduğumu bilmeye ve

¹⁴⁷ Yüksel, a.g.e., s. 135.

¹⁴⁸ Sabûnî, a.g.e., s. 165.

¹⁴⁹ Maide, 5/118.

¹⁵⁰ Özgen, a.g.t., s. 58

¹⁵¹ Mâide, 5/5.

¹⁵² Yüksel, a.g.e., s. 139.

¹⁵³ Bakara, 2/217.

¹⁵⁴ Yüksel, a.g.e., s. 140.

tanıtmaya davet et! Eğer bu iki şahadeti kabul ederlerse bu defa da onlara her gece ve gündüz üzerlerine beş vakit namaz farz kılındığını öğret. Hadisi şerifi incelediğimiz zaman peygamber efendimiz ilk önce imanı öğretmesini istemiş iman gerçekleştikten sonra ibadeti öğretmesini istemiştir. Bu da iman gerçekleşmeden ibadetlerden sorumlu olunmadığını gösterir”.¹⁵⁵

Eş’arîler’e göre ise kâfirler, hem imanı terk ettikleri hem de farz ve vacipleri terk ettikleri için azaba uğrayacaklardır.¹⁵⁶ “Sizi sakar denilen cehenneme hangi şey getirdi? Onlar da şöyle cevap verirler. Biz namaz kılmıyorduk”¹⁵⁷ ayetinde kâfirlerin cehennemdeki halleri anlatılırken namaz kılmadıklarından bahsediliyor; bu kâfirlerin ibadetlerden dolayı da azaba uğradıklarını göstermektedir.¹⁵⁸

2.2.Nübüvvet

Eserde nübüvvet konusunda çok ayrıntıya girilmediğini görmekteyiz. Nübüvvetin ölümden sonra devam edip etmediği, nübüvvet için erkek olmanın şart olup olması ve insanların meleklerden üstün olup olmadığı konuları kısaca ele alınmıştır. Peygamber göndermenin gerekliliği, peygamberlerde ismet konusu, peygamberliğin aklen ve naklen delilleri gibi konulara ise eserde yer verilmemiştir.

İbn Fürekan, Eş’arî’ye nispet ederek resul ile nebi arasında fark olduğunu söylemiştir. Buna göre kadınlardan resul yoktur ancak nebi vardır. Nebi olarak görevlendirilen kadınların sayısı ise dördtür. Kadınların nübüvveti konusunda Eş’arî’nin yalnız kaldığını görmekteyiz. Çünkü diğer Eş’arî kaynaklarda kadınların nebi olabileceğine dair bir bilgi yoktur.¹⁵⁹ Eş’arî âlimlerden Taftazânî’ye göre nübüvvetin şartları erkek olma, olgun bir akla ve fikri bir güce sahip olma, (ebeveynin fuhuş yapması, alaca ve cüzam hastası olma, hakir bir meslek edinme gibi) insanların nefretini doğuracak, fazilete ve peygamber olarak gönderilmenin hikmetine aykırı diğer her halden uzak olmaktır.¹⁶⁰

Yine Eş’arî âlimlerden Beyzâvî’ye göre de Yusuf sûresi 109. ayet gereğince “Allah’ın bir kadını nebi olarak göndermediğinde icma vardır”.¹⁶¹ Buraya kadar

¹⁵⁵ Özgen, a.g.t, s.55

¹⁵⁶ İlginli Hacı Ali Efendi-zâde Muhammed Emin,Îzâhu'l Akâid, s. 86

¹⁵⁷ Müddesir, 74/ 42-43

¹⁵⁸ İlginli, a.g.e., s. 86

¹⁵⁹ Mehmet Kalaycı, a.g.t., s. 282.

¹⁶⁰ Recep Ardoğan, “Kelamcılara Göre Nübüvvette Erkek Olma Şartı”, *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012, S. 19, s. 78.

¹⁶¹ Ardoğan, a.g.m., s. 79.

bahsettiğimiz hususlardan Eş'arîler'in çoğunluğunun kadınların peygamberliği konusunda İmam Eş'arî gibi düşünmediği anlaşılmaktadır.

Eş'arî gibi düşünenler arasında İbn Hazm ve Kurtubî dikkat çekmektedir. İbn Hazm'a göre Meryem suresinde, nebiler anlatılırken Hz. Meryem'den de söz edilmesi ve "İşte bunlar,.. Kendilerine nimet verdiğimiz nebilerdir"¹⁶² denilmesi de Hz. Meryem'in nebilerden olduğuna delildir.¹⁶³ Kurtubî Hz. Meryem nebidir; çünkü Allah ona diğer nebilerde olduğu gibi melek aracılığı ile vahy etmiştir. Ayrıca "Erkeklerden pek çok kimse kemale ermiştir. Fakat kadınlardan İmrân kızı Meryem, Firavun'un karısı Âsiye'den başkası kemale ermemiştir. Ve şüphesiz Âişe'nin kadınlara olan üstünlüğü, tiridin diğer yemeklere olan üstünlüğü gibidir"¹⁶⁴ rivayetine göre kadınlardan nebi olabileceğini söylemiştir.¹⁶⁵

Mâtûrîdiler ise kadınlardan resul ve nebinin gönderilmediği kanaatindedir. "Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik"¹⁶⁶ "Senden (peygamber olarak) gönderdiklerimiz şehir halkından kendilerine vahy eder olduğumuz erkek adamlardı"¹⁶⁷ ayeti kerimelerini peygamberlerin sadece erkeklerden gönderilmiş olduğuna delil gösterirler. İnsanlar peygamber olacak kişinin aynı zamanda kendilerine önder olmasını isterler. Ayrıca irade ve güç sahibi olmaları, zorluklara karşı mücadele etmeleri, savaşlara katılmaları gerekir; kadınlar ise bu konularda erkekler kadar dayanıklı değildir. Kadınlar kadılıkta, suçluların yargılanmasında ve cezaların uygulanmasında ruhi ve fiziki olarak erkeklere göre daha narin olduklarından zaaf gösterebilir. Sâbuni'ye peygamberlik tebliğ ve tebyin görevlerini içerdiği için sürekli insanlar ile diyalog gerektiren bir makamdır. Kadınların ise insanların içinden uzak olması gerekmektedir, bu ise kadınların nebi olmasına engel bir durumdur.¹⁶⁸ Aliyyü'l-Kârî'ye göre kadınlık, eksiklik niteliğindedir; nübüvvet makamına yaraşmaz. Çünkü nübüvvet akıl ve din konusunda kemali gerektirir; kadınlarda ise bu iki özellik tam değildir.¹⁶⁹ Konuyu incelediğimizde karşımıza şu çıkmaktadır. Eş'arî ve Mâtûrîdi âlimler arasında peygamberlik için erkek olmanın şart olduğu konusunda fikir birliği vardır. Yalnızca İbn

¹⁶² Meryem, 19/58.

¹⁶³ Ardoğan, a.g.m., s. 84.

¹⁶⁴ Müslim, Ebü'l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, Sahîh-i Müslim, Dâru't-tayyibe, Riyad 2006., *Fezailu's-Sahabe*, 70.

¹⁶⁵ Ardoğan, a.g.m., s. 91.

¹⁶⁶ Nahl, 16/ 43.

¹⁶⁷ Yusuf, 109.

¹⁶⁸ Ardoğan, a.g.m. s. 95.

¹⁶⁹ Ardoğan, a.g.m. s. 94.

Fürek yoluyla Eş'arî'ye nispet edilen görüşte peygamberlik için erkek olmak şart değildir. Bu konu mezhepler arasında tartışmalı konular arasında çok yer tutmamıştır.

Meleklerin insanlardan üstünlüğü konusunda ekollerin kendi içinde tam bir fikir birliği olmadığını görmekteyiz. Eş'arîler peygamberlerin meleklerin avamından üstün olduğu konusunda ittifak; ancak meleklerin havassından üstünlüğü konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Ve bu konuda Eş'arîler'in çoğunluğu peygamberlerin seçkin meleklerden üstün olduğunu, meleklerin de peygamberler dışındaki insanların avamından üstün olduğunu savunmuştur. Eş'arîler'den Ebu Bekir el- Bâkıllanî ve Abdullah el- Hâlimî meleklerin peygamberlerden daha üstün olduğunu savunmuştur.¹⁷⁰

Eş'arîler delil olarak “Hani biz meleklerle Âdem'e secde edin demiştik”¹⁷¹ ayetini gösteriler. Bu ayette Allah meleklerden Hz. Âdem'e secde etmesini istemiştir; derecesi düşük olan yüksek olana secde eder. Derecesi yüksek olanın derecesi düşük olana secde etmesi hikmete aykırıdır. Hz. Âdem meleklerden üstün olduğuna göre diğer peygamberlerin de böyle olması gerekir.¹⁷²

Eş'arîler peygamberlerin meleklerden üstün olduğuna dair şu dört delili gösterirler.¹⁷³

1-Allah meleklerle Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiştir. Makamı düşük olan yüksek olana secde eder.

2- Hz. Âdem meleklerden daha bilgiliydi. Nitekim meleklerin bilmediklerini biliyordu. Bunu şu ayeti kerime desteklemektedir. “De ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”¹⁷⁴

3-Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Allah Âdem, Nuh, İbrahim ailesi ve İmran ailesini âlemler arasından seçip çıkardı”¹⁷⁵. Öncekiler arasından peygamberler olmayanların sözleri amel etmek terk edildi; peygamberlerin sözleri ile amel etmek terk edilmedi.

4-Şehvet, gazap ve vesvese gibi engellerden dolayı insanın tâati daha zordur. İnsanın tâati ictihadla elde edilen tekliflerdir; meleklerin itaati ise zâtî, tabîi ve nasla sabittir. Peygamber efendimiz “ibadetlerin en faziletlisi, en zahmetli olanıdır” buyurmuştur.

Mâtûrîdiler insanların resulleri meleklerin resullerinden, meleklerin resulleri takva sahibi sıradan mü'minlerden, sıradan mü'minler diğer meleklerden üstündür. Bu konuda

¹⁷⁰ Cürcanî, a.g.e., C. III, s. 534

¹⁷¹ Bakara, 2/34.

¹⁷² Cürcanî, a.g.e., s. 534.

¹⁷³ Kadî Beyzâvi, a.g.e., s. 228.

¹⁷⁴ Zümer, 39/9

¹⁷⁵ Âli İmran, 3/33

birçok çalışmada kaynak olarak incelemekte olduğumuz eserin gösterildiğini görmekteyiz.¹⁷⁶

Mâtûrîdiler de kendilerini şu deliller ile savunmuşlardır.¹⁷⁷

1-İnsanlar Allah'a şehvet, hırs, dünya sevgisi gibi nefislerinin dürtüleri ile ve şeytanın vesvesesi ile mücadele ederek kulluk etmektedirler. Melekler ise yaratılışları gereği herhangi bir mücadeleye girmelerine gerek kalmadan Allah'a kulluk etmektedirler. Zorlukları ve engelleri aşıp Allah'a kulluk etmek daha ihlaslı bir şeydir. Bu yüzden insanlar meleklerden üstündür.

2- Melekler her kapıdan yanlarına girip “sabretmenize karşılık size selam olsun” ayetine göre melekler insanları ziyaret etmektedir. Küçükler büyükleri ziyaret ettiğinden ziyaret edilen ziyaret edenden daha üstün olarak düşünülmüştür.

Meleklerin insanlardan üstün olduklarını savunanlar akli olarak ise şu delilleri getirirler.¹⁷⁸

1-Melekler maddi ilgilere ve bunların sonuçlarından soyutlanmıştır.

2- Melekler bozuluşa uğramaktan uzak ve şerefli ulvi bedenlerle ilişkilidir. İnsan bedenleri ise bozuluşa konu olan süfli cisimlerle alakalıdır.

3- Melekler şehvet ve öfkeden uzaktırlar. Şehvet ve öfke ise bütün kötülüklerin ve yerilen huyların bazılarıdır.

4- Melekler nurani ve latiftirler. Onlarda kudsi nurların tecellisini engelleyecek perde yoktur. Bu yüzden melekler sürekli kudsi nurların müşâhadesine dalmışlardır. Oysa cisimler ise madde ve süratten bileşiktir. Madde ise karanlık olup daimi müşâhadeye engeldir.

5-Melekler depremler ve bulutlar gibi zor fiilleri yapabilirler. Oysa cisimlerin böyle zor görevleri yapabilecek yetileri yoktur.

6- Melekler hem geçmiş zamanda hem şuan ki zamanda hem de gelecek zamanda olacak şeyleri bildiklerinden bizden daha bilgilidir. Ve onların bilgileri tümel, fitrî ve fiili olduğu için yanlıştan güvendedir.

Nakli olarak ise şu deliller sıralanmaktadır.¹⁷⁹

¹⁷⁶ Örnek olarak bkz. Özgen, a.g.t. s.88

¹⁷⁷ Özgen, a.g.t., s. 88.

¹⁷⁸ Cürcanî, a.g.e., C. III, s. 539-540.

¹⁷⁹ Cürcanî, a.g.e., C. III, s. 541-542.

1- “Rabbiniz size şu ağacı melek olmayasınız diye yasakladı”¹⁸⁰ ayeti şeytanın Hz. Âdem ve Havva’yı melek olmakla kandırıldığına delil kabul edilmiştir. Hz. Âdem ve Havva’nın da buna cüret ettikleridir.

2- “Onun katındakiler O’na büyülenerek kulluk etmekten çekinmezler”¹⁸¹ ayetidir. Ayetteki yakınlıktan kasıt mekânsal yakınlık değildir. Çünkü Allah’a mekân nispet edilemez. Buradaki yakınlık şeref ve mertebe yakınlığıdır. Melekler şeref ve mertebe olarak yakın olmasına rağmen ibadette büyüklük taslamıyorsa diğerlerinin böyle bir hakkı hiç yoktur ve bu meleklerin üstünlüğüne delildir.

3- Melekler peygamberlerin öğretmenleridir. “O’nu çok güçlü biri öğretti”¹⁸² ve “O’nu senin kalbine çok emin bir ruh indirdi”¹⁸³ ayetleri meleklerin peygamberlerin muallimleri olduğunu gösterir. Bu öğreticinin talipten daha üstün olduğu gibi düşünceye dayanmaktadır.

4- Meleklerin ayetlerde sürekli peygamberlerden önce zikredilmiştir.

5-Melekler Allah’ın peygamberlere gönderdiği elçilerdir. Elçiler her zaman elçiyi gönderene, elçinin gönderildiği kişiden daha yakındır.

6- “De ki ben size yanımda Allah’ın hazineleri vardır demiyorum, gaybı da bilmiyorum ben size meleğim demiyorum” ayeti de delil olarak kullanılmıştır”.¹⁸⁴ Burada Hz. Peygamber peygamberlik vasfının dışında diğer insanlardan üstün bir vasfi olmadığını belirtmiştir. Bunu da açıklarken melekleri örnek vermiştir.

7- Son olarak da “Ne Mesih Allah’a kul olmaktan çekinir ne de mukarreb melekler”¹⁸⁵ ayetidir. Bu ayetten açıkça meleklerin Hz İsa’dan üstün olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca incelediğimiz eserde İmamı Azam’a göre insanların meleklerden üstün olduğu kaydedilmektedir. İmameyne göre ise, melekler insanlardan üstündür. Buna göre Bâkıllanî, Hâlimî ve İmameynin meleklerin üstünlüğü konusunda aynı görüşte oldukları ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Araf, 7/20.

¹⁸¹ Araf, 7/206.

¹⁸² Necm, 53/ 5.

¹⁸³ Şuara, 26/193.

¹⁸⁴ En’am, 6/50.

¹⁸⁵ Nisâ, 4/172.

¹⁸⁶ Efdaliyet meselesinin kelam, İslam felsefesi ve tasavvuf açısından incelendiği müstakil bir çalışma için bkz. Yunus Öztürk, “Süleyman Feyzî Paşa’nın *er-Risâletü’l-Müftezile fi’r-Reddi Ale’l-Mu’tezile Adh Eserinin Tahkik Tercüme ve Değerlendirmesi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015, ss. 60-145.

2.3.Sıfatlar

Vücûb; varlığı zâtının gereği olma, var olmak için başkasına ihtiyaç duymama anlamında kullanılan aklî hükümlerden biridir. Sözlükte “gerekli olmak, gereklilik” anlamına gelmektedir.¹⁸⁷

Bunlar üç sınıfta incelenir.

1-Vacip; varlığı zâtının gereği olan, var oluşunda başka bir sebebe muhtaç bulunmayan şeylerin hükmüdür.

2-Mümkün; varlığı veya yokluğu zâtının gereği olmayıp zatına nispetle her ikisi de eşit olan şeylerin hükmüdür.

3-Mümteni; yokluğu zâtının gereği olan veya varlığı düşünilemeyen şeylerin hükmüdür.¹⁸⁸

Allah Teâla'nın varlığı zorunlu olduğu için vâcibu'l-vücûd'dur. Yani yokluğu hangi zamana ve mekâna gidilirse gidilsin bir an bile olsun düşünilemeyen varlıktır.

“Vücub ademi yahut vücûdî midir?” sorusuna Eş'arîler vücub, hariçte varlığı olmayan bir sıfattır cevabını vermişlerdir. Delil olarak da eğer vücub sıfatı mevcut olsa idi, ya mahiyetin kendisi ya da haricinde bulunan bir şey olurdu. Bu durumda ikisi de batıl olurdu. Çünkü vücub mahiyet ile vücud arasında bir nispet olması bakımından mahiyetten daha sonra var olması gerekir. Bu ise vücubun yokluk ile alakası olduğunu gösterir. Vücub sıfatının mahiyetin dışında düşünülmesi de vacibin mümkün kılınmasını caiz kılar. Çünkü hariçte olanlar muhtaçtır. Muhtaçlar da vacip olamazlar. Mümkün olurlar mümkün olanların da yok olması da mümkün olduğundan vücubun ademi bir sıfat olması caizdir.¹⁸⁹

Vücud sözlükte; var olmak, bulunmak anlamlarına gelir. Dini bir terim olarak vücud; Allah'ın zihninde dışında gerçekliğinin bulunduğu ve mevcudiyeti zorunlu bir varlık (vâcibu'l-vücûd) olduğunu belirtir. Allah'ın varlığı zâtının gereği yani kendindedir.¹⁹⁰

Vücudun zıddı olan adem, yokluk, Allah Teâlâ hakkında mümtenidir. Çünkü varlığı zâtının gereği olan için yokluk, ne geçmişte, ne de gelecekte tasavvur olunabilir.¹⁹¹

Vücud'un zât üzerine zaid bir sıfat mı yoksa zâtın kendisi mi olduğu konusunda iki ekol arasında farklı görüşler mevcuttur.

¹⁸⁷ Salih Sabri Yavuz, “Vücûb”, *DİA*, C. XXXXII, s. 136

¹⁸⁸ Topaloğlu-Çelebi, a.g.e., s. 136.

¹⁸⁹ Özgen, a.g.t., s. 104.

¹⁹⁰ Yusuf Şevki Yavuz, “Vücûd”, *DİA*, 2013, C. XXXXIII, s. 136.

¹⁹¹ Şerafeddin Gölcük-Süleyman Toprak, *Kelam Tarih EkollerProblemler*, Tekin Kitabevi, Konya 2016, s.53

Genel olarak Mâtûrîdiler zâtın vâcibü'l-vücud üzerine zaid olmadığı görüşündedirler. Allah'ın zâtı vâcip (zorunlu) olduğundan mevcudiyeti zâtından dolayıdır; bu da Allah'ın varlığı ile zâtının aynı olduğunu gösterir. Çünkü zatına ilâve bir vücûd sıfatının düşünülmesi, O'nun kendinden değil başkasından dolayı (vücûd sebebiyle) var olmasını ve mümkün bir varlık konumunda bulunmasını gerektirir. Vücûd mahiyetten sadece zihinde ve akıl yürütme eyleminde ayrılır; bu husus dikkate alındığı takdirde Allah'ın zâttan ayrı bir mevcudiyetinin bulunmadığı ortaya çıkar. Hanefî-Mâtûrîdî âlimlerinin ekseriyeti ile Şîa da bu görüştedir. Eş'arîyye'nin çoğunluğuna muhalif olarak Ebü'l-Hasan Eş'arî ve İbn Haldûn, Mu'tezile'den Ebü'l-Hüseyin Basrî de bu görüşü benimseyenlerdendir.¹⁹² Buradan bu konuda Mâtûrîdiler ve Eş'arîlerin de kendi aralarında ayrılığa düştüğü görülmektedir.

Eş'arîler'in geneline göre ise zât vâcibü'l- vücud üzerine zaidir. Bu görüşe göre Allah'ın zâtına ait zâit bir mâna olan vücûd üstünlük ifade eden bir kemal sıfatıdır ve O'nun zâtıyla aynı değildir. Aksi halde zât-ı ilâhiyye söz konusu üstünlük ve kemalden yoksun bulunurdu. Bütün varlıkların ortak bir niteliğini teşkil eden vücûd, mümkün varlıklarda görüldüğü gibi vâcibü'l-vücûdun mahiyetinde de ortaya çıkan zâit bir sıfattır.¹⁹³

Fahreddin Râzî, Şemseddin Semerkandî, Seyyid Şerîf el-Cürçânî, Beyzâvî, Şemseddin el-İsfahânî gibi âlimler söz konusu anlayışı kelâmcıların çoğunluğuna nispet eder. Ancak kaynaklardan, bunun Eş'arîyye'ye mensup âlimlerin ekseriyetiyle Şemseddin es-Semerkandî ve Sadrüşşerîa gibi bazı Mâtûrîdî kelâmcılarının görüşü olduğu anlaşılmaktadır.¹⁹⁴

Tekvin; olmak, meydana gelmek, sonradan olmak anlamındaki “kevn” (kiyân) kökünden tef'îl kalıbından türemiş bir mastar olup oluşturmak, meydana getirmek, yaratmak demektir.¹⁹⁵ Tekvin sıfatı Eş'arîler ile Mâtûrîdî-Hanefiler arasında yaşanan ilk kelâmi tartışmaların merkezinde yer almıştır.¹⁹⁶ Mâtûrîdî'ye göre tekvin Allah Teâlâ'nın zati sıfatıdır. Ve tekvin ile mükevven ayrı şeylerdir.¹⁹⁷ Mâtûrîdilere aşağıdaki maddelere göre tekvinin ezeli olması gerektiğini söyler

¹⁹² Yusuf Şevki Yavuz, “Vücûd”, *DİA*, C. XXXXIII, s. 136.

¹⁹³ Yusuf Şevki Yavuz, “Vücûd”, *DİA*, C. XXXXIII, s. 137.

¹⁹⁴ Taftazânî, a.g.e. s. 144; Yusuf Şevki Yavuz, “Vücûd”, *DİA*, C. XXXXIII, s. 136.

¹⁹⁵ Bekir Topaloğlu, İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, 2015, s. 314.

¹⁹⁶ Kalaycı, a.g.t., s. 252.

¹⁹⁷ Pezdevî, a.g.e., s. 113.

Tekvin sıfatı kadimdir. Şayet, tekvin sıfatının hâdis olması durumunda Allah'ın zat'ı ile kaim olmaması gerekecektir. Zira hâdis şeylere mahal olan şey hâdistir. Allah'ın hâdislere mahal olması ise imkânsızdır; çünkü bu, eksiklik ve noksanlık alametidir. Allah bunlardan münezzehtir.

Eğer Allah'ın tekvin sıfatı kadîm değil de hâdis olmuş olsa, Allah Kur'an'da kendisini “yaratıcı (el-Halîk)” diye nitelendirmesi; ya kizb (yalan) olurdu ki, bu muhaldir. Veya bu “yaratıcı” niteliğinin mecaz olarak kullanılmış olması gerekir ki, bu ise uzak hatta mümkün olmayan bir ihtimaldir.

Tekvin sıfatı hâdis olsa; ya bunun diğer bir tekvinle yaratılmış olması gerekir, bu ise teselsüle sebep olur. Teselsül de batıl ve imkânsızdır. Neticede âlemin yaratılmasının da imkânsız olması gerekir. Hâlbuki âlemin var olduğunu gözlerimizle görmekteyiz. Veya diğer bir tekvin olmadan var olması gerekir. Bu ise, “hâdisin bir ihdas ediciye ihtiyacı yoktur, hâdis kendi kendinin mucididir”, anlamına gelir ki, neticede “Allah Teâlâ'ya ihtiyaç yoktur, âlem kendi kendine Allah olmadan da var olabilir”, anlamı çıkacaktır. Bunun da batıl ve imkânsız olduğu ortadadır.¹⁹⁸

Eş'arîlere göre ; Tekvin ve mükevven bir ve aynı şeydir. Yaşanan hayatta fill mefulün kendisidir. İnsan mutlak mefulün kaynağıdır. Bu durum gâibde de aynıdır (Şahidi gaibe kıyas). Orada da meful fiilin kendisidir. Çünkü kırılan olmadan kırma, dövülen olmadan dövme filleri düşünülemez gibi, mevcut olmaksızın icad da mümkün değildir. O halde biz icadın kadîm olduğunu kabul edersek, mevcudatın da kadîm olduğunu kabul etmiş oluruz. Bu ise imkânsızdır. "Tekvin'e kadîm bir sıfattır", dediğimizde mükevven de kadîm olmaz mı?¹⁹⁹ Tekvin sıfatı konusunda Mâtûrîdilerin Ebu Hanife'den günümüze kadar aynı görüşte olduğunu tekvin sıfatının ezeli olduğunu savunduklarını görmekteyiz.²⁰⁰

Kelâm sözlükte “maddi ve manevi açıdan etkilemek, yaralama, anlamındaki kelm kökünden türemiş bir isim olup” “konuşma, söz söyleme, sözlü etkiyi algılama” manasına gelir. Allah'a nispet edilen subûti sıfatlardan biri olarak kelâm, “Allah'ın konuşma yetkinliğine sahip bir varlık olduğunu bildiren bir sıfatıdır”.²⁰¹ Ebu Hanife'ye göre Allah'ın kelâmı mahlûk değildir. Zati'nın aynı da gayrı da değildir. Yazılar, harfler, kelimeler,

¹⁹⁸ Pezdevî, a.g.e., s.120; Taftazânî, a.g.e., s. 144-145; Tefik Yücedoğru, “Ehli Sünnet Kelamcılarında Tekvîn Tartışması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1987, S. 2, C. 2, s. 257

¹⁹⁹ Yücedoğru, a.g.e., s. 259.

²⁰⁰ Halil İbrahim Bulut, *İslam Tarihi Mezhepleri*, DİB Yayınları, Ankara 2016 s. 254.

²⁰¹ Topaloğlu, Çelebi, a.g.e., s. 181.

işaretler kulların anlama ihtiyacından dolayı manaya delalet eden şeylerdir. Allah'ın kelamı zatiyla kaim olup, manası bu delalet edici şeylerle anlaşılır.²⁰²

Eş'arî'ye göre ise Allah'ın kelamı zatiyle kaim olan, Allah'tan sukut ve konuşmama gibi özürleri kaldıran ezeli bir sıfattır. Allah'ın el-Mükellim olması O'nun kelamının olması anlamındadır. Ayrıca Allah'ın kelamı sonsuz manaları ihata etmesine rağmen tek şey olup, parçalanıp bölünemez.²⁰³ Yani Allah'ın kelamının emir, nehiy, haber ve istihbardan oluşması kelam sıfatını birden fazla yapmaz. Buna göre Mâtûrîdî ve Eş'arîler'e göre Allah'ın kelamının harf ve seslerden oluşmayıp zatiyla kaim bir sıfat şeklinde anlaşıldığı görülmektedir. Kur'an mahlûk değildir. Fakat Allah'ın sürekli mükellim ve kelamın bütün olup olmaması konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Kelamı nefsinin işitilmesi konusunda Mâtûrîdîler, kelamı nefsinin işitilemeyeceğini söylemektedir. Bu konu hakkında "Allah Musâ (as) ile basbayağı konuştu" buyurduğuna göre Cenâb-ı Hak kendi kelamını Musâ'ya duyurmuş mudur?" şeklinde soru sorana "Kelâmını Musâ'ya Musâ'nın diliyle ayrıca yarattığı harf ve ses aracılığı ile duyurmuştur. O bu yolla Musâ'ya mahlûk olmayanı (mahlûk vasıtasıyla) duyurmuştur" denilerek verilecek cevap ile istidlalde bulunmuşlardır.²⁰⁴ Eş'arî'ye göre ise Allah Hz Musâ'ya kelamını ibare ve kıraat vasıtası olmaksızın işittirmiştir. Hz. Peygamber de arada bir vasıta ve tercüman olmadan İsrâ gecesinde Allah'ın kelamını işitmiştir.²⁰⁵ Eş'arî ve Mâtûrîdîler'in Allah'ın kelamının mahlûk olmadığı konusunda fikir birliğinde olduğunu biliyoruz. Aradaki fikir ayrılığı işitilen kelamın mahlûk olup olmadığı üzerinde yoğunlaşmaktadır.

İsim-müsemma konusuna Eş'arîler arasında farklı yaklaşımlar olduğunu görmekteyiz. Örneğin Âmidi, akıl sahiplerinin isim ile müsemmanın farklı olduğu konusunda görüş birliği ettiklerini belirtmektedir. Yine bu konuda ulemanın isimlendirmenin delalet eden sözlerin ta kendisi ve ismin de medlulün ta kendisi olduğu kanaatinde olduklarına değinmiştir. İbn Fûrek ve başkaları ise isim ile müsemmanın aynı olduğunu düşünürken "Allah" lafzının müsemma olarak zatın kendisine delalet ettiğini gerekçe olarak sunmuşlardır.²⁰⁶

²⁰² Ebu Hanife, *el-Vasiyye*, s. 67.

²⁰³ Keskin, a.g.e., s. 223.

²⁰⁴ Mâtûrîdî, a.g.e., s. 116.

²⁰⁵ Keskin, a.g.e., s. 227.

²⁰⁶ el-Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, C. III, s. 360.

Ebü'l-Hasan el-Eş'arî Allah'ın isimleriyle sıfatlarının aynı, sıfatları ile zatının ayrı olduğunu söyler. Eş'arîler isimleri müsemma ile ilişkileri açısından üç gruba ayırır.

a) Şey, zat, mevcud gibi müsemmanın aynı olanlar. Allah lafzı bunun örneğini teşkil eder; zira bu lafız, kendisinde hiçbir itibari mana olmaksızın zat için kullanılan ve O'nun aynı olan bir isimdir.

b) “Hâlik, râzık” lafızlarında olduğu gibi müsemmanın gayri olan isimler. Bu isimlerin başkasına da nispeti caizdir. Bu durumda söz konusu nispet müsemmanın gayri olur.

c) “Âlim, kâdir” lafızları gibi müsemmanın ne aynı ne de gayri olan isimler.²⁰⁷

Matüridilere bakacak olur isek, İmam Mâturîdi *Kitabü't-Tevhid*'de Allah'ın isimlerinden söz etmekle beraber isim-müsemma meselesine girmemiştir. İnsanların ancak duyularla idrak ettikleri şeyler hakkında bilgi sahibi olabildiklerini; duyular ötesi olan Allah Teâla'yı da duyular âleminin kavramlarıyla tanıdıklarını, bu durumun onları Allah ile diğer varlıklar arasında bir benzerlik kurmaya götürmemesi gerektiğini; zira Kur'an-ı Kerim'in Allah Teâla hakkında her türlü yaratılmış özelliğini bertaraf ettiğini kaydetmektedir.²⁰⁸

Mâtürîdiler arasında da isimle müsemma konusunda tam bir fikir birliği olmadığını görüyoruz. Neseî *Bahru'l Kelam* adlı eserinde isimle müsemmanın aynı olduğunu ve bunun Ehl-i Sünnet'in görüşü olduğunu savunmuştur.²⁰⁹ Şemseddin es-Semerkindi ise O, “isim müsemmanın aynıdır” görüşünün Eş'arîler'e ait olduğunu kaydettikten sonra bunun doğru olmadığını zira isim sözcüğünü söyleyip müsemmayı kastetmenin bir mecaz kullanım olduğunu, birinin diğerinin aynı olmasını gerektirmediğini beyan etmektedir.²¹⁰

2.4.Fiiller

Fiiller konusu kelam tarihindeki önemli sorunlardan biridir. Bu husus kendi içinde kaza-kader, fiillerin kime nispet edileceği, husun-kubh, teklif vb. farklı uzantılara sahiptir. Biz de bu bahiste ilgili uzantıların bir kısmına dair genel değerlendirmelerde bulunacağız.

Kaza ve kader konusu özelde insanların fiilleri konusu İslam ekollerinin en fazla tartıştığı ve Hz. Peygamber döneminde de insanların merak ettiği konulardan olmuştur.

²⁰⁷ İlyas Çelebi, “İsim- müsemma”, *DİA*, C. XXII s. 550.

²⁰⁸ İlyas Çelebi, “Klasik Bir Kelam Problemi Olarak İsim Müsemma Meselesi”, *İLAM Araştırma Dergisi*, 1998, C. III, S. 1, s. 110

²⁰⁹ Neseî, a.g.e., s. 56.

²¹⁰ Çelebi, a.g.e. s.111

Ancak Hz. Peygamberden kaza ve kader konusunun tartışılmasını tasvip etmeyen bazı rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri “Siz bununla mı emir olundunuz? Veya ben bunun için mi sizlere peygamber olarak gönderildim? Şunu biliniz ki sizden önceki ümmetler bu tür tartışmalara başladıkları zaman helak olmuşlardır. Böyle tartışmalara girmemelisiniz”²¹¹ rivayetidir.

Kader kelime olarak; gücü yetmek, planlamak, ölçülü bir şekilde yapmak, bir şeyin şeklini ve niteliğini belirlemek, kıymetini bilmek gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise; Allah Teâla'nın bütün nesne ve olayları ezeli ilmiyle bilip belirlemesi demektir. Selefî, Mâtûrîdî ve Şîh kelamcılar kaderi bu şekilde tanımlarken, Eş'arî kelamcıları ile İslam filozofları “Allah'ın nesne ve olaylara ilişkin ezeli planını gerçekleştirilmesi” olarak tanımlamışlardır. Bu tanım diğer âlimlere göre kazanın tanımıdır.²¹²

Kaza ve kader konusunda tartışılan konulardan biri Allah Teâla'nın kullarını gücünün yetmeyeceği şeyler ile mükellef tutup tutmayacağı konusudur. Kelam ilminde teklifi mâ lâ yutak olarak yer tutmuştur. Teklif; bir işi zorluğuna rağmen üstlenmek anlamına gelen kelef kökünden türemiş olup birine yapılması zor olan bir işi yüklemek, bu işin yapılmasını ondan istemek demektir. Mâ lâ yutâk ise; güç yetirilemeyecek şey anlamındadır. Terim olarak da yerine getirilmesi mükafâtı, getirilmemesi cezayı gerektiren, güç yetirilemeyecek bir işin imtihana çekme amacıyla başkasından istemesidir.²¹³

Eş'arîler'in Allah tasavvurlarında kudret ve mutlaklık daha belirleyici olduğundan, Allah'ın kullarına gücünün yetmeyeceği şeyleri yükleyebileceğini söylemişlerdir.²¹⁴ Allah Teâla iman etmeyeceğini bildiği halde Ebu Leheb'e iman etmesini emretmiştir. Birçok ayette de Allah Teâla güç yetiremeyeceğimiz şeylerden kendisine sığınmamızı istemiş ve “Ey Rabbimiz! Güç yetiremeyeceğimiz şeyleri bize yükleme!”²¹⁵ buyurmuştur. Eğer Allah'ın kullarına gücü yetmeyeceği şeyleri yüklemesi mümkün olmasa idi bu gibi şeylerden Allah'a sığıma anlamsız olurdu.²¹⁶ “İstesenez de eşleriniz arasında adaletle davranmak elinizde değildir”²¹⁷ ayetinde erkeklerin eşleri arasında tam olarak adaleti sağlayamayacağını bildiği halde adaletli olmalarını emretmiştir. “Dedikleriniz doğruysa

²¹¹ et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, Dâru'l-garbi'l-İslâmî, Beyrut 1996., “Kader”, 1

²¹² Topaloğlu-Çelebi, a.g.e., s. 174.

²¹³ Topaloğlu-Çelebi, a.g.e., s. 314

²¹⁴ İlhamî Güler, *Allah İnsan İlişkisinin Ahlakî Boytu (Allah'ın (Kulları) Mıyız ?)* İslami Araştırmalar, C.V, S.3, s.202

²¹⁵ Bakara, 2/286.

²¹⁶ Cüveyni, a.g.e., s. 192.

²¹⁷ Nisâ, 4/129

haydi bu şeylerin isimlerini bana söyleyin bakalım”²¹⁸ buyurmaktadır. Aynı şekilde meleklerin eşyaların isimlerini sayamayacağını bildiği halde onlara eşyaların isimlerini söylemelerini emretmesi gibi hususlar Eş’arîler’in²¹⁹ dayandığı delillerden bazılarıdır.

Eş’arî teklifin geçerli olabilmesi için teklifle mükellef tutulan kişinin teklifi gerçekleştirebilecek derecede sağlıklı olmasını şart koşmaktadır. Mükellef olunan şeyleri bilmek için, kendine özgü ve ancak onunla fiilin yapılabileceği ilme ihtiyaç vardır. Aklın kavrama ve ayırma yetisi sağlıklı olmadığı halde, insana dini teklif mümkün olmayacağı üzerinde durmuştur.²²⁰

İslam âlimleri güç yetirilemeyecek olan fiilleri üç kısma ayırmıştır. Bunlardan biri Allah’ın, gerçekleşmeyeceğini bilmesi yahut idare etmesi veyahut olmayacağını haber vermesi nedeniyle fiilin anlamsız olmasıdır. Çünkü hâdis kudret fiilden önce değil fiille beraberdir ve zıddına taalluk etmez. Bu teklif ile mükellef tutmak icmâen caizdir. Yoksa isyankâr kimse kâfir ve fasık iken imanla ve büyük günahları terk etmekle mükellef olmazdı. Hatta emredileni terk eden kimse asi olmazdı.²²¹

Güç yetirilemeyen ikinci kısmı hem esas bakımından, hem akıl yönünden mümkün olup da, âdete ve insan gücüne göre imkânsız olmaktadır. Cisimleri yaratmak, vasıtasız uçmak, bir dağ bir kimsenin kaldırıp sırtına alması gibi. Bu gibi fiiller akıl bakımından imkân dâhilinde olsa da, insanların şuanki yaratılışlarına göre imkânsızdır. Ve bu gibi teklifler, Eş’arîler dışındaki ekollere göre caiz değildir. Vuku da bulmamıştır.

Son kısım ise mefhumu nedeniyle gerçekleşmesi imkânsız olmaktadır. Siyah ve beyaz gibi iki zıddın aynı anda bir araya gelmesi gibi. Bir şeyin hem aynı anda aynı ²²²mekânda hem varlığı hem yokluğunun düşünülmesinin muhal olması gibi. Bu teklifin imkânsız olduğunda icma vardır. Çünkü bu tür teklif ne caizdir ne de mümkündür.²²³

Mâtûrîdiler ise olaya Allah’ın hikmet sıfatından bakmışlar ve Allah’ın fiillerinde bir hikmet olması gerektiğini savunmuşlardır. İnsanın gücünün üstünde olan bir şeyle teklif, meydana gelmesi imkânsız olan bir şeyin istenmesidir ki, boş ve anlamsızdır. Köre bakmakla, kötürüme yürümekle teklifte bulunmak gibi. Bu durum yalnız Allah için değil sağlam yaratılıştaki bir kimse için bile bir eksikliklerdir.

²¹⁸ Bakara, 2/31.

²¹⁹ Nefesî, a.g.e., s. 75.

²²⁰ Eş’arî, a.g.e., s. 146.

²²¹ Cürcâmî, a.g.e., s. 346.

²²² Yüksel, a.g.e., s. 75,

²²³ Yüksel, a.g.e., s. 75,

Mâtûrîdiler'e göre teklif, kul tarafından meydana getirildiğinde sevap kazanılan, edâsından kaçınıldığında ceza gerektiren bir hususta düşünülebilir. Teklif ancak insanın yerine getirmesi mümkün olan şeylerde caizdir; yerine getirilmesi mümkün olmayan şeylerde caiz değildir. “Allah bir kimseye gücünün yetmeyeceğini teklif etmez”²²⁴ ve “O (Allah) din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yükledi”²²⁵ ayetleri bunun delilidir. Allah'ın olmadığını haber verdiği şeyin gerçekleştiğini iddia etmek Allah'ı yalancılıkla itham etmektir.²²⁶

Allah'ın fiillerinde hikmet konusuna gelince konuyu dil ve terim olarak incelediğimizde karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. Hikmet kelime olarak; hükmetmek, yargılamada bulunmak, iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek anlamına gelen hükm mastarından isim olup “tam isabet, her şeyi yerli yerine koyma” demektir.²²⁷ Allah hakkında hikmet, eşyayı bilmek, onu sağlam ve muhkem bir gaye üzerinde vücuda getirmektir. Ayrıca hikmet, hilm, nübüvvet, İncil ve Kur'an manalarına da gelir.²²⁸

Mâtûrîdi'ye göre hikmet; doğruca gidip erişme, yerini bulma, her bir şeyi yerli yerine koyma anlamındadır. Ayrıca o hikmetin adalet manasına, sefelin ise her bir şeyi gerektiği yerin dışına koyma anlamına geldiğini söylemektedir.²²⁹ Mâtûrîdi'ye göre Allah hikmetsiz bir fiil işlemez ancak bir şey bir konumda hikmet diğer konumda sefeh diğer bir konumda ise adl olabilir. O bu konuda acı olan ilacın içilmesi yaraya neşter vurulması örneklerinden yararlanır.²³⁰ Mâtûrîdiler, Eş'arîler'in Allah'ın bazı fiillerinde hikmet aranmayacağı fikrini kabul etmeyerek Allah'ın fiillerinde mutlaka bir hikmet olduğunu; ancak insan aklının o hikmeti kavrayamayacağını söylemektedirler.²³¹

Eş'arîlere gelince Allah'ın fiillerinde hikmet vardır. Ancak fiillerindeki hikmet zorunlulukla değil cevaz yoluyla. Kâfirleri yaratıp, mü'minleri yaratmaması, cansızları yaratıp, canlıları yaratmaması caizdir. Bu yönüyle Allah'tan hangi fiil meydana gelirse, hikmet ve adl olarak meydana gelir. Ancak Eş'arîler, Allah'ın tüm fiillerinde hikmetin

²²⁴ Bakara, 2/286

²²⁵ Hac,22/78

²²⁶ Yüksel, a.g.e., s. 75.

²²⁷ Topaloğlu-Çelebi, a.g.e., s. 129.

²²⁸ Emrullah Yüksel, “İlahi Fiillerde Hikmet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1988, S. 8, s. 43-44.

²²⁹ Yüksel, a.g.m., s. 44

²³⁰ Mâtûrîdi, a.g.e., s.333

²³¹ Yüksel, a.g.m., s. 48

tasavvur edilemeyeceğini ileri sürerler ve kâfirlerin ebedi olarak cehennemde kalması, dünyada akrep ve yılanların yaratılması gibi örneklerden yararlanırlar.²³²

Allah'ın fiillerinde hikmet konusunda iki ekol arasındaki bir fark da, hikmet sıfatının ezeli olup olmadığı konusudur. Eş'arîler'e göre Allah'ın zati sıfatları ezeli iken, fiili sıfatları ezeli değildir. Fiili sıfatlar izafi olup, hakiki sıfatlardan değildir. Eş'arîler'e göre tekvin sıfatı ezeli bir sıfat değildir. Kudret sıfatının hâdis olan taallukundan ibarettir. Eş'arîler fiili sıfatların hadis olduğunu söyleyerek Mâtûrîdiler'den ayrılırlar.²³³

Mâtûrîdiler ise, hikmet sıfatı fiilin sağlam ve muhkem kılınması manasında da olsa Allah'ın ezeli sıfatıdır. Hikmet sıfatı tekvin sıfatına racidir ve tekvin sıfatı ezelidir. Hikmet sıfatı, Allah'ın hem zati, hem de fiili sıfatını içeren bir sıfattır. Çünkü hikmetin manası, hem eşyanın inceliklerinin bilinmesi, hem de fail olarak o eşyayı gerektiği gibi yaratmasını kapsamaktadır.²³⁴

Hüsün kubuh konusunda da Eş'arîler, soruna Allah'ın kadiri mutlak oluşu üzerinden yaklaşmaktadır. Buna göre Allah'a nispetle kötü bir şey yoktur. O mutlak olarak her şeyin sahibidir. Onun yaratmasının bir illeti ve gayesi yoktur. Kabih, şeriatın nehyettiği; hüsün ise böyle olmayan yani şeriatın nehyetmediği şeydir. Husün ve kubuhun kast edilen sevap ve günah olduğu zaman bunların akılla bir alakası yoktur.²³⁵ Zorunluluk yüklemenin manası, kendisine vacip olan olan şeyi terk ettiği takdirde bir zarara uğramaktır; bu ise Allah için muhaldir. Allah zarar ve fayda görmekten yücedir. Allah hakkında faydalanma ve zarar görme, acı çekme ve lezzet almanın geçerliliği yoktur.²³⁶ Eş'arî'ye göre Allah'ın ahirette masum çocukları azaplandırması aklen mümkün olup, yapması durumunda zalim olarak nitelendirilemeyeceği gibi bunu yapması adalettir. Yine Allah'ın mü'minleri cehennemle cezalandırması, kâfirleri de cennete koyması kabih olarak değerlendirilemez. Ancak Allah Teâla böyle bir şey yapmayacağını haber verdiği için böyle bir şey gerçekleşmeyecektir.²³⁷

Eş'arî ve ashabına göre husun ve kubh görecelidir. Fiilin zati bir niteliği olmayıp akli gereklilik veya nazar ve istidlal ile idrak edilemezler. Şahıslara göre hatta durumlara

²³² Halil Taşpınar, "Mâtûrîdiyye ile Eş'ariyye Mezhepleri Arasında İhtilaf Mı? Suni Dalgalanma Mı?" *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, C. X, s. 240.

²³³ Taşpınar, a.g.m., s. 241

²³⁴ Taşpınar, a.g.y.

²³⁵ Kadî Beyzâvî, *Tavâilu'l Envâr (Kelâm Metafizîği)*, çev.: İlyas Çelebi, Mahmut Çınar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu, İstanbul 2014, s. 212.

²³⁶ Cüveynî, a.g.e., s. 226.

²³⁷ Keskin, a.g.e., s. 285.

göre bir şahısta bile değişiklik olabilir. Ve bir fiil bir yönden husun diğer yandan kubuh olabilir. Örneğin doğruluk zati bir doğruluk değildir. Bir şeyi olduğu gibi haber vermektir. Doğru haberlerden bazıları vardır ki kınanır. Örneğin zalim birinden kaçan birinin yerini bildirmek. Yalan haberden de bazısı sevap kazandırır. Zalimden kaçanın yerini bildirmemek gibi.²³⁸

Mâtûrîdi'ye göre ise insan aklında her güzel olanı güzel telakki etme ve her çirkin çirkin görme yeteneği vardır. İnsan, akıl sayesinde güzellikleri ve çirkinlikleri tanımakta ve diğer canlılardan üstünlüğünü anlamaktadır. Allah insanları sorumlu olarak yaratmıştır; öyle ki onları iyiyi kötüden ayırmasını bilen temyiz ehli kılmış, onların zihni kapasitelerine çirkinliği günele tercih etmeyi, yergiye layık olanı övülmeye değer bulunana üstün tutmayı asla kabul edilemez bir davranış olarak yerleştirmiştir.²³⁹

Allah'ın va'îdinden dönmesi konusunu inceleyecek olursak; va'd ve va'îd kelime olarak söz vermek, ileride gerçekleştirmek, iyi veya kötü bir şeyi haber vermek anlamlarına gelir. Terim olarak va'd gelecekte kişiye bir faydanın ulaşmasını veya ondan bir zararın giderilmesini, va'îd ise bir zararın ulaşması veya bir faydanın giderilmesidir.²⁴⁰ Allah Kur'an-ı Kerim'de emirlerini yerine getiren mü'minleri, cennetle müjdelemiştir. Aynı şekilde emirlerini yerine getirmeyenleri de azab ve cehennemle korkutmuştur. "Bu va'îd Allah'ın va'ididir. Hak Teâla va'dinden asla caymaz"²⁴¹, "Muhakkak ki Allah va'dinden asla dönmez".²⁴² Bu ayetlere göre Allah Kur'an-ı Kerim'de mü'minleri cennetle ve sevapla mükâfatlandıracağına dair söz vermiştir. Allah'ın sözünden dönmesi düşünülemez. Buna göre iki ekolde Allah'ın va'dinden dönmesinin caiz olmayacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak va'îd konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Mâtûrîdiler va'dden olduğu gibi Allah'ın va'îdinden de dönmesinin caiz olmadığını savunmuşlardır.²⁴³

Eş'arîler "Allah kendisine şirk koşanı asla affetmez. Bundan başkasını dilediği kimse için bağışlar"²⁴⁴ ayetini delil getirerek va'dden dönmenin caiz olmadığını fakat va'îdden dönmenin caiz olduğunu savunurlar. Ayrıca va'd kulun hakkıdır; hakkı olanı hak sahibine vermek gerekir. Fakat va'îd Allah'ın kulları üzerindeki hakkıdır dilerse af eder dilerse cezalandırır. Bir diğer delil de Arap örfüne dayanmaktadır. Arap örfünde va'dden

²³⁸ Keskin, a.g.e., s. 286.

²³⁹ Keskin, a.g.e., s. 273.

²⁴⁰ Topaloğlu- Çelebi, a.g.e., s. 335.

²⁴¹ Rum,30/6.

²⁴² Al-i İmrân, 3/10.

²⁴³ Özgen, a.g.e., s. 59.

²⁴⁴ Nisa, 4/48.

dönme yoktur fakat va'îdden dönme vardır. Çünkü va'îdden dönme bir eksiklik sayılmaz.²⁴⁵

Mâtûrîdiler'in va'îdden dönmenin caiz olmadığı konusundaki ısrarının kaynağının Allah'ın sözünde durmayan güvenilmez bir ilah algısına yönelik endişelerinden kaynaklandığını ifade edebiliriz.

Kudretin iki zıdda taalluk edip etmemesi konusunda; İmam Eş'arî ve Eş'arîler'in çoğunluğu kudretin fiille beraber olduğunu söyleyerek bir fiilin iki zıdda taalluk etmeyeceğini savunmuşlardır. Bunun aksi olması durumunda, kendilerine taalluk eden o kudret ile birlikte bulunmaları gerekeceğinden, bir araya gelirler. Bir kudret yalnızca bir maddura taalluk eder.²⁴⁶

Mâtûrîdilere göre kudret iki zıdda taalluk eder. Mâtûrîdi bu konu da şöyle demektedir; “kudret iki zıddın oluşmasına müsait bir durum arz etmeseydi ortaya çıkacak şey ihtiyarî değil tab'an vücut bulmuş olurdu”.²⁴⁷ Ebu'l-Mu'în en-Nesefî de bu konuda şöyle demektedir: “Fiil sebeplerinden her sebep iki zıt şeye de elverişlidir. Örneğin dil hem doğru söze, hem de yalana, hem kabule, hem yalanlamaya müsaittir. Güç eğer iki zıt şeye elverişli olmasaydı, elbette güç yetirilemeyen ile teklif olurdu. İnanmayan iman için elverişli gücü olmaması halinde inanmakla emredilmiş olması elbette güç yetirilmeyenle teklif demektir. Zıddına elverişli olmayarak sadece birine elverişli olan şeyin ortaya çıkışı “ihiyârî” değil, yaratılıştan (tab'an) meydana gelmiş demektir. Örneğin ateş ile meydana çıkan sıcaklık soğuksuz ortaya çıkar. Böyle bir güç, yaratılıştan iki zıd olan şeye elverişli değildir ve zorunluluk arz eder”.²⁴⁸

Kulun fiillerinde kulların kudretinin etkisi olup olmaması uzun uzun tartışılmış, “kulun fiillerinde hiçbir etkisi yok ise kulun sorumluluğu nedir? Ayrıca kötü fiillerin yaratıcısı da Allah ise Allah kötülükle itham edilebilir mi?” soruları hep sorula gelmiştir.

Bu konuda Cürcanî kulların kudretinin ihtiyarî fiillerde hiçbir tesirinin olmadığını, aksine eksikliklerden münezze olan Allah kulda bir kudret ve ihtiyar yaratmak sûretiyle âdetini icad ettiği yaklaşımına sahiptir. Buna göre Allah orada bir engel olmadığı sürece kulun kudreti dâhilindeki fiilini kudret ve ihtiyarla birlikte var eder. Böylece kulun fiili Allah tarafından ibda ve ihdas olarak yaratılmış olurken kul tarafından kesb edilmiş olur.

²⁴⁵ Özgen, a.g.e., s. 60.

²⁴⁶ Cürcanî, a.g.e., C. II, s. 498.

²⁴⁷ Mâtûrîdi, a.g.e., s. 399.

²⁴⁸ Emrullah Yüksel, *Mâtûrîdiler ile Eş'arîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*, s. 142.

Kulun kesbiyle kastedilen ise “fiile mahal olmaktan başka fiilin varlığına hiçbir tesiri ve katkısı bulunmaksızın fiilin onun kudreti ve iradesiyle birlikte olmasıdır” dedikten sonra bunun İmam Eş’arî’nin görüşü olduğunu belirtmektedir.²⁴⁹

Bu konuda Ebu Bekir el-Bâkılânî ise onların masiyet olmasının kulların kudreti ile olduğu görüşündedir. Cüveynî ile Ebü’l Hüseyin el- Basrî fiillerin Allah’ın kulda yarattığı kudretle meydana geldiğini söylemektedirler. İsferyânî fiilde müessir olanın Allah ile kudretinin toplamı olduğu görüşündedir.²⁵⁰

Mâtûrîdiler ise fiilin yaratılmasının Allah’ın kudret ve tekvini ile gerçekleştiğini düşünürler. Ta’at ve masiyet niteliğinin ise kulun kudreti ile olduğunu söylemektedirler. İmam Mâtûrîdi fiillerde kulun kudretinin olduğunu akli ve nakli olarak kanıtlamaya çalışmıştır. Bir imkâna dayanarak emir vermenin imkânsız oluşunu, akli bir dayanak kabul etmiştir. Bunun için “Gözü olmayana gör! Eli bulunmadığı halde elini uzat!” denilmesinin imkânsız oluşu örnek olarak sunulur. Ayrıca emir ve nehiy, şükürün yerine getirilmesini istemeye ve nankörlükten sakındırmaya yöneliktir. Dolayısıyla nimetin bulunmadığı veya bilinmesine güç yetirilemediği yerde emir ve nehiy hitabının gerçekleştirilmesi söz konusu değildir.²⁵¹

Nakli olarak da “Gücünüz yettiğince Allah’a karşı saygısızlık göstermekten sakının”,²⁵² “Yoluna gücü yetenlerin o evi hac amacıyla ziyaret etmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”,²⁵³ “Sen benimle beraber olmanın gerektirdiği sabra güç yetiremezsin”²⁵⁴ gibi birçok ayeti delil göstermiştir.²⁵⁵

2.5.Marifetullah

İslam inancına göre ilk insan ve ilk peygamber Hz Âdem’dir. Allah Teâla insanı yaratmakla kalmamış ona bir rehber olarak peygamberler göndererek bir nevi işini kolaylaştırmıştır. Bu şekilde insanlar arasında adaleti sağlamıştır. Çünkü her insan aynı zekâ ve kavrayış seviyesine sahip değildir. Aynı şekilde yaşanan coğrafi ve kültürel ortamlar da farklıdır. Bir insanın yirmi otuz yılda ulaştığı bilgi seviyesine bir diğeri elli atmış yılda ancak ulaşabilir ya da hiç ulaşamaz. Bu gibi nedenlerden dolayı Allah’ın

²⁴⁹ Cürcanî, a.g.e., C. III, s. 244.

²⁵⁰ Kadî Beyzâvî, a.g.e., s. 206.

²⁵¹ Mâtûrîdi, a.g.e., s. 392.

²⁵² Tegâbün, 64/16.

²⁵³ Âl-i İmrân, 3/97.

²⁵⁴ Kehf, 18/67.

²⁵⁵ Mâtûrîdi, a.g.e., s. 393.

peygamber göndermesi adaleti, rahmet ve merhametinin gereğidir. Peki, kendisine bir peygamber ulaşmamış kişilerin durumu nedir? Bu kişiler sorumlu mudur ya da ne kadar sorumludur. Bu gibi sorular ekoller arasında farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Allah'ın akıl ile bilinmesi konusu kelimcilerin akla verdikleri değer bir ölçüsü olarak değerlendirilebilir. Eş'arîler nakil olmadan aklın bir şeyi bilemeyeceğini ve hüküm koyamayacağını söylemektedirler. Mâtûrîdiler ise Eş'arîler'e oranla akla daha fazla değer vermekte ve aklın hüküm koyucu olmamakla birlikte bazı şeylerin iyi ya da kötü olduğunu bilebilecek kapasitede olduğunu savunmaktadır. Buna göre Eş'arîler kendisine peygamber gönderilmeyen kişilere “ iman etmeyi vacip, küfrü de haram” olarak değerlendirmemiştir. Kendilerine peygamber gelmeyen kişilere Allah'a iman etmemeleri mazur görülmüştür.²⁵⁶

Eş'arî, Gazzali, Mâtûrîdi olmasına rağmen Pezdevi, tasavvuf alanında İmam Rabbani Eş'arîler gibi düşünmektedir. Ancak İmam Rabbani kendisine tebliğ ulaşmayan kişilerin cennet ya da cehenneme gitmeyeceklerini diğer mahlûkat gibi toprak olacağı görüşündedir.²⁵⁷

Eş'arîlere göre akıllı, buluş çağına gelmemiş çocuklara iman vacip değildir. Zira buluşa ermeyenlere şer'in bir emri yoktur. Şer'in olmadığı yerde iman sahih olmaz.²⁵⁸

Mâtûrîdi âlimlere göre akıl, iman konusunda sorumludur. Yani akli yerinde olan buluş çağına gelmiş bir kimse Allah'ın varlığını, birliğini bulmakla sorumludur. Allah peygamber göndermese bile kişi akıl ile Allah'ı bulmakla sorumludur. Akli yerinde olan kimse Allah'a iman etmediği takdirde ebedi cehennemliktir. Mâtûrîdiler aklen iman etmenin vacip olduğuna nakli olarak “Kendilerine elem verici bir azap gelmeden kavmini uyar”²⁵⁹, “Göklerin ve yerin hükümranlığına, Allah'ın yarattığı her şeye ve ecellerinin yaklaşmış olabileceğine bakmazlar mı?”²⁶⁰ ayetleri ile işaret edildiğini düşünmektedir.

Akli olarak da peygamberlerin getirmiş olduğu tebliğin doğruluğunu, getirdiği dinin hak oluşunu ilk önce Allah'ın vermiş olduğu akıl ile idrak ediyoruz. Bu yüzden akli olmayan kendisine tebliğ ulaşsa bile sorumlu olmaz.²⁶¹

²⁵⁶ Taşpınar, a.g.m. s.234-235

²⁵⁷ Özgen, a.g.e., s. 43.

²⁵⁸ Özgen, a.g.e., s. 43.

²⁵⁹ Nuh, 71/1.

²⁶⁰ Araf, 7/185.

²⁶¹ Özgen, a.g.e., s. 45.

SONUÇ

Ehl-i Sünnet kelâmının iki büyük mezhebi olan Mâtürîdiyye ile Eş'arîyye mezhepleri arasında ittifak ettikleri ana konular olduğu gibi ihtilaf ettikleri konular da bulunmaktadır. İki mezhep arasındaki farklılıkların nedenleri metot farklılıkları, ortaya çıktıkları bölgelerin farklı olmasından dolayı yaşam şartlarının da farklı olması, siyasi, sosyal kültürel faktörlerin farklı olması gibi nedenler sayılabilir.

Her iki mezhep kendi düşünce sistemini ortaya koymak için müstakil eserler oluşturmuştur. Bunun yanında iki mezhebin arasındaki farkları göstermek için karşılaştırmalı birçok eser de yazılmıştır. Tarihi süreçte her dönemde iki mezhep arasındaki farklılıkları dile getiren çalışmalar canlılığını korumayı başarmıştır. Osmanlı devleti döneminde de bu canlılık artarak devam etmiş konuyla ilgili farklı ölçeklerde çalışmalar yapılmıştır. Bu eserlerden birisi de *Nâzmü'l Ferâid*'dir. Eser konuları geniş bir şekilde ele alması, yazıldığı dönemden günümüze kendisinden sonra yazılan eserlere kaynaklık etmesi, ayrıca yazıldığı dönemin fikri ortamı hakkında bize bilgiler vermesi yönünden oldukça önemli bir çalışmadır. Önemine binaen Gürün Eski Vaizi İlginli Hacı Muhammed Emin tarafından *Îzâhu'l Akâid Nâzmü'l Ferâid* ismiyle Osmanlıca kısa çevirisi yapılmıştır.

Esere içerik olarak baktığımızda iki mezhep arasındaki farklar kırk madde halinde geniş bir şekilde ele alınmıştır. Konuların dinin ana konularından ziyade fer'i konularında olduğu bu yüzden iki mezhebin birbirini tekfir etmediği hatta bazı konularda Mâtürîdî mezhebine bağlı olanların Eş'ari mezhebinin görüşlerini benimsedikleri, ya da tam aksi şekilde yaklaşımlar görülmektedir.

Tercüme metin ile asıl metnin içerik açısından bazı farklılıklar barındırdığı görülmektedir. Mütercim yapmış olduğu çalışmaya *Îzâhu'l-Akâid* adını vermiş olup mütercim tam bir çeviri çalışması değil de ayrı bir telif türü çalışması yaptığı ileri sürülebilir. Konular özet halinde verilmiştir. Mütercim tercüme esnasında asıl kaynaktan zikredilen birçok müellif ve eser adını verme ihtiyacı duymamıştır. Asıl metinde ismi geçen kişiler tercümede bazı Eş'ariler ya da Mâtürîdiler şeklinde verilmiştir. Yine bazı konularda tetimme konuları atlanmış ya da tetimme denilmeden mütercim tarafından tetimmedeki konu kısaca anlatılmıştır.

Yaptığımız çalışma sonucunda eserin aidiyetinin sıkıntılı olduğu ortaya çıkmıştır. Eserlerin birçoğunda tam isim verilmeden Şeyhzade lakabıyla dipnot verilmiştir. Bir kısmı ise Şeyhzade Abdurrahim ismiyle vermiştir. Ancak o dönemlerde birçok Şeyhzade Abdürrahim bulunmaktadır. Eserin sahibi olarak atfedilen Şeyhzadelere baktığımızda birisi Müeyyedzade Abdürrahim b. Ali el-Amâsi'dir. Ancak bu zatın eserin müellifi olma ihtimali muhaldir. Çünkü eserde İbrâhim el-Lekânî'nin nin *Cevherü't-Tevhid* adlı eserinden oldukça faydalanılmıştır. İbrâhim el-Lekânî'nin vefat tarihi ise 1631'dir. Oysa Müeyyedzade Abdürrahim'in vefat tarihi 1537'dir.

Eserin kendisine atfedildiği bir diğer kişi ise Şeyhzade Abdurrahman ibni Muhammed'dir. Şeyhzade Abdurrahman'ın vefat yılı 1667 dir. Vefat tarihinin eserin yazılma tarihi ile uygunluğu, çeşitli yerlerde kadılık görevi yapması ve Şeyhülislâm Hoca Abdürrahim Efendi'nin damadı olmasından dolayı eserin müellifinin Abdurrahman b. Muhammed olması muhtemeldir. Iğınlı'nın tercümede sehven Şeyhzâde Abdürrahim olarak yazma ihtimali de vardır.

Iğınlı eseri Kadı Beydavî şarihlerinden Şeyhzade Abdürrahim olarak bilinen bir şahsa nispet etmektedir. Kadı Beyzavî şarihlerinden Şeyhzade olarak bilinen kişi ise Şeyhzade Muhammed Bin Muslihiddin Mustafa'dır. Bu şahsın ölüm tarihi ise 1547 dir. Bu yüzden bu şahsın da eserin müellifi olma ihtimali yoktur.

Ancak *DİA*'nın “*Şeyhîzade*” maddesinde, *Osmanlı Fıkıh Âlimleri ve Osmanlı Müellifleri* adlı eserde isim benzerliğinden dolayı bir karışıklık yaşandığı; eserin sahibinin Bafra Müftüsü Şeyhzade Abdürrahim b. Ali el-Amâsi olduğu geçmektedir. Biz ise kaynak kitaplarda Bafra Müftülüğü yapmış Şeyhzade Abdürrahim adlı bir kişiye dair herhangi bir bilgi tespit edebilmiş değiliz. Bu yüzden eserimizi herhangi bir müellife nispet edemiyoruz.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Hasan, "Müeyyedzade Abdurrahman Efendi", *DİA*, İstanbul 2006, C.XXXI, ss. 485-486.
- Algar, Hamid, "Kâzerûnî", *DİA*, İstanbul 2002, C. XXV, ss. 145-146.
- Ardoğan, Recep, "Kelamcılara Göre Nübüvvette Erkek Olma Şartı," *KSÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2012, C. S.19, ss.75-104.
- Aydın, İbrahim Hakkı, "Molla Fenarî" *DİA*, İstanbul 2005, C. XXX. S.246. ss245-247
- Beyazîzade Ahmed Efendi, *İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin İtikâdi Görüşleri*, çev.: İlyas Çelebi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1996.
- el-Beyzâvî, Kadî, *Tavâihu'l Envâr*, çev.: İlyas Çelebi, Mahmut Çınar, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.
- Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2016.
- el-Cürçânî, Seyyid Şerif, *Şerhu'l-Mevâkıf (Metin-Çeviri)*, çev.: Ömer Türker, Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- el-Cüveynî, Abdülmelik b. Abdullah, *Kitâbü'l-İrşâd: İnanç Esasları Kılavuzu*, çev.: Heyet, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2012.
- Çelebi, İlyas, "Klasik Bir Kelam Problemi Olarak İsim Müsemma Meselesi", *İLAM Araştırma Dergisi*, 1998, C. III, S. 1, ss. 103-116.
- Demir, Abdullah, *Ehli Sünnet ve Mu'tezileye Göre Mukallidin İmanı*, Diyanet İlmi Dergi, 2008, C.XXXXIII, S.2, ss. 26-50.
- Ebu Hanife, *el-Fıkhu'l-ebzat (İmamı Azam'ın Beş Eseri İçinde)*, çev.: Mustafa Öz, İFAV Yayınları, İstanbul.
-, *el-Vasiyye (İmamı Azam'ın Beş Eseri İçinde)*, çev.: Mustafa Öz, İFAV Yayınları, İstanbul.
-, İmamı Azam, *İmamı Azam'ın Beş Eseri*, çev: Mustafa Öz, İFAV Yayınları, İstanbul.
- el-Eş'arî, Ebu'l Hasan Ali b. İsmail, *el-İbâne ve Usûlü Ehli's- Sünnet*, çev.:Ramazan Biçer, Gelenek Yayınları, İstanbul 2010.
- Gölcük, Şerafettin, 'el- Müsâyere', *DİA*, Ankara 2006, C.XXXII, s.71 ss71
- Gölcük-Toprak, Şerafeddin-Süleyman, *Kelam Tarih Ekoller Problemler*, Tekin Kitabevi, Konya 2016

- Güler, İlhami ‘Allah İnsan İlişkisinin Ahlakî Boytu (Allah’ın (Kulları) Mıyız ?)’ İslami Araştırmalar, C.V, S.3, s.202, ss.194-207
- Güler, İlhami, *Allah’ın Ahlâkîliği Sorunu*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2013.
- Günay, Hacı Mehmet “Alâeddin “Semerkandî” *DİA*, İstanbul 2009, C.XXXIX, s.470 ss470-71
- Hızlı, Mefail, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2008, C.17 S.1 ss. 25-46.
- Kalaycı, Mehmet , *Tarihsel Süreçte Eşârilik-Maturidilik İlişkisi*,(Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.
-, “Şeyhülislam Mehmed Esad Efendi ve Eşârilik-Mâturidilik İhtilafına İlişkin Risalesi”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2012/1, C. 11, S. 21. ss. 99-134
- Keskin, Mehmet, *İmam Eş’arî ve Eş’arîlik*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2013.
- el-Mâtûrîdi, Ebu Mansur Muhammed, *Kitâbü’t- Tevhîd*, çev.: Bekir Topaloğlu, İSAM Yayınları, Ankara 2016.
- Memiş, Murat, “Eş’arî- Mâtûrîdi ihtilâfına Dair İki Risâle”, *DEÜİFD*, 2012, C.1, S.34 , ss.75-103.
- Muhammed Emin, Hacı Ali Efendi-Zade, *İzâhu’l-Akâid Nazmü’l-Ferâid Tercümesi*, Müşterekü’l- Menfa’ a Osmanlı Matba’ası, İstanbul 1338.
- Müeyyedzâde, Abdürrahim b. Ali b., *el-Vasiyye*, Köprülü Fazıl Ahmed Paşa Kütüphânesi, No: 1599/11 vr.: 139-140.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Muslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh-i Müslim*, Dâru’t-tayyibe, Riyad 2006.
- en-Nesefî, Ebu’l Muin, *Bahrü’l Kelam*, çev.: Ramazan Biçer, Gelenek Yayınları, İstanbul 2010.
- en-Nesefî, Ömer, *İslam İncancının Temelleri Akaid*, haz.: M. Seyyid Ahsen, Bayrak Yayınları, On Yedinci Baskı, İstanbul 1995.
- Olca, Osman Fevzi, *Amasya Meşhurları*, Baskı Yeri ve Yılı Yok.
- Özel, Ahmet, “Bezzâzî”, *DİA*, İstanbul 1992, C. VI, ss. 113-114.
- Özgen, Mustafa, *Eş’arî ve Maturidi Mezhepleri Arasındaki Görüş Farkları*, (Yüksek Lisans Tezi) Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 1992.

- Öztürk, Yunus, “*Süleyman Feyzî Paşa'nın er-Risâletü'l-Müftezile fi'r-Reddi Ale'l-Mu'tezile Adlı Eserinin Tahkik Tercüme ve Değerlendirmesi*”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çorum 2015.
- el-Pezdevî, Ebu'l-Yusr Muhammed, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, çev.: Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul 2015.
- es-Sâbûnî, Nüreddin, *Mâtûrîdiyye Akâidi*, çev.: Bekir Topaloğlu, Ankara 2005.
- Sinanoglu, Mustafa, “el-Makâsıd” *DİA*, İstanbul 2003, C.XXVII, s.420. ss.420-21
- Süreyya, Mehmed, Sicilli-î Osmanî, Haz.: Nuri Akbayar, Eski Yazıdan Yeni Yazıya Aktaran: Seyit Ali Kahraman, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1996.
- Şahin – Ceyhan, Kâmil Semih “Şeyh Yavsi”, *DİA*, İstanbul 2010, C. XXXIX, s. 75-77.
- Taşpınar, Halil, “Mâtûrîdiyye ile Eş'arîyye Mezhepleri Arasında İhtilaf Mı? Suni Dalgalanma Mı?” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, C. X, S. , ss. 213-250.
- et-Taftâzânî, Sa'duddin, *Kelam ilmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul 2010.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *Sünen-i Tirmizî*, tahk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, I-VI, Dâru'l-garbi'l-islâmî, Beyrut 1996.
- Topaloğlu-Çelebi, Bekir- İlyas, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, İSAM Yayınları, 2015.
- Yavuz, Salih Sabri, “Vücûd”, *DİA*, 2013, C. XXXXIII, ss. 136-137.
-, “Beyzâvî”, İstanbul *DİA*, 1992, C. VI, ss. 100-103.
-, “Vücûb” *DİA*, İstanbul 2013, C.XXXXII, ss. 135-136.
- Yücedoğru, Tevfik, “Ehli Sünnet Kelamcılarında Tekvîn Tartışması”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 1987, C. 2, S. 2, ss. 253-261.
- Yüksel, Emrullah *Mâtûrîdiler ile Eş'arîler Arasındaki Görüş Ayrılıkları*, Düşün Yayıncılık, İstanbul 2012.
-, “İlahi Fiillerde Hikmet”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Erzurum 1988, C. , S.8, ss. 42-76.
- ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm: Kâmâsu terâcim li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ*, Dâru'l-İlmi'l-Melâyîn, Beyrut 1992.

